

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікована наукова праця
на правах рукопису

СТЕБЛАК ДІАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 322(73):324:2-78

ДИСЕРТАЦІЯ

Державно-церковні відносини в США

052 – Політологія

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – Палінчак Микола Михайлович, доктор політичних наук,
професор

Ужгород – 2022

СТЕБЛ Автор
АК цифрового
ДІАНА підпису
СТЕБЛАК ДІАНА
Дата:
2022.07.06
15:14:09 +03'00'

АНОТАЦІЯ

Стеблук Д. М. Державно-церковні відносини в США. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія» (05 - Соціальні та поведінкові науки). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, 2022.

У дисертаційній роботі досліджено модель державно-церковних відносин у США. Визначено теоретичні і практичні проблеми дослідження та напрями їхнього вдосконалення. Проаналізовано розвиток державно-церковних відносин у США. Із позицій теоретичної складової дисертаційного дослідження важливу роль відіграли напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували окремі питання моделі державно-церковних відносин у США. Досліджено теоретичні особливості поняття «державно-церковні відносини», «модель державно-церковних відносин» та їхні види. Охарактеризовано політико-правові аспекти формування та реалізації американської моделі державно-церковних відносин. Проаналізована нормативно-правова джерельна база забезпечення конституційних принципів відокремлення держави і церкви в законодавстві США у сфері освіти. Висвітлено правовий статус релігійних організацій та духовенства в США. Показано роль релігійного чинника в політиці США через призму взаємодії «церква – релігійні організації – релігійні лідери – політика». Проаналізовано діяльність церкви та релігійних організацій у політичних процесах США (кінець XX ст. – XXI ст.) на прикладі виборів президентів США, а саме: Дж. Кеннеді, Дж. Картер, Р. Рейган, Дж. Буш ст., Б. Клінтон, Дж. Буш мол., Б. Обама, Д. Трамп, Дж. Байден. Досліджено лобістську діяльність релігійних організацій у політичному житті США, вектор дослідження якої скоординований на вибори президента в країні та участь релігійних організацій та їхніх лідерів у виборчому процесі. Вагоме

місце в дослідженні займають релігійні організації української діаспори в становленні та розвитку державно-церковних відносин у США.

У роботі проаналізовано теоретичну базу теми дослідження, доповнено поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин». Автором розроблено класифікацію видів моделей державно-церковних відносин:

1. Клерикалістична модель державно-церковних відносин;
2. Світська модель державно-церковних відносин.

Проведено аналіз положень чинного законодавства США. У дисертаційному дослідженні на основі нормативно-правових актів проаналізовано особливості американської моделі державно-церковних відносин. Обґрунтовано, що американська модель будувалася на Статутах свободи – Декларації незалежності США (1776 р.), Конституції США (1789 р.) та Білля про права. Також важливе значення у формуванні відносин держави й церкви відіграв Статут Вірджинії про релігійну свободу (1786 р.), який став лейтмотивом свободи віросповідання в штаті Вірджинія.

У роботі досліджено практику Верховного суду США в справах щодо державно-церковних відносин у країні, яка, ніби «клаптикова ковдра», увібрала в себе майже всі світові релігії, які пронизували багато сфер американського життя, не стали винятком і відносини «церква – система освіти» в США. Проаналізували судові справи Верховного суду та судів штатів і законодавство країни, щоб систематизувати політико-правову історію розвитку державно-церковних відносин у сфері освіти. справи Еверсон проти Департаменту освіти (1947 р.), Зорак проти Клаусон (1952 р.), Макколлум проти Департаменту освіти (1948 р.), Енджл проти Віталь (1962 р.), Абінгтон проти Шемпп (1963 р.), та інші лягли в основу дослідження питання дискусії співвідношення освіти та церкви в США. На основі цих справ, деякою мірою, формувалося законодавство США у сфері координації відносин «церква-освіта». З огляду на ці справи президенти та державні діячі приймали та змінювали закони у сфері освіти. У роботі проаналізовано

Програму «Звільнені години» (1950 р.), Інструкцію Департаменту освіти «Релігійні прояви в державних школах» (1995 р.), Закон про початкову і середню освіту Ліндона Б. Джонсона, Закон про реформування системи освіти «Жодна дитина не залишена поза законом» (2001 р.), «Інструкція про конституційно захищену молитву у початковій і середній школі» (7 лютого 2003 р.) та інше.

Розроблено понятійно-категоріальний апарат щодо функціонування релігійних організацій у США. Релігійною організацією в США – є організація, яка ґрунтується на вірі чи певній конфесії, вона має статус некомерційної установи, здійснює свою діяльність у межах свого статуту та здійснюючи соціальну діяльність чи релігійно мотивовані дії. Релігійними організаціями в США вважають ті інституції, які відповідно до законодавства США відповідають певним критеріям: основою такої організації є певна віра чи релігійний чинник; вона є некомерційною організацією; наявність організаційної структури, програми чи проєкту діяльності та ін. Проведено аналіз діяльності релігійних організацій у рамках програми «Благодійний вибір», виокремлено ознаки та особливості, які їй притаманні.

У роботі з'ясовано, що модель державно-церковних відносин побудована на основі розвитку історичних подій, які пов'язані з діяльністю церкви та держави, вагому роль також зіграли рішення судів, які деякою мірою «сформували» межі відносин держави та церкви в США, а також законодавство країни. З огляду на це виділено принципи, які закріплені в Конституції США, Біллі про права, судовій практиці та інших нормативно-правових актах країни, які сформували сучасну систему моделі державно-церковних відносин у США.

У роботі, на прикладі президентських виборів Дж. Кеннеді, Дж. Картера, Р. Рейгана, Дж. Буша ст., Б. Клінтона, Дж. Буша мол., Б. Обами, Д. Трампа, Дж. Байдена, проаналізовано вплив релігійного чинника на політичну складову діяльності держави. А. Сміт (1928 р.), Дж. Кеннеді (1960 р.), Дж. Керрі (2004 р.) та Дж. Байден (2020 р.), балотуючись на

президентських виборах, отримали певний негатив через їхню релігію. А. Сміт та Дж. Кеннеді особливо чітко відчули це на своїх передвиборчих кампаніях. Дж. Кеннеді, через негативний досвід свого попередника, довго доводив своїй партії, що причиною поразки А. Сміта була не релігія, а політична ситуація та програма, яка склалася в той період. Балотуючись під час своєї кампанії, Дж. Кеннеді відчував свою «хвилю» релігійного впливу. І неодноразово під час своїх промов наголошував, що Ватикан не буде керувати ним під час президентського терміну, і він сам чітко стоїть на захисті моделі відокремлення державно-церковних відносин у США. З огляду на те, що протестанти досить відчужено та з обережністю ставляться до кандидатів у політику католиків, вони пропорційно навпаки підтримують «своїх». Прикладом протестантського політичного відродження були вибори 1976 р., коли перемогу здобув «двічі народжений» Дж. Картер. Після Вотергейтського скандалу він став ідеальним політичним кандидатом, який уособлював правду, релігійність і відданість моральним принципам. Дж. Картер мав цілковиту прихильність релігійних лідерів. Але він не виконав усіх їхніх надій, тож на наступних президентських виборах вони з легкістю підтримали Р. Рейгана, та вже більш детально аналізували програми кандидатів, адже основним їхнім завданням було допомогти кандидату, який відновить конституційно обов'язкову молитву в школах, заборонить аборти, дослідження стовбурових клітин та інше. Незважаючи на це, Р. Рейган також не виконав їхніх надій, він скоординував свої зусилля на внутрішній політиці, «рейганоміці» та зовнішній політиці. Наступна – сім'я Бушів, яка мала вагому підтримку євангелістів, брала участь у релігійних подіях та «принесла» релігію у Білий дім – також є уособленням впливу церкви та релігійних лідерів на політику країни. Б. Обама навпаки доводив, що є християнином і чутки про те, що він нехристиянин негативно вплинули на його кампанію. Д. Трамп, незважаючи на свою одіозну особистість, цілком і повністю підтриманий протестантами, як на попередніх виборах 2016 р., так і на виборах 2020 р., хоча на останніх виборах це не допомогло йому

перемогти. Він підтримував релігійні організації та церкви під час пандемії Covid-19, ініціював виділення їм коштів та фінансову підтримку з фондів, які йшли на допомогу малому і середньому бізнесам.

У роботі вперше досліджено вплив пандемії Covid-19 на державно-церковні відносини в США. Обмеження зборів та скупчення громадян, у деяких випадках заборона зібрань була неоднозначно сприйнята релігійним духівництвом. Воно заявляло про порушення «стіни відокремлення держави і церкви», порушення Першої поправки та дискримінаційного ставлення держави до церкви. Як наслідок, було порушено десятки справ, які стосувалися непогодження релігійними організаціями та церквами з політикою країни щодо мінімізації поширення захворюваності під час пандемії Covid-19.

У роботі вперше досліджено вплив засобів масової інформації в період пандемії Covid-19 на діяльність релігійних організацій та церков, які стали їхніми основними платформами спілкування з прихожанами, через призму попереднього досвіду такого використання. Проаналізовано думки населення США на основі даних «Pew Research Center», «Gallup» та інших впливових дослідницьких установ та офіційних джерел щодо впливу пандемії Covid-19 на релігійно-церковне життя в країні.

Досліджено функціонування релігійних організацій української діаспори та її головних духовних лідерів. З огляду на це, сформовано пропозиції щодо:

- організації міжнародних конференцій та симпозіумів між представниками української діаспори в США та України;
- організації круглих столів, щодо дискусійних питань розвитку церкви та держави;
- запозичення досвіду діяльності релігійних організацій США в рамках програми «Благодійний вибір»;
- налагодження відносин Закарпатською спілкою релігієзнавців з релігійними організаціями української діаспори Закарпаття в США;

- розробки механізму розв'язання проблем, які виникають в процесі реалізації державної політики в сфері державно-церковних відносин, на прикладі США.

Отже, дисертаційне дослідження «Державно-церковні відносини в США» є комплексною працею, системним дослідженням особливостей розвитку моделі державно-церковних відносин у США.

Ключові слова: держава, церква, США, політика, державно-церковні відносини, модель державно-церковних відносин, вибори, релігія, релігійні організації, міжрелігійний діалог, релігійна свобода.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Стеблак Д. М. Становлення та розвиток протестантського фундаменталізму в Сполучених Штатах Америки. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії.* 2020. № 20. С. 59 – 63.

2. Стеблак Д. Американська громадянська релігія в публічній риториці і політичній практиці Дж. В. Буша-мол. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2020. Випуск 28. С. 197-202.

3. Палінчак М. М., Стеблак Д. М. Covid-19, церква та фінансування релігійних організацій: дискусії у Верховному суді США. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії.* 2020. № 23. С. 49-53. *(Здобувачем досліджено вплив пандемії Covid-19 на державно-церковні відносини в США).*

4. Стеблак Д. М. Державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії.* 2018. № 13. С. 21-25.

5. Стеблак Д. М. Політико-правові аспекти формування моделі державно-церковних відносин у Сполучених Штатах Америки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 34. С. 81-87.

6. Стеблак Д. М. Церква та державні школи в США. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії*. 2019. №16. С. 87-93.

7. Стеблак Д. М. Роль релігійних організацій в США. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Збірник наукових праць*. 2019. Випуск 22. С. 202-207.

8. Палінчак М. М., Кучарчик Рудольф, Стеблак Д. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 62-66. (Здобувачем проаналізовано роль релігії в міжнародних конфліктах).

9. Стеблак Д. М. Забезпечення свободи віросповідання солдатів і військових капеланів у США. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право*. Зб. наук. праць. Київ, 2019. № 3 (43). С. 203 – 207.

Наукові париці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стеблак Д. М. Релігійний фактор у політиці Сполучених Штатів Америки. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року)*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 520 с.

2. Palinchak M., Steblak D. Billy Graham and his Religious Influence on US Politics. *Medzinárodné vzťahy 2019: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Zborník príspevkov z 20. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 28. 29. Novembra 2019*. P. 860-864. (Здобувачем досліджено вплив релігійних лідерів в США).

3. Стеблак Д. М. Вплив телевангелізму на релігійно-політичний простір США. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників*

суспільних наук : міжнародна науково – практична конференція. Київська наукова суспільнознавча організація. Київ, 2020. С. 78 – 81.

4. Стеблак Д. М. Діяльність релігійних організацій в США. *Пріоритетні напрямки наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічні аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7 – 8 лютого 2020 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2020. С. 100.

5. Стеблак Д. М. Роль християнського фундаменталізму у виборчому процесі США. *Порівняльний аналіз з країнами Європи. Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 р.) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В.В. Химинець, М.М. Король. Ужгород: РІК-У, 2020. С. 392.

6. Стеблак Д. М. Президентські вибори в США 2020 року та релігійний фактор. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути*: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 17-18 серпня 2020 р. Дніпро, 2020. С. 448-449.

7. Стеблак Д. М. Дж. Байден: політика, церква, релігія. *Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24-25 червня 2021 року) / за заг. ред.: М. М. Палінчак, В. В. Химинець, М.М. Король, Ужгород: РІК-У, 2021. С. 149-151.

8. Палінчак М., Стеблак Д. Релігійні організації США та пандемія Covid-19: виклики сьогодення. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid–19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 15-18. *(Здобувачем проаналізовано діяльність релігійних організацій під час пандемії Covid-19),*

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Стебляк Д. М. Роль релігійного фактору президентських виборах Дж. Кеннеді. *Scientific, Journal Virtus*. 2019. № 30. Р. 277-280.

2. Стебляк Д. М. Зовнішня та внутрішня політика президента США Дж. Байдена. Релігійний чинник у політиці президента. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 5. Р. 71-75.

SUMMARY

Steblyak D.M. State-church relation in the USA. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 052 «Political science» (05 Social and behavioral sciences). - State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, 2022.

The model of the state-church relations in the USA is investigated in the dissertation work. Theoretical and practical problems of research and directions of their improvement are defined. The development of state-church relations in the USA is analyzed. From the standpoint of the theoretical component of the dissertation research, the work of domestic and foreign scholars who studied certain issues of the model of state-church relations in the United States of America played an important role. The theoretical features of the concept of «state-church relations», «model of state-church relations» and types of models of state-church relations are studied. The normative-legal source base of ensuring the constitutional principles of separation of the state and the church in the US legislation in the field of education is analyzed. Legal status of religious organizations and clergy in the United States. The role of the religious factor in US policy through the prism of the interaction «church – religious organizations – religious leaders – politics». The activity of the church and religious organizations in the political processes of the USA (the end of the XX century-the XXI century) is analyzed on the example of the presidents' elections of the USA, namely: J.

Kennedy, J. Carter, R. Reagan, G. Bush Sr., W. Clinton, G. Bush Jr., B. Obama, D. Trump, J. Biden. The lobbying activities of religious organizations in the political life of the United States are studied, the vector of research is coordinated on the presidential election in the country and the participation of religious organizations and leaders in the election process. An important place in the study is occupied by religious organizations of the Ukrainian diaspora in the formation and development of state-church relations in the United States.

The theoretical basis of the research topic, supplemented the concept of «state-church relations» and «model of state-church relations» are analyzed in the paper. The author has developed a classification of types of models of state-church relations:

1. Clericalist model of state-church relations;
2. Secular model of state - church relations.

The provisions of the current US legislation are analyzed. In the dissertation research on the basis of normative – legal acts the peculiarities of the American model of state – church relations are analyzed. The American model was based on the Statutes of Freedom – the Declaration of Independence of the United States (1776), the Constitution of the United States (1789) and the Bill of Rights. Also important in shaping the relationship between the state and the church was the Virginia Statute of Religious Freedom (1786), which became the leitmotif of religious freedom in Virginia.

The paper examines the practice of the Supreme Court of the United States in cases concerning state-church relations in the United States. State is like a «patchwork quilt» absorbed by almost all the world religions, which permeated the lives of all spheres of American life, the Church «education system» relationship is no exception. We have analyzed the cases of the Supreme Court and courts of states in order to systematize the political and legal evolution of the development of state-church relations in the field of education. *Everson v. Department of Education* (1947), *Zorah v. Clawson* (1952), *McCallum v. Department of Education* (1948), *Angel v. Vital* (1962), *Abington v. Shempp* (1963) and others

formed the basis of a study of the relationship between education and the church in the United States. On the basis of these cases, the US legislation in the field of coordination of relations «church-education» was formed. In view of these cases, presidents and statesmen passed and amended laws in the field of education. The program «Released time» (1950), the Instruction of the Department of Education «Memorandum on Religious Expression in Public Schools» (1995), the Law of Lyndon B. Johnson «The Elementary and Secondary Education Act», the Law on Education Reform «The No Child Left Behind Act» (2001), Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary Schools (February 7, 2003) and others are analyzed in the paper.

A conceptual and categorical apparatus for the functioning of «religious organizations in the United States» has been developed and compiled. A religious organization in the United States is an organization based on religion or denomination, has the status of a non-profit organization, operates within its statutes and carries out social activities or religiously motivated activities. Religious organizations in the United States are those institutions that, in accordance with US law, meet the following criteria: the basis of such an organization is a certain faith or religious factor; it is a non-profit organization; availability of organizational structure, program or project of activity, etc. The activities of religious organizations in the framework of the program «Charitable Choice» are analyzed, the features and peculiarities of it are singled out.

In the work is found out that the model of the state-church relations is constructed, on the basis of development of historical events which are connected with activity of church and the state, the court decisions which to some extent «formed» borders of relations of the state and church also played an important role in the USA and the legislation of the country. In view of this, the principles enshrined in the US Constitution, the Bill of Rights, judicial practice and other regulations of the country, which formed the modern system of model of state – church relations in the United States.

In the work on the example of the presidential election, J. Kennedy, J. Carter, R. Reagan, G. Bush, W. Clinton, G. Bush Jr., B. Obama, D. Trump, J. Biden was analyzed the influence of religious factors on political component of the state. A. Smith (1928), J. Kennedy (1960), J. Kerry (2004) and J. Biden (2020) running in the presidential election received clear negative feedback because their religion. A. Smith and J. Kennedy felt this especially clearly in their election campaigns. J. Kennedy, through the negative experience of his predecessor, proved for a long time that the cause of A. Smith's failure was not religion but the political situation and program, which developed in that period. Running during his campaign, Kennedy felt his wave of religious influence on his candidacy. And repeatedly during his speeches stressed that the Vatican will not rule during his presidency, and he himself is clearly in defense of the model of separation of state-church relations in the United States. Considering that, Protestants are quite alienated and wary of Catholic candidates for politics, they proportionally support «their». An example of the Protestant political revival is the 1976 election, when twice-born J. Carter won. He became an ideal political candidate after the Watergate scandal, which embodied truth, religiosity and devotion to moral principles. And he had the full commitment of religious leaders. But he did not fulfill all their hopes, and in the next presidential election they easily supported R. Reagan, and then they have analyzed the candidates' programs in detail, as their main task was to help the candidate who will resume constitutionally compulsory prayer in schools, ban abortions, stem cell research, and more. Despite this, Reagan also did not live up to their expectations, he coordinated his efforts on domestic policy, «Reaganomics», and foreign policy. The next the Bush family, who had strong evangelical support, participated in religious events, and brought religion to the White House, also embodied the influence of the church and religious leaders on the country's politics. B. Obama, on the other hand, argued that he was a Christian and rumors that he wasn't a Christian had a negative effect on his campaign. D. Trump, despite his odious personality completely and fully supported by Protestants in both the previous 2016 and 2020 elections, despite this, did not

win the last election. He supported religious organizations and churches during the Covid-19 pandemic, initiating the allocation of funds and financial support from funds that went to help small and medium businesses.

The impact of the Covid-19 pandemic on state and church issues in the United States is studied for the first time. Closing of mass events, gatherings and crowds, the ban on gatherings was ambiguously perceived by the religious clergy. They stated about violation of the «wall of separation of state and church», violation of the First Amendment, and discriminatory treatment of the state by the church. As a result, dozens of lawsuits have been filed from religious organizations and churches for disagreeing with the country's policies to minimize the spread of the Covid-19 pandemic.

The impact of the media during the Covid-19 pandemic on the activities of religious organizations and churches, which have become their main platforms for communication with parishioners, through the prism of previous experience of such use are first examined in the paper. Opinions of the US population based on data from «the Pew Research Center», «Gallup» and other influential research institutions and official sources on the impact of the Covid-19 pandemic on church life in the country were analyzed.

The functioning of religious organizations of the Ukrainian diaspora and its main spiritual leaders are analyzed. In view of this, proposals were made to:

- Organization of international conferences and symposia between representatives of the Ukrainian diaspora in the United States and Ukraine;
- Organization of «round tables» on discussion issues of church and state development;
- Adoption of the experience of religious organizations in the United States under the program «Charitable Choice»;
- Establishment of relations with the churches of the Ukrainian diaspora from Transcarpathia in the USA by the Transcarpathian Union of Religious Scholars;

- Development of the mechanism of the decision of problems which arises in the course of realization of the state policy in the field of the state-church relations, on an example of the USA.

Thus, the dissertation research «State-church relations in the USA» is a complex work, systematic research of features of development of state – church relations in the USA, and the formed offers and recommendations have novelty and importance of scientific value.

Key words: state, church, USA, politics, state-church relations, model of state-church relations, elections, religion, religious organizations, interreligious dialogue, religious freedom.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

США – Сполучені Штати Америки

ПЦУ – Православна церква України

IRS (Internal Revenue Service) – Служба внутрішніх доходів

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква

УПЦ – Українська Православна Церква

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

DOMA (The Defense of Marriage Act) – Закон захисту шлюбу

USCCB (The United States Conference of Catholic Bishops) – Конференція католицьких єпископів США

ESEA (The Elementary and Secondary Education Act) – Закон про початкову і середню освіту

ESSA (The Every Student Succeeds Act) – Закон про успіх кожного студента

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН.....	26
1.1. Поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин».....	26
1.2. Види моделей державно-церковних відносин.....	33
1.3. Джерельна база та досвід наукового осмислення проблеми державно-церковних відносин в українській і зарубіжній політичній науці.....	46
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У США.....	58
2.1. Політико-правові аспекти формування та реалізації американської моделі державно-церковних відносин.....	58
2.2. Реалізація конституційних принципів відокремлення держави і церкви в США у сфері освіти.....	82
2.3. Правовий статус церков, релігійних організацій та духовенства в США.....	99
Висновки до розділу 2.....	122
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПОЛІТИЦІ США.....	124
3.1. Церква, релігійні організації у політичних процесах США (кінець ХХ ст. - ХХІ ст.).....	124
3.2. Лобізм релігійних організацій у політичному житті США.....	164
3.3. Релігійні організації української діаспори у становленні та розвитку державно-церковних відносин у США.....	181
Висновки до розділу 3.....	196
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТКИ.....	232

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Етапи розвитку державно-церковних відносин пройшли складний період формування. Вибір теми обумовлений необхідністю дослідження моделі державно-церковних відносин у США, як маркеру державно-церковних відносин. США — це країна, в якій знайшли прихисток десятки національностей та релігійних поглядів, країна, куди з Європейського континенту намагалися потрапити, щоб отримати свободу світогляду, свободу думки, свободу совісті та свободу релігії. З огляду на це, Т. Джефферсон та Дж. Медісон зрозуміли, що інакшу модель, як модель «безмежного» відокремлення, вони не можуть запропонувати американцям, модель, де держава та церква не перетинаються у своїх відносинах, де церква не впливає на рішення держави, а держава – на діяльність церкви, якщо остання не порушує закон чи робить протиправні дії чи бездіяльність. Т. Джефферсон, Дж. Медісон та інші державні діячі того часу мали на меті створити конституцію, яка б відбивала цінності кожного і не посягала на думку жодної людини. Перша поправка до Конституції стала лейтмотивом свободи віросповідання та недоторканості релігійного світогляду, а Чотирнадцята поправка закріпила це на рівні всієї країни.

Першою поправкою до Конституції було проведено «стіну відокремлення» держави і церкви. Попри це, церква й релігійні організації мають вагомую роль у країні. Донедавна в США була дозволена молитва в школі, наразі це питання лобіюється багатьма релігійними лідерами та політиками в США.

Також церква та релігійні організації мають вплив на суспільно-політичне життя країни. Виборчий процес країни певною мірою переплетений із релігійним фактором. Не останнє місце в ньому займали релігійні лідери і телепроповідники: Б. Грем, Дж. Фолуелл, Дж. Робінсон, П. Робертсон та інші. Дослідження впливу церкви та релігійних організацій в країні й на виборчий процес в США також є актуальним аспектом

дослідження. Адже церкви та релігійні організації, незважаючи на модель відокремлення церкви і держави, мають великий вплив на вибори. Не виключенням були і вибори президента Дж. Картера, Дж. Кеннеді, Дж. Буша старшого та інших.

У рамках дослідження важливо охарактеризувати, яку роль мають церкви та релігійні організації під час виборів, і як здійснюється лобізм релігійними інституціями в країні.

Незважаючи на те, що багато дослідників працювало над питанням моделі державно-церковних відносин у США, не достатньо розгорнутим залишається питання лобіювання релігійних організацій та церков, роль релігійних організацій у суспільно-політичних процесах країни.

Актуальним питанням дослідження є вплив світової пандемії Covid-19 на розвиток моделі державно-церковних відносин у США. Суперечливим є питання фінансової підтримки державою релігійних організацій та церкви.

Іншим актуальним питанням є те, що в науковій літературі немає єдиного підходу до трактування поняття «модель державно-церковних відносин» та «видів моделі державно-церковних відносин».

Науково-теоретична база дослідження. Державно-церковні відносини стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та аналітиків. Основу дисертаційної роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Кальниш Ю.Г., Онищук С. В., Палінчак М. М., Романова О., Яценко В. А., Вовк Д. О., Здіорук С. І., Добродум О. В., Саган О. Н., Олбрайт М., Єленський В.Є., Харві П., Гофф Ф., Сузі Дж. А., Шульц К. Г., Мартін Дж. М., Сарбо Т. Дж., Вільям Б. Прендергаст, Мері Е. Прендергаст, Девід Е. Ківіг, Роберт Л. Фліглер, Фостер У. З. та інші. Окрема увага в дисертаційній роботі під час дослідження особливості відносин церкви та релігійних організацій з освітніми закладами в США присвячена рішенням Верховного суду та судів інших інстанцій, а саме: Еверсон проти департаменту освіти, Зорах проти Клаусона, Макколлум проти Департаменту освіти, Енджел проти Віталь,

Ебінгтон проти Шемппа, Воллес проти Джаффі та ін. Для структурного та глибокого дослідження тематики роботи було проаналізовано статистичні дані, соціологічні опитування та аналітику впливових інституцій – «Pew Research Center» та «Gullap».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація має зв'язок із дисципліною та робочою програмою навчальної дисципліни «Релігійний фактор у міжнародних відносинах». Дисертаційне дослідження виконане у межах комплексної науково-дослідної теми кафедри міжнародної політики факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Україна в системі європейської політичної інтеграції» (№ 0116U005073). Тему дисертації затверджено Вченою Радою ДВНЗ «Ужгородського національного університету» від 13 грудня 2016 р. (протокол № 14).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в комплексному аналізі державно-церковних відносин та з'ясуванні особливостей взаємозв'язку суспільно-політичних і релігійно-церковних процесів у США. Дослідження моделі державно-церковних відносин у США та її особливостей.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі *завдання*:

- дослідити теоретико-методологічні аспекти державно-церковних відносин;
- охарактеризувати поняття «державно-церковні відносини», «модель державно-церковних відносин» та види моделей державно-церковних відносин;
- проаналізувати особливості моделі державно-церковних відносин у США;
- описати політико-правові аспекти формування та реалізації американської моделі державно-церковних відносин;
- визначити роль церкви та релігійних організацій у сфері освіти;

- розглянути особливості функціонування церкви та релігійних організацій у політичних процесах США (кінець XX ст. - XXI ст.);
- визначити роль лобізму релігійних організацій у політичному житті США;
- проаналізувати розвиток церкви та релігійних організацій у період пандемії Covid-19.
- описати діяльність та місце релігійних організацій української діаспори у становленні та розвитку державно-церковних відносин у США.

Об'єктом дослідження є діяльність та специфіка функціонування церкви, релігійних організацій та держави в політичному житті США, що виникають в рамках моделі державно-церковних відносин в США.

Предметом дослідження є модель державно-церковних відносин в США.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдання дисертації були використані загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, та спеціальні методи. *Логіко-семантичний метод* застосовано для дослідження сучасного стану наукової розробки та становлення понять «державно-церковні відносини» та «моделі державно-церковних відносин» (розділ 1.1, 1.2). *Історико-правовий метод* використовувався для дослідження етапів розвитку моделі державно-церковних відносин в США (розділ 2.1). *Порівняльно-історичний метод* надав можливість проаналізувати забезпечення конституційних принципів відокремлення держави і церкви в законодавстві США у сфері освіти (розділ 2.2). У процесі написання дисертації автор використав ряд *емпіричних методів*. Серед них – вивчення нормативно-правової бази США в сфері державно-церковних відносин, аналіз статистичних даних та результатів соціологічних досліджень (розділ 2.2, 2.3). За допомогою *інституціонального методу* досліджено роль церкви, релігійних організацій у політичних процесах США (розділ 3.1). Автор використав *системний метод*, який дозволив оцінити особливості лобізму релігійних організацій у

політичній системі США (розділ 3.2). *Історичний метод* – дослідження виникнення та формування етапів розвитку, а також ролі релігійних організацій української діаспори у становленні та розвитку державно-церковних відносин у США (розділ 3.3.).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному міждисциплінарному дослідженні державно-церковних відносин у США, особливості впливу релігійних організацій та церкви на суспільно-політичне, культурно-освітнє життя країни, вплив релігійного чинника на виборчий процес у США. Основними науковими результатами, які свідчать про наукову новизну є такі:

Вперше:

в українській політичній думці комплексно розглянуто та здійснено аналіз політико-правових засад функціонування моделі державно-церковних відносин у США, вказано на неоднозначність та складність процесів формування «стіни відокремлення» держави та церкви в США. Досліджено роль релігії та церкви в формуванні політичного істеблішменту в країні. З огляду на це проаналізовано особливості впливу релігійного чинника на виборчий процес у США під час президентських виборів на прикладі Дж. Кеннеді, Дж. Картера, Р. Рейгана, Дж. Буша ст., Б. Клінтона, Дж. Буша мол., Б. Обама, Д. Трампа та Дж. Байдена. Проаналізовано роль релігійного чинника в президентських виборах 2020 р. у період Covid-19. Досліджено особливості функціонування релігійних організацій під час світової пандемії Covid-19 у США.

Удосконалено:

- в контексті дослідження місця та ролі релігійних організацій і церков у суспільно-політичному розвитку країни проаналізовано особливості залучення релігійних організацій та церков до соціальної сфери. Охарактеризовано особливості фінансування релігійних організацій в рамках програми «Благодійного вибору»;

- досліджено про особливості функціонування, фінансування та оподаткування релігійних організацій та церков у США;
- структурування понять «релігійна організація» та «церква».

Набули подальшого розвитку:

- запропоноване авторське уточнення змісту поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин». Здійснено класифікацію моделей державно-церковних відносин;
- узагальнено теоретико-методологічні здобутки та праці зарубіжних та вітчизняних науковців щодо розвитку моделі державно-церковних відносин у США;
- здійснено порівняльний аналіз моделей державно-церковних відносин;
- питання лобізму релігійних організацій у США під час президентських виборів;
- дослідження співіснування церкви та школи; нормативно-правової бази, яка визначає маркер співіснування церкви й релігійних організацій та їх залучення в навчальний процес шкіл у США;
- роль української діаспори в розвитку державно-церковних відносин у США та процес консолідації українців у США.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дисертаційним дослідженням, що містить результати, висновки та рекомендації, отримані автором особисто.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Положення, зміст та висновки дисертаційного дослідження доповнюють здобутки сучасної політологічної науки і можуть бути використані для подальшого дослідження моделі державно-церковних відносин у США та в науково-дослідній роботі під час дослідження цієї тематики. Наукові твердження та ідеї можуть бути використані під час розробки робочих програм вищих навчальних закладів із навчальних дисциплін «Релігійний фактор у міжнародних відносинах», «Міжнародні відносини та світова політика» та ін., а також для написання підручників, навчальних посібників.

Зміст роботи використаний у навчальному процесі під час викладання дисципліни «Релігійний фактор у міжнародних відносинах» у роботі кафедри міжнародної політики ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Низка положень та висновків можуть бути застосовані державними органами та громадськими структурами, які працюють у сфері державно-церковних відносин.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації викладені та обговорені на науково-практичних конференціях різного рівня, серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів» (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 р.); «Medzinárodné vzťahy 2019: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Zborník príspevkov z 20. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach» (28–29 Novembra 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (м. Київ, 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічні аспекти» (м. Київ, 7-8 лютого 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції» (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути» (м. Дніпро, 17-18 серпня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дослідження представлені в 19 наукових працях, серед них 9 статей – у виданнях віднесених Міністерством освіти і науки України до фахових видань із політичних наук, 2 статті – в інших періодичних виданнях. Основні положення дисертаційного дослідження обговорено на 8 конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначається специфікою об'єкта дослідження, предмета, мети та завдань, складається з переліку умовних

позначень, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 237 сторінок, з них 172 сторінок основного тексту, у тому числі 6 таблиць, 4 рисунки, додатки, список використаних джерел налічує 250 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

1.1 Поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин»

Історія відносин держави та церкви протягом багатьох років була основою дослідження багатьох науковців як в Україні, так і за кордоном. Це і не дивно з огляду на те, що держава та церква в більшості країн розвивалися пліч-о-пліч, впливали та модифікували одна одну. Дослідження поняття «державно-церковні» відносини є важливим, оскільки воно дає можливість розкрити різновиди державно-церковних відносин, які диференціювалися залежно від країни. Багато науковців, серед яких Кальниш Ю. Г. [13], Баранова А. [2], Палінчак М. М. [26], Саган О. Н. [36], Климов В. В. [15], Андрусишин Б. І. [1], Бондаренко В. Д. [1], Яценко В. А. [61] досліджували це питання.

Для структурного аналізу цього поняття необхідно чітко сформулювати три дефініції, які воно вбирає, а саме «церква», «держава» і «відносини». Державно-церковні відносини століттями переходили в різні стадії взаємодії від відкритого (Реформація та католицька церква в Англії) чи завуальованого протиборства (Священна війна), до симфонії влад між світською та духовною владою церкви (Ватикан та католицькі країни), від цезаропапізму до теократії, від державної церкви до відокремлення держави і церкви та побудови «стіни відокремлення».

Церква та релігія завжди були першоосновою існування цивілізацій і в той же час інколи причиною конфліктів між ними. Доказом цього є праця відомого американського вченого політолога Самуеля Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій». Дослідник стверджує, що культура, мова та стиль життя є важливими диференціаціями між народами, але релігія та культура –

серед одних з найбільш важливих елементів, які визначають «цивілізацію» [130]. Багато великих цивілізацій співвідносили себе з релігіями. Автор також дає цікавий епітет, що «... і люди з однаковою етнічною приналежністю» і однаковою мовою, але різного віросповідання можуть вести кровопролитні братовбивчі війни», і, як приклад, наводить ситуації, які відбулися в Лівані, колишній Югославії та в Індостані [130]. Дослідник виділяє декілька цивілізацій, які існують на даний момент – це китайська, японська, індуїстська, ісламська, західна, православна, латиноамериканська і африканська [130]. С. Гантінгтон стверджує, що конфлікти та суперечки, які в майбутньому можуть виникнути, будуть відбуватися на розломі цих цивілізацій, тобто на їх кордонах. Однією з найбільш вагомих причин він називає релігію, яка, на його думку, є одним з важливих індикаторів для кожного народу та держави, через який можуть виникати спалахи конфлікту. Ось чому відносини держави та церкви протягом багатьох років є важливим питанням у наукових колах.

Класифікацією поняття «державно-церковні відносини» займалося багато науковців, серед них Кальниш Ю.Г., який у статті «Державно-церковні відносини: історія розвитку і сучасна політична типологізація» наводить класифікацію концепцій взаємовідносин церкви і держави в Середньовіччі. В своїй класифікації він виділяє три концепції відносин держави та церкви. Перша – це унітарна країна, коли держава підпорядковується церкві – західний варіант, або візантійський, коли церква підпорядковується державі. Друга – він виділяв концепцію «двох мечів», коли держава і церква виступають на політичній арені спільно, як дві влади, які поділили свої повноваження і регламентують їх законами держави й канонами церкви. Як третю концепцію Ю. Кальниш виділяє тринітарну, основа її полягає в тому, що вона схожа до другої концепції, коли держава і церква діють як дві гілки влади, але в той же час виступає третій чинник – народ та його «воля народу», що веде до наявності певного представницького органу в державі і соборноправності у Церкві [13, с. 201].

Саган О. Н. зазначає, що характер та особливості державно-церковних відносин визначаються політично (тобто залежать від політичного устрою країни), соціально (на нього мають вплив конкретні суспільні відносини) та історично (різний в різні періоди історії). З огляду на це, особливості розвитку кожної держави з одного боку, і певної релігії з іншого передбачають специфічні особливості їхніх взаємовідносин, які можуть змінюватися. Саган О. Н. виділяє декілька принципів свободи совісті: політико-правовий (як складова політичних свобод людини), філософсько-антропологічний (здатність людини до самореалізації) та релігієзнавчий (для розуміння якого потрібно осмислити питання «свободи релігії») [36, с. 9].

Баранова А. стверджує в статті «Проблеми та взаємовідносини державної влади і православних церков в Україні», що будь-яка країна, яка заявляє, що вона є демократичною, повинна провести чітку демаркаційну лінію між інтересами держави і церкви. Квінтесенцією державно-церковних відносин вона вбачає в тому, що держава не повинна втручатися в діяльність церкви, яка зі свого боку не повинна давати оцінку діяльності держави та політиків. Тому що це, на думку Баранової А., «обидві крайності, коли <...> церква використовує державну владу в своїх інтересах, або коли держава чи окремі політики намагаються використати <...> церкви в своїх цілях – є надзвичайно негативним для правової держави.» [2, с. 112].

Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. зазначають, що в загальному навіть богослови у підсумку вважають, що державно-церковні відносини повинні бути розмежовані за допомогою поділу компетенцій влад. І пояснюють це тим, що, беручи за основу подвійну (божественну і людську) природу церкви, представниками останньої була висловлена думка про повну автономність церкви і держави. Автономність церкви зберігається в справах духовних, а підпорядкованість державній владі – у справах земних. Тобто священнослужитель підпорядковується державній владі як підданий, а не тому, що його влада походить від представника державної влади. Водночас

представники державної влади підпорядковуються єпископу як члену церкви, а не з огляду, що його влада походить від єпископа [1, с. 97].

Також Андрусишин Б. І. та Бондаренко В. Д. у статті «Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація» зазначають, що сучасна європейська цивілізація в історичному плані базувала своє бачення державно-церковних відносин на основі ідей цезаропапізму та папоцезаризму. Згідно з ідеями цезаропапізму, церква була підпорядкована державі, а за папоцезаризму світська влада залежала від церковної. Ця ідея була сформована на основі розбіжностей, що сформувалися між західною та східною християнськими традиціями [1, с. 97].

Також Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. зазначають, що є доречним таке визначення державно-церковних відносин у наш час як «кульгаве» розмежування між ними. За яким держава і церква відокремлені одна від одної, але інституційно вони пов'язані [1, с. 97].

Варто звернути увагу на дисертаційне дослідження українського вченого Яценка В. А. «Еволюція державно-церковних відносин». Автор надає узагальнене визначення поняття державно-церковні відносини, описуючи їх як взаємодії конституційно-правових і церковних норм та відповідних інститутів, звертає увагу на те, під чийм впливом створюються соціально-політичні відносини в суспільстві [61].

У Малій енциклопедії етнодержавознавства зазначається, що державно-церковні відносини – це «певна система зв'язків і відносин, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю державних органів та церкви, і регулювання державою правового стану церкви» [18, с. 363].

Важливим дослідженням є «Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії» в монографії вченого Бліхара В. С., який висловив думку, що церква є важливою в країні, адже вона є тією інституцією, яка виступає «моральним

маятником» у країні для здійснення спільної справи. Приводячи приклад того, що реформи, які збільшували контроль влади над суспільством у ХХ ст., «і призвели до утворення масових форм соціального тоталітарного типу, які засвідчили всю недієздатність такого підходу до людської особистості і змусили шукати нові шляхи для здійснення спільної місії» [4, с. 25]. Вчений під двома підходами розглядає відокремлення держави і церкви. Зазначаючи, що, з одного боку, зрозумілим є відокремлення двох таких впливових інституцій, які не впливають з огляду на діяльність одна одної. З іншого боку, «державна вбачає в церкві можливість задоволення лише одних із численних потреб своїх громадян – релігійних» [4, с. 26]. Бліхар В. С. доречно вказує на те, що відносини держави та церкви є непростою темою дослідження, адже «обидві інституції складні й детерміновані багатьма чинниками, не завжди піддаються опису прямолінійної структури». Державно-церковні відносини, як зазначає вчений – це відносини двох інституцій: держави, яка повинна впорядковувати умови для існування членів суспільства і досягнення ними онтологічного розвитку, і церкви, яка має на меті «пробуджувати і заохочувати цю трансцендентально-аксіологічну складову структури людської особистості», які залежать від суспільно-історичного розвитку людства, і найбільш оптимально існують, на думку вченого, в рамках «співпраці» [4, с. 33]. Вчений зауважує, що вони покликані до співпраці, зазначаючи, що конфронтація між ними, тобто коли «вибудовували неправильні форми відносин між церквою та державою до антагонізму й неконструктивності, які, зрештою, підривали позиції не лише церкви, а й держави» [4, с. 34].

Як зазначає Палінчак М. М., державно-церковні відносини «за своєю суттю є універсальним і полікультурним поняттям, вони не є суттєво внутрішньою проблемою, адже ці взаємини мають вплив і на зовнішній вимір, адже безпосередньо формують імідж країни» [26, с. 82].

Державно-церковні відносини – це історично зумовлений об'єктивний зв'язок між державою і релігією, який виникає головним чином в політико-

управлінській та ідеологічній сферах суспільного життя через негативну, нейтральну чи позитивну взаємодію держави та церкви.

На нашу думку, державно-церковні відносини залишаються дискусійним поняттям з огляду на те, що воно вбирає в себе широкий спектр відносин між двома важливими інституціями, – це сукупність відносин та співпраця між державою та церквою в суспільно-політичних, економічних, правових, соціальних взаємозв'язках державних органів та релігійних організацій та церкви, які склалися впродовж певного періоду та регулюються згідно з нормативно-правовими нормами країни, відповідають конституційним, моральним, демократичним принципам конкретної країни, є складовими формами внутрішньої та зовнішньої політики країни і відображаються в моделі взаємовідносин між церквою та державою.

Водночас поняття «модель державно-церковних відносин» є похідним від поняття, яке було досліджено вище – «державно-церковні відносини». Климов В. у статті «Сучасна модель державно-церковних відносин як результат суспільних трансформацій» зазначає, що під терміном «модель» маються на увазі дві особливості: по-перше, «логіко-правовий аналог реальної системи державно-церковних відносин <...>»; по-друге, «суспільно-правова система, що є результатом як саморозвитку, так і засвоєння світового досвіду врегулювання відносин між інституціями держави та релігійно-церковних організацій». Погоджуємося з думкою Климова В., «модель» відносин держави і церкви – це певні особливі відносини, які склалися в межах держави за певних історичних умов розвитку останньої, сукупність нормативно-правових актів, законів держави, якими регулюються її відносини з церквою та релігійними організаціями, «<...> визначається світський чи клерикальний характер держави <...>», особливості та правовий статус церков та релігійних організацій, всі ці аспекти створюють певну систему – «модель» взаємовідносин держави і церкви в певній країні [15, с. 52].

На формування «моделі» державно-церковних відносин в Україні, як зазначає Климов В., так, на нашу думку, і в інших країнах мають вплив певні фактори, серед яких: історичні та національні традиції, які сформувалися в країні впродовж її існування; співвідношення політичних сил, що визначало державну ідеологію в певний момент розвитку країни; особливості функціонування та становища суб'єктів цього поняття, а саме «держави» та «церкви»; і, звичайно ж, зовнішні чинники, які впливають як на державу, так і на церкву безпосередньо [15, с. 53].

На нашу думку, модель державно-церковних відносин – це система відносин, яка склалася в результаті певних історичних, політичних, культурних подій в країні під дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, які сприяли виокремленню певної моделі відносин між духовною та світською частинами країни, церквою та державою і визначили модель їхньої взаємодії та співіснування. З огляду на формування моделі державно-церковних відносин, в світі виокремилися різні види цього співіснування від теократії до цезаропапізму, від державної церкви до повного відокремлення держави і церкви. В політичній науці немає наразі єдиної уніфікованої системи різновидів моделей державно-церковних відносин, хоча в працях багатьох вчених простежується спільний лейтмотив виокремлених елементів різновидів поділу.

Отже, поняття «державно-церковні відносини» протягом багатьох віків було каменем спотикання серед науковців-політологів, адже воно включає в себе дві важливі інституції суспільства – «державу» і «церкву», які мають прямий і безпосередній вплив на нього. Серед дослідників немає єдиного поняття, яке характеризує ці відносини, кожен з них в трактування вкладає певний диференційований від інших зміст. Але загальні особливості цього поняття залишаються сталими, державно-церковні відносини – це відносини між державою та церквою, які регульовані нормативно-правовими актами країни, визначають як будуть співіснувати держава та церква, які функції вони будуть виконувати стосовно одна одної. Модель державно-церковних

відносин – певна система взаємовідносин держави і церкви, що склалася внаслідок певного історичного розвитку, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

1.2 Види моделей державно-церковних відносин

Співіснування держави та церкви протягом довгого часу в різних країнах мали свої особливості. Вони пройшли через велику кількість співпраці та протистоянь у відносинах одна з одною. Як зазначалося в підрозділі 1.1., у політичній науці немає єдиного уніфікованого поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин» і трактування видів моделі державно-церковних відносин. Протягом довгого періоду вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Палінчак М. М. [27], Дурем К. [97], Карл Г. Есбек [100], Онищук С. В. [23], Здіорук С. І. [12] та ін. досліджували питання, що саме вбирає в себе термін «модель державно-церковних відносин» та які різновиди він включає.

На нашу думку, модель державно-церковних відносин є інституційною формою, системою відносин між релігійною і політичною сферами; філософсько-правова концепція визначення політичної дистанції у відносинах між релігійними організаціями та національною державою. Ці відносини, історично й у сучасному світі, мають різні форми: від панування релігії в державі до панування держави в релігії і недавніх спроб їхнього поділу.

Палінчак М. М. [27, с. 123-139] виділяє такі види моделі державно-церковних відносин:

- Теократія (гр. Theos - Бог, kratos - влада) – це форма правління, за якої вся повнота державної влади належить церкві у особі духовенства, приклад з 1929 р. – держава-місто Ватикан, також деякі мусульманські держави – Іран, Саудівська Аравія, Іудея IV-I ст. до н.е., Папська область в Італії в 756-1870 рр.

- Цезаропапізм (лат. Caesar-Цезар, папа-папа) – це модель державно-церковних відносин, за якої церква, духовенство та всі церковні структури повністю підпорядковані світській владі. Яскравим прикладом цієї моделі науковці визначають Візантію, де імператор впливав на церкву, змінював митрополитів і мав всю повноту влади, що могли тією чи іншою мірою впливати на церкву та духовенство.
- Державна церква – це модель державно-церковних відносин, що забезпечує привілейований стан однієї з церковних деномінацій на противагу іншим. Прикладом цього була Російська імперія, яка забезпечувала привілейований статус Російській православної церкві, та є наразі Англійська церква, або Англійська протестантсько-єпископська церква – християнська протестантська церква, яку в 1534 р. заснував Генріх VIII, після того як Ватикан відмовив йому анулювати шлюб із Катериною Арагонською, що послужило однією з причин реформації в Англії, як потреба створення окремої церкви, яка б не підкорялася папі, тобто церкві, яка не відповідала дотриманню інтересів англійського монарха та держави в цілому. Наслідком було оголошення Актів про супрематію – два парламентські акти (1534 й 1559 рр.) закріпили створення Англійської церкви і проголосили монарха церкви головою [27, с. 123-127; 195; 98].
- Модель відокремлення церкви від держави – є однією з найпоширеніших, у цій моделі держава та церква повністю відокремлені одна від одної і не втручаються в сфери впливу, в яких вони ведуть свою діяльність. Унеможливлення впливу церкви, але можливе втручання держави, прикладом може слугувати СРСР [27, с. 128; 59].
- Модель поєднання моделі державної церкви та моделі повного відокремлення церкви і держави – ця модель передбачає надання привілеїв певній конфесії. Наразі в світі налічується близько 15

конфесій із особливим статусом, серед них в Японії, Австрії, Перу та інших країнах.

- Модель відокремлення церкви і держави – це модель, що передбачає взаємне невтручання – церква не втручається в справи держави, а держава не втручається в справи церкви. Прикладами можуть слугувати США, Франція, Туреччина, Україна та інші країни. Ця модель має дві підмоделі: сепараційну та коопераційну [27, с. 132].

А. Т. Б. МакГовен, професор коледжу теології в Шотландії «Highland Theological College», також досліджував тематику видів відносин держави та церкви. На його думку, державно-церковні відносини завжди були важким питанням, не лише через Реформацію чи через поділ християнської церкви на численні деномінації, конгрегації, конфесії, культу чи клани. Науковець виділяє чотири види моделей державно-церковних відносин:

- Держава контролює церкву. Як приклад цієї моделі автор подає Англійську церкву Великобританії, де монарх координує і головує над церквою.

- Церква контрольована державою. Ця модель чітко виражена за часів Римської імперії.

- Відокремлення держави і церкви. На території Англії за відокремлення виступали анабаптисти, які створили анабаптистський рух за відокремлення церкви та держави і за невтручання християнства у справи держави.

- Взаємозв'язок держави та церкви [167, с. 5-10].

Дурем К., американський вчений, у своєму дослідженні «Перспективи релігійної свободи: порівняльний аналіз» під час поділу моделей державно-церковних відносин виділяє в якості критерію абсолютну релігійну свободу і її відсутність. Він виділяє декілька різновидів моделей: абсолютна теократія, державна церква, признання церкви державною (де-юре вона не є державною, де-факто – так, наприклад, країни з переважанням римо-католицької церкви), режим співробітництва, який полягає в тому, що

держава співпрацює з церквою у різних сферах, режим пристосування, коли держава наполягає на відокремленні церкви й держави, але зберігає позитивне ставлення до релігії, режим відокремлення, та інші [97, с. 365-368].

Айзенштадт Ш. так класифікує відносини між церквою та державою:

- держави, що придушують релігію шляхом арештів або знущань над духовними лідерами, прийняттям законів, які обмежують чи забороняють релігійну діяльність;
- держави, які співпрацюють з релігією і визнають ту чи іншу релігію державною або ж надають їй підтримку, в обмін на підтримку нею політичного істеблішменту [19];
- держави, що виступають за приватизацію релігій, і відносять її до приватного, а не суспільного життя [19].

Габор Гелмаї в праці «Релігія та конституціоналізм» досліджує, чи є вид державно-церковних відносин і релігійної системи сумісним із ліберальною демократією, чи ні [118]. Вчений розглядає відокремлення релігії (на прикладі законодавства США), яке гарантоване Першою поправкою Конституції США і направлене на звільнення релігійних інститутів від держави. Ціль відокремлення не в створенні світської загальної культури, стверджує науковець, а у вільному релігійному вираженні та церковному процвітанні без втручання держави. У цій моделі релігія вільна від держави та державної підтримки, і водночас так само вільна від державного контролю. Структура американської свободи щодо релігії, стверджує автор, ґрунтується на плюралізмі та різноманітті [118].

Есбек К. Х. у своїй праці «П'ять думок про державно-церковні відносини у сучасній американській думці», яка була опублікована в 1986 р. доводить, що думки про те, як саме повинні взаємоіснувати держава та церква «такі ж різноманітні, як кількість сект в Америці». В дебатах щодо цього питання беруть участь юристи, судді, юридичні коментатори, історики та соціологи, політичні теоретики й державні діячі. Питання стоїть не тільки про форму відносин держави та церкви, а й ролі та впливі релігії на

американське суспільство загалом. Жвава дискусія відбувається між представниками релігійних кіл і фундаментальних сепаратистів, які виступають за чітке відокремлення. Хоча є випадки, коли самі представники релігійних сфер підтримують відокремлення, а отже і невтручання в їхні ділянки впливу [100].

Ці п'ять типів відносин держави та церкви домінують в американських дебатах:

- строге відокремлення, прихильники якого виступають за повне відокремлення держави та церкви, але це не означає, що вони вороже відносяться до релігії. Вони намагаються не допустити вплив релігії в державних структурах та державі загалом. Але в нас постає питання, чи можливо це на практиці, адже Перша поправка Конституції США повністю проголошує відокремлення держави та церкви де-юре, але де-факто церква та держава чітко не відокремлені одна від одної, донедавна в школах проводили молитви, у війську дотепер присутній капелан, священники в деяких штатах мають юридичне право узаконення шлюбу та інше;

- плюралістичне відокремлення, прихильники цього типу зосереджуються на нейтральному стані. Під «нейтральним» вони розуміють стан, коли держава не виступає на будь-якій стороні, тобто «за» чи «проти» релігії та релігійних організацій. Фраза «вільна церква у вільній країні» висловлює їхню позицію. Юрисдикції одна від одної повинні бути незалежними.

- інституційне відокремлення, прихильники цього виду представляють теоцентричну державу, в якій «нейтралітет» країни вважається позитивним. Цей вид відносин держави та церкви – де обидві інституції «божественно посвячені» і підкоряються Богу, який є суверенним над усіма. Кожен інститут є чітким і повинен виконувати точно йому делеговані завдання у встановленому напрямку. Ні держава, ні церква не є домінуючими, і вони не взаємозалежні.

- непреференційне відокремлення, представники цього виду стверджують, що прагнуть до неконфесійної держави як ідеалу. На відміну від світської держави, яка характеризується суворим відокремленням, неконфесійність більше схожа на невизначеність. Тобто її прихильники стверджують, що релігія загалом має позитивне значення, адже вона формує моральність, чесність, благодійність і тверезість, що є визначними рисами громадянина, який формує відповідне суспільство, яке зі свого боку є основою держави. У підсумку це означає, що релігія допомагає державі у створенні уряду, який буде служити чесно суспільству, яке теж ввібрало в себе найкращі чесноти. Тобто прихильники цього типу погоджуються з представниками інституційного відокремлення та плюралістичного відокремлення, що держава не може обирати релігію.

- реставраційне відокремлення, представники цього типу прагнуть до конфесійної держави. Багато представників п'ятого типу вважають, що Америка була заснована як «християнська держава», і вони хочуть відновити християнство до того статусу, яким він був у колоніальний та ранньонаціональний період (Р. Велтон «Нація під Богом» (1975); «Християнська історія Американської Революції» (Hall ed. 1976), Дж. Монгомері «Формування Америки» (1976 р.)) [100].

Вчений підтримує думку, що назви цих типів, не будучи завуальованими, чітко описують основні позиції [100].

На нашу думку, найпоширенішою моделлю державно-церковних відносин є відокремлення держави та церкви. В межах цієї моделі дослідники, зокрема Моран Г. [5, с. 179], виділяють сепараційну і коопераційну форми (табл. 1.1).

Модель відокремлення держави і церкви та її підмоделі

Сепараційна	Коопераційна
Не створюється спеціального законодавства по регулювання церкви.	Забезпечується свобода віросповідання всіх релігій, але держава підтримує найавторитетніші.
Рівність усіх релігійних організацій перед законом.	Широкий спектр взаємодії держави та церкви.
Відсутність матеріальної підтримки релігійних організацій державою.	Визнання релігійних шлюбів (Італія, Іспанія, Канада, та деякі мусульманські країни).
Невтручання держави та державних органів у внутрішні справи церкви, у випадках якщо це не суперечить нормам закону.	Наявність релігійної освіти, але в той же час право відмовитися від неї (Ізраїль, Великобританія).
Відсторонення церкви від виконання державних функцій, а держави – від церковних.	Пряма державна фінансова підтримка церкви.
Надання релігійної освіти виключно в недержавних навчальних закладах.	Потурання з боку держави матеріальної підтримку з боку приватних осіб (Данія, Швеція, Великобританія).
Релігія витісняється з усіх сфер суспільного життя.	Фінансування соціальних програм церкви державою.
Між церквою та державою споруджується «мур».	Співпраця держави та церкви в деяких сферах (культурній, наприклад, що має одночасно й релігійне, й історичне значення).
Якщо релігія викладається і це відбувається в межах державних навчальних закладах, тоді це подається виключно на академічному рівні.	Підтримка державною однієї або кількох домінуючих релігійних організацій, при забороні дискримінувати інші, залежно від їхнього відношення до релігії й дотриманні прав людини.

Джерело: розроблено автором на основі [5, с. 179-180; 54, с. 135-136]

Отже, коопераційна модель передбачає налагодження співробітництва держави і ряду релігійних організацій у формі об'єднання діяльності в будь-яких сферах. Передбачається, що, володіючи найбільш повною інформацією з відповідної сфери суспільних відносин, і маючи реальні важелі впливу на релігійні об'єднання, державні органи можуть оптимальним чином співпрацювати з обраними конфесіями. Сепараційна модель державно-конфесійних відносин не передбачає співробітництва. Італійський вчений С.

Феррарі виділяє декілька підвидів коопераційної моделі державно-церковних відносин (рис. 1.1).

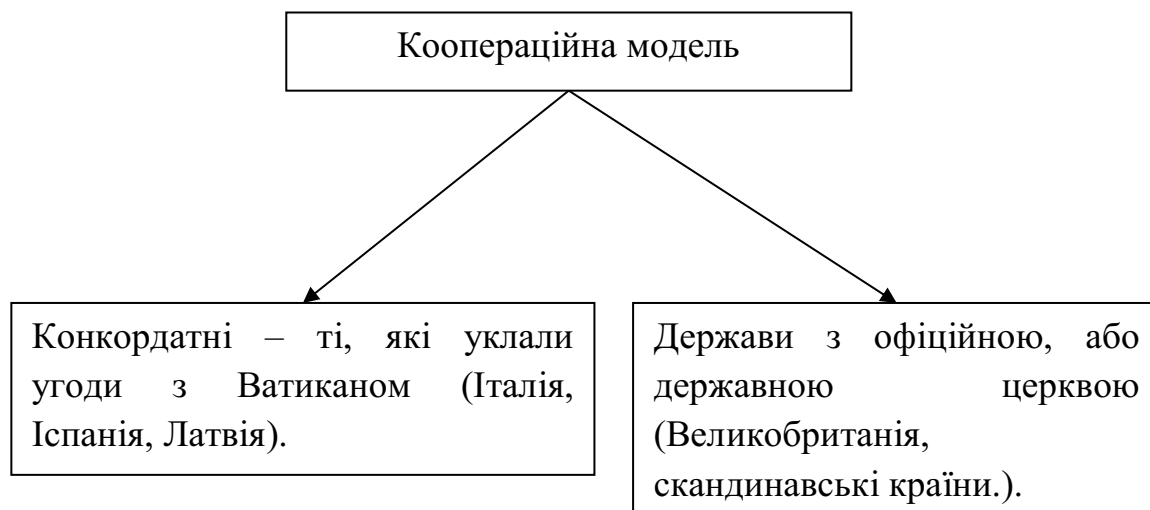

Рис. 1.1 Підвиди коопераційної моделі державно-церковних відносин, за С. Феррарі

Джерело: складено автором на основі [104]

Отже, С. Феррарі виділяє поділ коопераційної моделі державно-церковних відносин як-от конкордатні та держави з офіційною, або державною церквою.

Відокремлення держави від церкви називають «симфонією влад», «асимфонією» [5, с. 179-180], а грецький фахівець С. Фотіу називає її «новою симфонією» [5, с. 179-180]. Ця назва пішла від того, що ця модель передбачає гармонізацію відносин між державою та церквою, адже вони обидві працюють в інтересах суспільства, в той же час будучи відокремлені в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції [23].

Американську модель державно-церковних відносин – відокремлення держави від церкви і церкви від держави – створювали засновники Південної Америки, які в себе на історичній Батьківщині (Німеччині, Англії, Нідерландах) зазнавали репресій, тому що перебували у статусі релігійних меншин, цей факт вплинув на характер та особливості американської Конституції, прийнятої в 1791 р.

На нашу думку, найбільш поширеними є моделі державно-церковних відносин, які містять наступні елементи:

- Теократія – модель, коли голова церкви є головою країни.
- Цезаропапізм – модель, за якої голова країни є головою церкви.
- Державна церква – модель державно-церковних відносин, який забезпечує привілейоване становище однієї конфесії над іншими.
- Відокремлення держави і церкви – тип взаємовідносин, коли інтереси церкви та держави не перетинаються. І вони діють незалежно одна від одної у всіх сферах.
- Відокремлення держави від церкви з суспільно вираженим привілеєм певної конфесії – тип державно-церковних відносин, за яким держава та церква незалежні одна від одної, але в суспільстві історично одна з релігійних конфесій має привілейоване становище, яке де-факто підтримується державою.
- «Симфонія» відокремлення держави і церкви – цей вид передбачає відокремлення держави та церкви, але водночас присутня невиражена співпраця між ними.

Погоджуємося з думкою Онищук С. В., яка зазначає всю важливість відносин держави та церкви, наголошуючи на тому, що церква може бути як консолідуючим механізмом у суспільстві, тим самим сприяти державному будівництву та підтримці національної стратегії країни, так і «<...> виступати чинником руйнування національної ідеології <...>», тим самим дестабілізуючи суспільство. Онищук С. В. наголошує на тому, що такі ризики є особливо актуальними в поліконфесійному суспільстві. Онищук С. В. приводить приклад партнерської моделі (або як її ще називають коопераційна, солідарна модель), зазначаючи, що вона будується на ідеї «симфонії влад» з огляду на те, що передбачає гармонізацію відносин держави та церкви, звертаючи увагу на те, що обидва інститути діють на благо суспільства. «<...> будучи при цьому відокремленими в питаннях, що

належать до їх виключної компетенції», ця модель ґрунтується на системі угод між державою та церквою [24, с. 61-62].

Вагоме місце в політичній науці займає класифікація Кальниша Ю. Г., в якій є докладна систематизація субмоделей в межах основних типів, завдяки якій дається більш розгорнута характеристика державно-церковних відносин (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація моделей та субмоделей державно-церковних відносин Ю.Г. Кальниша

Класифікація моделей державно-церковних відносин	
Синкретична модель	система державної церкви; система національної церкви; клерикальна система; теократична держава;
Антагоністична модель	система відкритого ворожого ставлення до церкви; система відокремлення церкви від держави (в цій системі церква діє чітко в межах встановлених законів та наданих їй компетенцій, і якщо ці компетенції чи дії перетинаються з державними, то перевага надається останнім);
Симбіотично-партнерська модель	система відокремлення держави і церкви; ліберально-симбіотична модель; система державно-церковного договору.

Джерело: розроблено автором на основі [24, с. 62]

З табл. 1.2 випливає, що дослідник розглядає три типи моделей державно-церковних відносин. Перша – розглядає церкву й державу як дві нероздільні інституції одного «організму», коли один підпорядковує собі інший. Друга – розглядає церкву як організацію в межах держави, яка вважається зайвим баластом, чи навіть, як зазначає вчений, ворожою інституцією. Третя – коли держава розглядає церкву як рівноправного партнера (але цей партнер не зливається і не протиставляє себе державі) [24, с. 62].

Онищук С. В. також звертає увагу на іншу модель державно-церковних відносин – конкордатну систему. Дослідниця зазначає, з огляду на те, що багато держав є поліконфесійними, політична наука потребує нових пошуків

систем, які б відповідали сучасному розвитку державно-церковних відносин. Ця модель передбачає підписання угоди між церквою чи кількома релігійними інституціями та державою. Однією з її особливостей є те, що вона не може бути розірвана в односторонньому порядку. Одним з перших конкордатів був Вормський конкордат (*Pax Wormatiensis cum Calixto II*).

Онищук С. В. виокремлює такі види цієї моделі:

- за метою: конкордати дружби, миру, співпраці;
- за суб'єктами: конкордати папські, соборові, єпископські;
- за формою: конкордати з папською Буллою, подвійні одночасним і незалежним документом або з двостороннім актом [21].

Онищук С. В. виділяє також інші моделі державно-церковних відносин, серед яких: теократична (папоцезаризм), цезаропапистська, протекціоністська (державна церква, клерикальна модель), секуляризаційна [22].

Здіорук С. І. в монографії «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття» зазначає, що роль релігії досі залишається вагомою. Вчений виділяє наступні декілька типів державно-церковних відносин. Серед них:

- Законодавча підтримка певної церкви. Цей тип передбачає підтримку, державне фінансування та надання виконання державних функцій певним релігійним організаціям, серед яких можливість реєстрації новонароджених, шлюбу, і т.д. В понад 40 країнах, серед яких Греція, Данія, Англія, присутній вищезгаданий тип державно-церковних відносин.
- Система конкордату. Здіорук С. І., як і Онищук С. В., виділяє її як одну з найбільш поширених, вона передбачає укладання угод між релігійною інституцією та державою. Вчені наголошують на тому, що цей договір має силу міжнародного права, і в односторонньому порядку не може бути розірваний. В багатьох країнах, серед яких Чилі, Італія, Аргентина реалізована ця модель.

- Відокремлення держави від церкви. Ця модель передбачає невтручання церкви в справи держави «при одночасній презумпції зворотної перспективи». Була поширена в комуністичних країнах СРСР.

- Відокремлення держави і церкви. Передбачає, що відносини держави та церкви «відзначаються максимальним станом взаємоневтручання» держави та церкви, ці дві інституції є повністю відокремленими одна від одної. Цей тип поширений в США [12, с. 481-483].

Узагальнивши та проаналізувавши типологізацію моделей державно-церковних відносин, можна скласти оптимальну модель видів державно-церковних відносин, яка, на нашу думку, в умовах швидкоплинної глобалізації та інтеграційних процесів, має змінюватися та модифікуватися. З огляду на те, що є країни з чітким проблиском церковної преференції і країни зі строгим відокремленням, вважаємо доцільною наступну класифікацію.

Поділ моделі державно-церковних відносин на два види:

- Клерикалістична модель державно-церковних відносин;
- Світська модель державно-церковних відносин.

Клерикалістична модель державно церковних відносин – це модель, яка базується на наданні повної чи часткової влади, преференцій чи більших прав одній чи декільком церквам. Вона поділяється на певні субмоделі. А саме:

Теократія – модель відносин, за якої представник чи голова церкви, чи церков є головою держави.

Державна церква – стан державно-церковних відносин, коли в державі на законодавчому рівні одна чи декілька церков визнані державними, чи їм наданий певний спектр привілеїв, прав, фінансування, чи інших додаткових прерогатив у порівнянні з іншими церквами чи релігійними інституціями.

Цезаропапізм – це модель державно-церковних відносин, коли очільник держави є і головою церкви.

Світська модель державно-церковних відносин ґрунтується на повному чи частковому відокремленні держави й церкви, невтручання церкви в справи

держави, відокремленні всіх державних інституцій від церковних та невтручання в їхню діяльність. Ця модель поділяється на певні субмоделі:

Модель повного відокремлення держави і церкви – передбачає повне відокремлення цих двох інституцій, відсутність будь-якого впливу чи співпраці між державою та церквою. В суспільстві немає ніяких преференцій для церковних інституцій, духовництва та ін.

Модель часткового відокремлення держави і церкви – ця модель передбачає відокремлення держави і церкви, вони не впливають на діяльність одна одної, держава не фінансує церкву, на законодавчому рівні не надає останній ніяких преференцій чи додаткових прав, але водночас є елементи співробітництва чи пересікання сфер впливу держави і церкви, наприклад, молитва в школах, надання духовенству права реєструвати новонароджених чи шлюб, викладання релігії в школі та інше.

Модель відокремлення держави від церкви – ця модель передбачає невтручання церкви в справи держави, виконання її функцій, церкві не надається жодних привілеїв, але водночас держава може певною мірою втрутитися в справи церкви.

Отже, державно-церковні відносини – це історично сформовані відносини держави й церкви, які закріплюються на конституційному рівні. Є декілька типів державно-церковних відносин, які поширені в суспільстві. Наразі в політичній думці немає єдиного чіткого правила, які саме види є загальноприйнятними, серед науковців немає одностайності в цьому. Незважаючи на це, різні підходи до трактування цього поняття мають свої спільні особливості. Найпоширенішими видами моделі державно-церковних відносин є: теократія, цезаропапізм, державна церква, відокремлення держави від церкви, відокремлення церкви і держави.

1.3 Джерельна база та досвід наукового осмислення проблеми державно-церковних відносин в українській та зарубіжній політичній науці

Державно-церковні відносини є темою дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, релігієзнавців, політологів, юристів, лобістів. З огляду на те, наскільки жваво переплітаються відносини держави та церкви протягом всього періоду існування, ця тема є однією з найбільш актуальних для дослідження. В першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження державно-церковних відносин» досліджено теоретично-методологічну базу для виконання мети та завдань дослідження, а саме поняття «державно-церковні відносини», «модель державно церковних відносин» та «види моделей державно-церковних відносин».

Особливості та теоретичне поняття державно-церковних відносин досліджено багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. До дискусії з приводу їхнього наукового трактування долучалися різні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед них: Кальниш Ю. Г. [13], Баранова А. [2], Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. [1], Яценко В. А. [61], Палінчак М. М. [26], Климов В. В. [15], Бліхар В. С. [4] та інші.

Бліхар В. С. у монографії «Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії» в чотирьох розділах досліджував під різними рівнями поняття «державно-церковні відносини» і аналізував, коли ці відносини є найбільш оптимальними та приносять найбільше дивідендів як державі, так і церкві. В першому розділі монографії вчений описав стан опрацювання проблеми державно-церковних відносин [4, с. 13-86], в другому розділі охарактеризував відносини релігії і держави через призму поглядів провідних європейських філософів [4, с. 87-190], в третьому розділі вчений подав філософську інтерпретацію церквою суспільного життя, не оминувши внутрішню і зовнішню взаємодії у державно-церковних відносинах як основу

соціокультурного становлення суспільства [4, с. 191-310], в четвертому розділі вчений проаналізував філософію державно-церковних відносин, як один з пріоритетів розвитку громадянського суспільства [4, с. 311-461].

Суспільно-політичні проблеми формування державно-церковних відносин в українському науковому дискурсі досліджує також Палінчак М. М. [27;28], Здіорук І. С. [12], Климов В. В. [15] та інші.

Климов В. В. у статті «Сучасна модель державно-церковних відносин як результат суспільних трансформацій» досліджував особливості «державно-церковних відносин» та «моделі державно-церковних відносин», вчений сформулював ці поняття та чинники, які впливають на них, серед яких виділив реальний стан церкви й держави та ін. від історичної та національної традиції, політичних сил. Автором було сформовано різновекторні моделюючі чинники та досвід урегулювання відносин держави і церкви, які є в основі різних моделей і є важливим внеском в політологічну науку [15].

Науковці Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. у посібнику «Релігійний фактор у міжнародних відносинах» проаналізували поняття «державно-церковних відносин» та «моделі державно-церковних відносин» не тільки через призму теоретичного аспекту, а й на прикладі різних країн (Словаччини, Чехії, Угорщини та Румунії). Також проаналізовано дослідження науковців щодо видів моделей державно-церковних відносин [27].

Досліджуючи особливості видів моделей державно-церковних відносин та основні чинники формування їхньої класифікації, було проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних вчених політологів, юристів та ін. А саме: Вовк Д. О. [5], Дурем К. [97], Мучник А. М. [19], Онищук С. В. [21; 23], Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. [27], Ткачук Ю. [54], Черній А. М. [59], та інші.

Вважаємо, що до основних доробків із цієї проблематики в Україні належить монографія уже згаданого науковця Здіорука С. І. В дослідженні

проаналізовано погляди науковця, в яких запропоновано класифікацію моделей державно-церковних відносин. Український вчений Здіорук С. І. в праці «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття» проаналізував питання проблеми функціонування й розвитку системних суспільно-політичних питань, конфліктогенний фактор та потенціал суспільно-релігійних відносин як таких, взаємодію суб'єктів політичної та державної влади і релігійних організацій, роль конфесійних питань в державі. Автором досліджено види моделей державно-церковних відносин, важливе місце автор виділив забезпеченню релігійної свободи в Україні та релігійній складовій як чиннику державотворення країни [12]. Автором визнано конфесійний елемент як невід'ємну складову суспільства. Науковець зазначив, що види моделей державно-церковних відносин дають розуміння суспільно-релігійних процесів загалом, тобто яким чином співіснують дві головні інституції в країні – влада і церква.

Ткачук Ю. у праці «Взаємодія держави і церкви: концептуалізація сучасних підходів», виходячи з дослідження про «ідеал відносин між церквою і державою», виокремив три форми їхньої взаємодії: цезаропапізм, папоцезаризм, симфонія [54].

Значний внесок для розвитку цієї проблематики здійснила Онищук С. В., яка зробила дослідження, в якому описала порівняльний аналіз моделей державно-церковних відносин [23] та особливу увагу звернула на формування партнерської моделі державно-церковних відносин та конкордатної системи, як моделі відносин держави і церкви [22; 24].

В другому розділі досліджено особливості моделі державно-церковних відносин у США. Політико-правові аспекти формування та реалізації американської моделі державно-церковних відносин є важливою темою серед науковців, адже дає пояснення «встановлення системи фундаменту» відносин держави та церкви в США. З огляду на це вагома кількість науковців, політиків та юристів досліджувала цю проблематику, а саме: Олбрайт М. [64], Романова О. [33], Белоножко С. В. [3], Титов В. Д. [53],

Джеймс Г. [137], Кеннет Д. Уолд, Еллісон Калхун-Браун [240], Єленський В. [11], Токвіль А. [224], Сендстром А. [199], Філіп Гамбургер [119], Картер Стефан Л. [210], Артемус Уорд [239], Ричард Джон Нойхаус [171], та ін.

Для кращого та детальнішого дослідження теми, ми проаналізували та опрацювали кореспонденцію державних діячів США, серед яких історичний лист Т. Джефферсона до баптистів Денбері [140], а також лист іншого «засновника» США, Джеймса Медісона, лист до Едварда Лівінгстона [136], Лист президента Джорджа Вашингтона [152], та ін.

Вагоме місце в дослідженні цієї теми посідає нормативно-правова база США. Ми проаналізували великий спектр документації та законодавчих паперів, щоб не тільки на основі політичної науки, а й на базі чіткого законодавчого регулювання більш детально, послідовно та змістовно зробити дослідження теми. Одним з основних документів є Конституція США [16], яка разом з Біллем про права, в якому міститься історична Перша поправка (дослідили також текст Чотирнадцятої поправки до Конституції), є орієнтуючим вектором, на нашу думку, в дослідженні цієї теми. Проаналізовано також тексти Клятви президента [175], інших державних службовців [217], суддів [218]. Також досліджено великий спектр судової практики та рішення Верховного суду та судів нижчої юрисдикції [74; 241; 245; 246].

Одним з провідних, на нашу думку, є дослідження, які стосуються Т. Джефферсона та Дж. Медісона, які стояли у витоків побудови моделі державно-церковних відносин, а саме відокремлення держави і церкви, побудові «стіни відокремлення між державою та церквою».

Вагоме місце займає книга М. Олбрайт, яка будучи державним секретарем США, на практиці бачила той великий «айсберг» впливу. Це порівняння зроблено через те, що вплив релігії на політику, ніби айсберг, десять відсотків якого на поверхні, а дев'яносто відсотків – під водою. М. Олбрайт, розуміючи, який вплив має релігія та церква на державу та

суспільство, зазначала про важливість відокремлення цих двох інституцій, – держави та церкви [64].

Серед найбільш дискусійних у країні питань між державою та церквою була освіта, церква хотіла мати якомога більший вплив на неї. Адже саме там формується складова індивіда суспільства. З огляду на це, забезпечення конституційних принципів відокремлення держави і церкви в сфері освіти є питанням дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Та попри все, більшу частину дослідження цього питання аналізували на основі судової практики Верховного суду та судів нижчої юрисдикції, а також законодавства США. Серед спеціалістів, які досліджували особливості державно-церковних відносин в сфері освіти: Пол Харві, Філіп Гофф [120], О. І. Романова [34], Суїзі Дж. А., Шульц К. Г. [212], Керн Олександр, М. Девід Олександр [145], Вільям Майкл Перрін [182], Рональд Брюс Флауэрс [107], та ін.

Під час проведення дослідження, погоджуємося з великою когортою вчених, які вважають, що відлік формування відносин держави і церкви, який можемо аналізувати наразі, почався після справи Еверсон проти департаменту освіти (1947). Вагомими у побудові відносин церкви та держави в сфері освіти є також Зорак проти Клаусон (1952 р.), Макколлум проти Департаменту освіти (1948 р.), Енджл проти Віталь (1962 р.), Абінгтон проти Шемпп (1963 р.) та інші.

Аналізуючи відносини держави та церкви в сфері шкільної освіти, краще навіть, аніж дослідження, суміжні за цією тематикою, розкривають це питання судові справи (деякі з них зазначені вище), та, на нашу думку, не останнє місце займає законодавство та державні рекомендації, інструкції в регулюванні цих відносин, виокремлено та досліджено наступні, які є значною базою дослідження в цій проблематиці, а саме Програму про «Звільнені години» (1950 р.), яка стала «лазіркою» для молитви в школі після її заборони, інструкцію Департаменту освіти «Релігійні прояви в державних школах» (1995 р.), Закон Ліндона Б. Джонсона «Про початкову і середню

освіту», Закон про реформування системи освіти «Жодна дитина не залишена поза законом» (2001 р.), «Інструкція про конституційно дозволену молитву у початковій і середній школі» (7 лютого 2003 р.) та інше.

Актуальність правового статусу релігійних організацій та духовенства в США та їхню роль у політиці країни досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Для кращого розуміння особливості діяльності релігійних організацій у США, їхнього правового статусу та «податкової винятковості», було проаналізовано дані «Служби внутрішніх доходів США» (IRS). Пол Арнсбергер, Мелісса Людлум, Маргарет Райлі та Марк Стентон внесли значний внесок у дослідження податкових преференцій релігійних організацій [67]. Дж. Майкл Мартін у роботі «Чи має уряд займатися оподаткуванням церков?» описав свої погляди щодо дискурсу тріади «церква – держава – релігія» та її місце в економіці [162]. Бен Канада, Девід М. Акермен та ін. також досліджували питання релігійних організацій у США [80].

Досліджено інше дискусійне питання в політичній риторичі США – «Благодійний вибір», джерельною базою якого стали законодавчі акти, судові прецеденти та рішення з цієї проблематики та ін. [209; 84; 93; 85]. Рональд Ерік Меттьюз, Джанет Лейн у дослідженні «Чи благодійність – це вибір? Протестанти-євангелісти, Благодійний вибір та годування бідних» дискутували про реформування щодо питань бідності та соціальної політики, в яких релігійні традиції та церква зіграли вагомую роль [165].

Важливе місце, на нашу думку, у формуванні відносин «держави – релігійні організації» зайняли ініціативи президента Дж. Буша ст., що також Джо Рене Формікола, Мері Сегерс, зазначили в своєму дослідженні «Ініціатива на основі віри Буша: Відповідь католиків» [108].

Базою дослідження в аналізі цього розділу (2.3) стали положення податкового законодавства США, які стосуються регулювання релігійних організацій. Основою дослідження релігійних організацій також став Акт про тарифи Вільсона-Гормана в 1894 р. В розділі 2.3 розглянуто вплив релігійних

організацій на політику в США, на основі Поправки Джонсона 1954 р. та інших офіційних матеріалів.

Дослідження становища та місця в церковному світі священників та капеланів проаналізовано на основі даних з офіційних сайтів капеланів США [68; 229], рішень щодо справ Мурта 279 A.2d 889 (1971) [170]; Маскат проти Магуайра 638 P.2d 1105 (1981) [164], Беримон проти Хендерсона (1985) [73] та ін.

Джерельною базою дослідження релігійного чинника у політиці США в політичних процесах кінця ХХ ст.-ХХІ ст. стали праці Т. Дж. Сарбо, який досліджував вплив католицизму на президентські вибори Дж. Кеннеді [200]. Зазначає, що не тільки релігія зіграла визначну роль, аналізуючи вибори А. Сміта та Дж. Кеннеді, в першому випадку автор зазначає, що республіканці були сильніші, і, навіть якби демократи вибрали іншого кандидата, все рівно вони б, скоріше за все, програли, не тільки тому, що А. Сміт був католиком. Вільям Б. Прендергаст, Мері Е. Прендергаст досліджували роль католицьких виборців в політиці США [184], Колін Шиндлер [204], Девід Е. Ківіг [150], Вілл Пітерс [183], Роберт Л. Фліглер [105]. Марк Дж. Розелл, Глівс Уїтні в праці «Релігія і американське президентство» дослідили вплив релігійного фактору на політику та президентів США [196]. Гері Скотт Сміт та Д. Майкл Ліндсей [154] досліджував політику Джимі Картера [206]. Джеймс Л. Гут досліджував проблематику щодо діяльності Дж. Буша та впливу релігійної політики [116]. Також зробив вагомий внесок у дослідження політики Дж. Буша Морін Дауд [94], Гаррі Скотт Сміт «Релігія в овальному кабінеті: релігійне життя американських президентів» [207] та інша праця автора «Віра і президентство від Джорджа Вашингтона до Джорджа В. Буша» [205]. Проаналізовано дані офіційного сайту «Planned Parenthood», організацію з якою пов'язують сім'ю Дж. Буша мол., що поставило не одну перепону на його кар'єрі [25]. Питання віри та релігії на виборах 2004 р. досліджував Девід Е. Кемпбелл [78].

Чарль Остін, «Релігійні праві збільшують вплив з Рейганом» – дослідження ролі Р. Рейгана в політиці США та релігійний фактор, релігійні організації та позиції релігійних правих в Америці [69].

Вагомою джерельною базою стали матеріали бібліотеки Дж. Кеннеді [142].

Даніель К. Вілліамс у праці «Власна партія Бога: становлення християнських прав» про вплив релігійних організацій та «Політика Сонячного поясу Джеррі Фолвелла: релігійні витоки Моральної більшості» про релігійні організації та одну з найбільш впливових релігійних організацій «Моральну більшість» [242; 243].

2019 р. у світі став роком змін, які були спричинені пандемією Covid-19, що стала розповсюджуватися по всьому світу та почала «керувати» світовими процесами, які потрібно було влаштовувати так, щоб зберегти якомога більше людських життів. Винятком не стали і державно-церковні відносини в США. З огляду на те, що ця проблема постала перед людством не так давно, немає достатньо вагомої кількості досліджень в цьому напрямі. Джерельною базою дослідження стала інформація з офіційних державних сайтів, сайтів впливових аналітичних центрів та провідних світових видань і видань США. А саме: «Нью-Йорк Таймс» [208], «Гардіан» [214], дослідницьких центрів «Pew Research Center» [90], «Gallup», серед досліджень в цьому напрямі у цій інституції особливо вагомий внесок зроблено Френком Ньюпортом [172], та ін.

Джерельною базою щодо лобювання в США стали матеріали «Форбс» [72], Рассела Хаймліха, який досліджував релігійні групи США та методи їхнього просування, а саме католицьких та протестантських лобістів [123], Пола Мануеля, який досліджував інтереси релігійних груп США [161], Різа Данкліна, Майкла Резендеса, досліджували лобізм католицьких груп які допомогли отримати значну суму з фонду платників податку на компенсацію заробітних плат [96].

Початок ХХІ ст. ознаменувався ерою розвитку ІТ та Інтернету, віртуальне життя стало частиною нашого існування і повсякденного життя, не виключенням стала і сфера релігії та церкви, яка зрозуміла, що потрібно йти в ногу з часом щоб, таким чином, не втратити своїх вірян. Точкою відліку, на нашу думку, стали радіо та телебачення, коли телеєвангелісти стали звичним явищем для США. Потім Інтернет, який також використовували церкви та релігійні організації. Дослідженням питання релігійних організацій та віртуального світу займалося багато вчених, серед яких Добродум О. В. у праці «Релігія і політика в реальному й віртуальному просторі» [8]. У праці досліджено особливості взаємодії держави та церкви в період президентства Дж. Буша мол. Вагому роль авторка приділила віртуалізації релігійного життя в США, ролі релігії та месіанізму в сакралізації іміджу президента США. Значну увагу Добродум О. приділила і взаємовідносинам протестантизму та політики США. Винятком не стало і значення католицизму, ісламу та іудаїзму в політичному житті США та Росії. Генезис і сучасний зміст релігійного образу Дж. Буша у всесвітній мережі. Автором розглянуто месіанізм у США в Світовій павутині як релігійний феномен сучасності [8].

Р. Геймліх проаналізував особливості просування релігійних питань у Вашингтоні на прикладі католиків та євангелістів-протестантів, лобювання цих груп щодо своїх інтересів [123].

Вагомий вклад у дослідження державно-церковних відносин у США, через призму рішень Верховного суду США та модель державно-церковних відносин в загальному зробив Стівен К. Грін [114].

У дослідженні особливостей української діаспори в американському релігійно-церковному та державному житті було проаналізовано праці науковців, які в той чи інший спосіб досліджували це питання. Серед них: Слейко І. [10], Куцевич В. [17], Дяків В. [9], Рощина Л. О. [35], Романенко Н. М. [35], Кірушок Ю. В. [14], Гетьман-П'ятковська І. [6], Магочі П. Р. [158].

Одним з найвагоміших досліджень ролі державно-церковних відносин у США української діаспори є, на нашу думку, праця П. Р. Магочі «Наші люди. Карпаторусини та їхні дисиденти у Північній Америці». Автором проаналізовано роль, місце та значення перших поселенців з України на землі США. Особливості та внесок української діаспори в розвиток економіки вугільних та шахтарських регіонів Пенсільванії та інших штатів. Паралельно з дослідженням життя української діаспори перших поселенців автор проаналізував і становлення духовної та культурної структури укладу української діаспори в США. Проаналізовано становлення першої церкви, роль та значення перших священників української діаспори, які приїхали з України і зробили внесок в життя українців за кордоном та людей, які жили в США. Автором досліджено розвиток Греко-католицької церкви в США, православної церкви українців у США. Роль церкви в житті українців в Шенандоа, Фріленді, Гейзелтоні, Мінеаполісі та інших [158].

Важливе значення під час вивчення теми дисертаційного дослідження загалом як джерельної бази мали матеріали судових справ та рішень Верховного суду США та судів штатів у справах щодо кореляції відносин держави та церкви в різних сферах, а саме: Макколум проти Департаменту освіти (1948 р.) [132, с. 203], Енгель проти Віталь (Engle v. Vitale) (1962 р.) [99], Ебінгтон проти Шемппа (Abington v. Schempp) (1963 р.) [201; 233, с. 203], Валлес проти Джеффри (Wallace v. Jaffree) (1985 р.) [235], Баухман проти Західної середньої школи (Bauchman v. West High School) (1995 р.) [71], «Маскат проти Магуайра» (Masquat v. Maguire) (1981 р.) [164] та інші.

У роботі, крім офлайн матеріалу, використано інформацію, офіційні дані, статистику з електронних ресурсів, які мають вагоме та авторитетне значення, а саме: офіційний сайт президента США, Конгресу; дані електронних періодичних видань: «Таймс», «Нью-Йорк Таймс», «Гардіан» та інші. Статистична інформація за різний період була використана з офіційних звітів, презентацій та статей впливових аналітичних центрів, серед яких «Pew Research Center» та «Gallup».

В роботі звернуто увагу на важливі розробки «Дослідницького центру Пью» (ориг. «Pew Research Center»), що видаються на постійній основі, до яких належать інформаційно-аналітичні матеріали «Вплив релігійних організацій та церков на політичне життя країни, 2019 р.», про кількість вірян у США, статистичні дані щодо питань релігійного світогляду населення, релігійний фактор у політичній сфері США, на виборах. «Дослідницький центр Пью» надає інформацію, статистичні дані про соціальні, суспільні й демографічні тенденції та проблеми в країні та світі. Заснований у 2004 р., наразі є одним з найбільш впливових дослідницьких центрів не тільки в США, а й у світі [160; 237].

Іншою важливою джерельною базою дисертаційного дослідження став Інститут Геллапа (ориг. «Gallup»), заснований Дж. Геллапом в 1958 р., де регулярно проводять соціологічні дослідження щодо проблем внутрішньої та зовнішньої політики, суспільних та релігійних проблем. Роль релігії та церкви в політичному житті США, особливості взаємодії держави та церкви під час виборів президента [172; 173].

Отже, джерельною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, статті впливових видань, офіційні сайти державних інституцій, судові рішення Верховного суду та судів нижчої юрисдикції. Одне з найвагоміших місць займають дані, статистичні джерела і матеріали «PewResearchCenter» та «Gallup».

Висновки до розділу 1

У політичних колах питання держави та церкви завжди було дискусійним, адже, як зазначає С. Гантінгтон, багато конфліктів, які відбуваються в світі, є наслідком та причиною релігійного фактору, не слугує винятком і наукова сфера. Поняття «державно-церковні відносини» та «моделі державно-церковних відносин» досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених.

Державно-церковні відносини – взаємодія двох важливих суспільних інститутів держави і церкви. Модель державно-церковних відносин – це система норм, які визначають як вибудовані відносини держави та церкви в країні під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Вчені політологи не досягли консенсусу і в типологізації видів моделей державно-церковних відносин. Хоча в їх працях простежується спільна характеристика основних аспектів. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало види моделей державно-церковних відносин.

Виділимо найбільш поширені, на нашу думку, моделі державно-церковних відносин:

Теократія, де вся повнота влади належить церкві, голова церкви є головою країни. Ця модель державно-церковних відносин поширена у Ватикані.

Цезаропапізм – голова країни є головою церкви. Прикладом можна вважати Візантію.

Державна церква – це відносини держави і церкви, коли на законодавчому рівні в країні визначена одна чи кілька церков державними, які мають преференції, підтримку, а в деяких випадках і можливість здійснювати такі дії, як реєстрація новонароджених чи шлюбу.

Відокремлення держави від церкви – за цієї моделі церква відокремлена від держави, не втручається в справи останньої, але держава може втручатися в справи церкви.

Відокремлення держави і церкви – це модель повного невтручання церкви в справи держави і держави в справи церкви.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО–ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У США

2.1 Політико-правові аспекти формування та реалізації американської моделі державно-церковних відносин

Розглянувши моделі державно-церковних відносин, можна стверджувати, що модель державно-церковних відносин у США в повному обсязі не схожа на загальноприйняті класифікації та не відповідає загальним канонам, які дослідники виокремлюють, описуючи державно-церковний лад в тій чи іншій країні світу. США – країна «граду Божого», яка з перших днів свого утворення стала домівкою для десятків, а згодом десятків тисяч переселенців зі Старого світу, які шукали не просто свободи, а свободи релігії, віри та світогляду. І на території США їм вдалося це знайти.

Релігійний плюралізм у країні є результатом еміграції із країн Європи, Азії, Африки та інших частин світу. Наразі в країні представлені представники практично всіх релігійних деномінацій, католики-вихідці з Ірландії, Франції та Іспанії заснували свою церкву в США, пресвітеріанська та реформатська церкви засновані вихідцями з Шотландії, Голландії, Швейцарії та інших країн Європи.

Церква стала важливим елементом у системі ідеологічних інститутів американського народу, відіграла важливе значення в суспільно-політичному житті, економіці та культурі США. Як зазначає французький католицький журнал «Informations catholiques internationales», немає такої країни, де релігія займає таке важливе місце в суспільстві, як у США [44, с. 84].

Доказом цих слів є те, що всі важливі події та заходи у США починаються або мають в собі певний релігійний текст чи підтекст. Присяги президента, засідання Конгресу, виступи державних чиновників, привітання

починаються чи закінчуються уривками з Біблії, девіз країни включає в себе апеляцію до Бога – «Боже благослови Америку», на грошовій одиниці країни зазначено «В Бога ми віримо» (з 1957 р. вказується на всіх монетах і купюрах США). Таких прикладів може бути безліч. І це незважаючи на те, що держава та церква в США відокремлені одна від одної, в цьому є парадокс американської моделі державно-церковних відносин. Американська модель не схожа на жодну з класичних моделей в чистому вигляді, однією з причин є те, як зазначав К. Маркс «США – це країна, де релігійна свідомість насолоджується, потопаючи в багатстві релігійних протилежностей і релігійному різноманітті» [44, с. 84]. А вже від самого початку свого заснування США стали котлованом плюралізму ідей, національностей, релігій, церков.

Релігія стала частиною американського народу. Але, як зазначає М. Олбрайт, «немає більш вибухонебезпечного соціального інституту як релігія» [43, с. 24-25]. З огляду на це батьки-засновники американської Конституції в 1791 р. провели чітку демаркаційну лінію відокремлення держави та церкви. Але інститут держави та церкви настільки тісно переплетений в країні, що, як зазначав Глен Вернон, «повне відокремлення церкви від держави неможливе у зв'язку з тим, що обидва інститути являються частиною одного і того ж соціально-культурного середовища». Відокремлення цих двох інститутів, вважає він, може бути лише відносним [44, с.84]. На нашу думку, це безперечно так, адже відносини держави та церкви в США переплітаються в сфері освіти, радіо та телебачення, шлюбу, народження й навіть військових сил та ін.

Суспільство тільки тоді може бути демократичним, коли дотримуються основні свободи людини і громадянина, й однією з них є свобода релігії, без якої неможливо забезпечити демократію. Д. Моберг описує США як Мекку релігійної свободи, в якій панує повна свобода совісті [44, с. 84].

Питання, чому в США не було сформовано певної домінантної релігії, дотепер залишається дискусійним серед вчених. Думки з цього приводу

розділися, й на нашу думку, це пов'язано з тим, що на момент прийняття основних документів та законів, які вибудовували вектор відносин держави і церкви, не було однієї детермінованої церкви чи релігійного напрямку, який мав вагому перевагу над іншими. Але цікавим є дослідження Фостера У. З. «Нарис політичної історії Америки», який наголошує на тому, що розвиток капіталізму в ті часи характеризувався зміцненням держави як такої, і в той же час зменшенням влади церкви. Звичайно ж, зміцнення держави звільняло її від клерикалів та приводило до повної відокремленості держави і церкви в функціях секторів їхньої діяльності, що звичайно не могло не супроводжуватися суперечками між світським та духовним світом. Не виключенням в цьому процесі стали і США, які створили безпосередньо ці положення про відокремлення держави і церкви, прийнявши Першу поправку до Конституції США. Як стверджує Фостер У. З. у праці «Нарис політичної історії Америки», керівникам революції цього було легко досягнути, адже в той час «клас капіталістів у США був сильним, а церква відносно слабка», вона була розділена на багато католицьких і протестантських церков та напрямів, які постійно ворогували між собою і боролися за лінії впливу. І це, як заявляє Фостер У. З., «дуже сприяло подальшому розвитку молодого американського народу» [110, с. 163-165]. Тож Фостер У. З. деякою мірою підтверджує і нашу думку про те, що церкви чи релігійного напрямку, який міг би позмагатися за «місце на чолі Граду», не було.

США – одна з перших скрипок світу в політиці, економіці, науці та інших сферах. Зазвичай загально прийнятою практикою серед науковців є те, що чим вищий показник розвитку, тим менший є рівень віруючих громадян в країні, і навпаки чим нижчий рівень розвитку тим цей показник є вищий, це твердження, є константою більшості країн, але США – яскравий приклад того, що одна з найрозвиненіших країн світу є найбільш релігійною державою світу, а її громадяни є віруючим народом, незважаючи на те, що диференціація релігійних груп в країні є великою. З огляду на це, багато сфер впливу залежить від релігійних перемін та лобіювання. Адже, як стверджував

А. де Токвіль неможливо повністю зрозуміти американське суспільство, не зрозумівши його міцної релігійної складової, яка, на його думку, робить можливою демократичну систему [33, с. 108].

І з огляду на це громадяни США ще на початку своєї історії відмовилися від системи державно-церковних відносин, яка існувала тоді в багатьох країнах Європи – концепції державної релігії на законодавчому рівні. Прийнявши Конституцію США та Першу поправку до неї, а згодом і цілу низку інших законодавчих актів, які розділили сфери впливу держави та церкви [33, с. 107-108].

У результаті основними положеннями, які закріпили свободу та свободу релігії в США, стали, на нашу думку, так звані «Статути свободи» – вони вважаються важливими інструментами тлумачення філософії свободи та релігійної незалежності в США. Перш за все – Декларація незалежності США (1776 р.), Конституція США (1789 р.) та Білль про права. Це фундаментальні документи, які забезпечують існування моделі відокремлення держави і церкви в США.

У 1776 р. Декларація незалежності США стала основою загальної правової свободи колоніальної епохи [3]. Вона була видана Другим Континентальним конгресом північноамериканських колоній Великої Британії, згідно з нею, тринадцять колоній, які були засновані в XVII і XVIII ст., здобувають незалежність та стають вільними, анулюють свої політичні зв'язки з Великою Британією [44, с. 84]. Автором тексту Декларації незалежності США виступив третій президент США Т. Джефферсон. Т. Джефферсона називають «героєм американської громадянської релігії» і звертають увагу, що хоча останній мав багато посад та заслуг перед країною, в тому числі президента США, віддав перевагу надпису на свою пам'ять «...Автор Декларації американської незалежності. Статуту про релігійну свободу штату Вірджинія і Засновник Вірджинського університету», вчений зазначає, що Т. Джефферсон, на ряду з найвизначнішими діячами американської політики, є «інтелектуальним батьком нації і філософом

американської демократії». Саме Т. Джефферсону, як нікому іншому, США зобов'язані напрямом свого розвитку [139; 147, с. 187], який, крім головної ідеї про незалежність, задекларував у другій частині Декларації те, що люди народжуються вільними, що неабияк суперечило представленню середньостатистичного американця, адже коли в країні в той час – процвітало рабство. У преамбулі зазначалося, що «...всі люди створені рівними, що їх Творець наділений певними невід'ємними Правами, серед яких Життя, Свобода і прагнення до Щастя» [44, с. 84]. Т. Джефферсон текстом преамбули доніс до американців те, що вони хотіли почути, адже саме через свободу, а точніше її брак, та релігійні поневір'я вони тікали на американський континент [44, с. 84-85].

Важливий вплив на Т. Джефферсона мали праці Джона Локка, відмічаючи, що Декларація про незалежність має як лексичну, так і смислову схожість із трактатом Дж. Локаа «Про державне правління». Водночас позиції Т. Джефферсона в питаннях релігії та її присутності в суспільно-політичному житті країни багато в чому схожі з положеннями громадянської релігії Руссо [139].

Іншим визначним документом, до створення якого також доклався Т. Джефферсон, був Статут Вірджинії про релігійну свободу. Що було першим поштовхом, коли про релігію та вільний вибір віросповідання було заявлено чітко та конкретно. Цей законодавчий акт був прийнятий Генеральною Асамблеєю Вірджинії в 1786 р. І цей Статут ще до Першої поправки декларував свободу віросповідання на певній території США. В Статуті Т. Джефферсон зазначив, що «повністю усвідомлює, що Всемогутній Бог створив розум людини вільним», і з огляду на це не віддав перевагу тому, щоб релігію поширювали силоміць, і саме тому ніхто не може встановлювати одну релігійну деномінацію вище іншої, а також, змушувати людину приносити пожертви для поширення поглядів і думок, які їй не властиві, є несправедливо. Адже, «наші громадянські права знаходяться в більшій залежності від наших релігійних поглядів, аніж від наших поглядів на фізику

чи геометрію...» [44, с. 85]. Варто відзначити і те, що Т. Джефферсон, один з перших правників Нового світу, зауважував, що вимагати від людини належності до певної конфесії для того, щоб займати певну посаду – неправомірно і є порушенням свободи. У зв'язку з цим, Генеральна Асамблея Вірджинії в Статуті про релігійну свободу зазначила, «що ніхто не повинен зазнавати примусу відвідувати або брати участь в утриманні будь-якого релігійного культу, місця богослужінь або яких би то не було священнослужителів, так само, як ніхто не повинен бути насильно змушений або підданий будь-яким труднощам, як особистим, так і майновим, і не повинен нести будь-якої іншої дискримінації через його релігійні погляди або переконання» [44, с. 85].

Т. Джефферсон розумів всю силу релігійного переконання і гнучкість політиків, які могли це використати, тому в настановчому розділі закону заявляв, що «ніхто не може бути змушений сповідувати яку-небудь релігію чи підтримувати будь-яке місце культу чи священнослужителя, так само як і не може підпадати насиллю, сорому, незручностям чи тяготам по відношенню до своєї особистості чи майна або в іншій мірі постраждати через свої релігійні переконання чи вірування» [238].

Він не був атеїстом, але був вірний свободі думки, підтвердженням цього є слова в листі до д-ра Бенджаміна Раша: «Я поклявся на вівтарі божім бути вічним ворогом будь-якої форми тиранії над розумом людини» [147, с. 187]. Т. Джефферсон базував свої філософські погляди на теорії природного права, критикував панування англіканської церкви і був зятим прихильником відокремлення, він пропагував і приносив на державному рівні свободу віросповідання, притримуючись прогресивного на той час принципу деїзму (визнавав Бога як першооснову світобудови, але заперечував подальше втручання Бога в життя та справи людини) [141].

Крім вище згаданих пунктів Т. Джефферсон, якого недарма вважають «...найбільш філософськи обдарованим державним діячем в історії США» [44, с. 85], в Статуті на законодавчому рівні задекларував рівні гарантії того,

що всі люди повинні бути вільними у виборі віросповідання і відстоювати в дискусіях свої релігійні погляди вільно та без перестороги. Іншим важливим пунктом Статуту було те, що, якщо в майбутньому буде прийнято будь-який акт, який обмежить яким-небудь чином права людини на віросповідання, він апріорі буде порушувати природне право [44, с. 85].

Таким чином, Статут це не лише твердження про свободу віросповідання, але і певним чином принцип поділу держави і церкви в той період. Сам Т. Джефферсон не був палким прихильником релігійного фанатизму, що чітко прослідковується в багатьох документах, і, відповідно, прихильником віротерпимості, свободи релігії. І в 16 параграфі Вірджинської декларації зазначив, що «релігія – є діло розуму і переконання, а не сили чи насильства, ось чому всі люди мають однакове право використовувати свої релігійні обов'язки, згідно з вказівками своєї совісті» [44, с. 85].

Але, на нашу думку, не тільки Т. Джефферсон зіграв важливу роль у формуванні основних свобод в країні, серед яких свобода совісті та свобода віросповідання, а й Дж. Медісон. В 1785 р. він став автором «Меморіалу і протесту проти релігійних оцінок» (оригінал «Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments»), в якому виступив за повну свободу віросповідання і проти підтримки релігії в будь-якій формі [168]. Дж. Медісон цим чітко окреслив свою позицію щодо державно-церковних відносин і місця релігії в країні, відзначивши, що «...ми притримуємося фундаментальної і несуперечливої істини: «Релігія чи обов'язок, який ми зобов'язані нашому Творцеві, і метод їхнього виявлення, керуються тільки розумом і переконаннями, а не силою чи насиллям» [95, с.38; 168]. Тоді релігія кожної людини повинна залишатися на переконання та сумління кожної людини; і це право кожної людини...», зазначив, що потрібно «... звертати тривогу при першому експерименті над нашими свободами» [168]. На нашу думку, цим він проклав стежку для «Статуту Вірджинії про релігійну свободу», який став першим і безумовним гарантом релігійної свободи і повного відокремлення церкви і держави в США, і так само

поставив крапку в намірах поставити певну церкву чи релігію над іншими. Але однією з найбільших цінностей політично-суспільної діяльності Дж. Медісона було те, що він допоміг Т. Джефферсону створити підґрунтя для прийняття його «Статуту Вірджинії про релігійну свободу», яка була для нього важливим елементом існування демократичної держави. Адже в своєму листі «Медісон написав Джефферсону, що «ми в цій країні назавжди погасили амбіційну надію на створення законів для людського розуму». Погодившись з міркуванням Дж. Медісона, Т. Джефферсон зазначив, що «королі, священники та дворяни» впродовж століть склали змову, щоб утримати людину в невіглаській підпорядкованості» [122].

Але найвагомим документом, який був прийнятий в США, стала Конституція США 17 вересня 1787 р., яка набула чинності 1788 р. і ратифікована в усіх тринадцятьох штатах. З огляду на те, що керівництво держави було слабким, штати діяли незалежно. Для зміцнення влади делегатами з Філадельфії було розроблено план поділу влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову, щоб вони не впливали одна на одну [44, с. 85]. Тобто основна мета Конституції – баланс, створити уряд та надати йому достатньо повноважень, щоб діяти на національному рівні, але в той же час не отримати силу, яка дозволила б зазіхати на фундаментальні права.

Світогляди батьків-засновників та авторів основного закону США – Т. Джефферсона та Дж. Медісона знаходилися під впливом двох політичних рухів, а точніше поглядів, які були присутні в той час. По-перше, це Французьке просвітництво, яке несло ідею, що підтримка релігії нашкодить державі, а вороже ставлення до релігії перетвориться в політичну ненависть, що може поставити під загрозу систему всієї держави. По-друге, це протестантський сепаратизм, прихильниками якого були різні релігійні групи (методисти, баптисти та ін.). Адже вони добре розуміли, що наділення будь-якої релігійної групи привілеями спричинить наслідковим зв'язком негативний вплив на інші групи, а наділення релігії державною владою зашкодить релігії як такій, і може привести до застосування державних

санкцій проти тих релігій, які могли бути поза системою, що обмежило б свободу віросповідання інших американців [240].

Т. Джефферсон та Дж. Медісон не мали на меті створити зі США атеїстичну країну, вони лише хотіли захистити церкву від держави, і як зазначила экс-держсекретар США М. Олбрайт, Дж. Медісон зауважив, що «Кожен новий і успішний приклад ідеального поділу між церковними та громадянськими питаннями має важливе значення... щоб показати, що релігія та уряд будуть існувати в більшій чистоті, чим менше вони змішуються разом [64, с. 18].

Конституція США – одна з найдавніших федеральних конституцій, яка складається з преамбули, семи статей та 26 поправок, за всю історію США пропонувалося кілька тисяч поправок, але практично всі вони були відхилені. І якщо Конституція врегульовувала та балансувала всю систему держави та робила її незалежною [227], потрібно було розробити гарант прав та свобод людини і громадянина. На те, що одним з найбільш суперечливих аспектів Конституції є відсутність Білля про права, звернув увагу Т. Джефферсон у грудні 1787 р в листі до Дж. Медісона.

Автором перших дванадцяти поправок виступив Дж. Медісон. Перші 10 поправок були ратифіковані в 1791 р. і ввійшли в історію як Білля про права.

І тоді вперше на державному рівні було визнано права та свободи людини та громадянина США. І одне з найважливіших, на думку автора, це те, що ці положення не тільки гарантували права та свободи, а й були заборонами та обмеженнями, які накладалися перш за все на самі законодавчі органи для того, щоб ці права та свободи не були порушені.

Однією з найважливіших була Перша поправка, яка свідчила, що Конгрес не може приймати ніяких законів щодо встановлення чи заборони релігії чи її вільного виявлення. Вона захищала свободу слова, преси, зборів і право на розгляд скарг.

Дж. Медісон запропонував Першу поправку більш описову, аніж теперішній текст який є в Біллі про права [137]. Першочергово пропозиція Медісона щодо положення Білля про права, яке стосувалося релігії, зазначало, що: «Нічий громадянські права не повинні бути зменшені через релігійну віру чи поклоніння, також не повинно було бути встановлено жодної національної релігії, а повні і рівні права совісті не повинні ніяким чином чи під будь-яким наміром бути порушені» [16; 66]. Після дебатів у Конгресі текст Першої поправки було визначено таким чином: «Конгрес не має права видавати закони щодо впровадження будь-якої релігії чи заборони вільно сповідувати її, а також не має права видавати закони, що обмежують свободу слова, друку і права народу мирно збиратися і звертатися до уряду з проханням усунути якусь кривду», і вона вступила в силу 15 грудня 1791 р. [44, с. 85].

Дж. Медісон був прихильником свободи в усіх її виявах, і, насамперед, свободи релігії. Він був завзятим противником надання привілеїв певній релігії чи визнання домінації за певним релігійним напрямом. Адже, як він стверджував, навіть, якщо встановити християнство над іншими релігіями, то в перспективі одна з груп християнства може бути визначена домінантною над іншими, що призвело б до порушення основних прав і свобод. Надання привілеїв одній із релігій у плюралістичному релігійному суспільстві в США, на нашу думку, може бути небезпечним джерелом конфліктів і гноблення. Дж. Медісон також наклав вето на 2 законодавчі акти, які, як він вважав, були за неконституційну фінансову підтримку релігійних установ [137].

Також чітко розумів, що свобода віросповідання є наріжним аспектом американського суспільства, і однією з свобод, які американці найбільше цінують і Т. Джефферсон, який засуджував зв'язок держави та церкви і наголошував на тому, що вони мають бути відокремлені одна від одної [238].

І коли до нього звернулася Асоціація баптистів Денбері, листом 7 жовтня 1801 р., про те, що вони занепокоєні тим, що немає прямого захисту релігійної свободи і вони проти урядового встановлення релігії в їхньому штаті. У відповідь на лист баптистській громаді в Денбері, штат Коннектикут

в 1801 р., будучи президентом США, він написав, що «Віруючи з Вами, що релігія – це питання, яке лежить виключно між людиною та її Богом, ... я дивлюся з незалежною повагою на акт всього американського народу, який проголосив, що її законодавчий орган «не видає ніякого закону, який проголошує встановлення релігії чи заборону її вільного вірування», тим самим вибудовує стіну поділу між церквою і державою...» [140].

Проаналізувавши листи Н. Доджа, Е. Роббіноса, С. С. Нельсона до Т. Джефферсона та його відповідь їм, а також Асоціації баптистів в Денбері (штат Коннектикут), загалом можна стверджувати, що третій президент США дотримувався чітких уявлень про важливість релігійної свободи, свободи совісті та свободи слова. І в листі Асоціації баптистів, яка зазначала, що стоїть на стороні релігійної свободи, що є питанням між Богом і людьми й зазначала, що ніхто не повинен страждати через свої переконання віри, а також висловила свою думку, «...що наша конституція не конкретна», на що у відповідь до листа Т. Джефферсон зазначив, що релігія – це питання між Богом та людьми і ніхто не повинен пояснювати нічого через свої віру чи поклоніння, і дії влади стосуються тільки дій, а не думок, і вони не можуть приймати ніяких законів, які могли б обмежити релігійні свободи (1 січня 1802 р.) [153].

За допомогою «стіни», про яку писав Т. Джефферсон, США, на відміну від багатьох країн (особливо Європи), які на законодавчому рівні прийняли релігію – офіційну чи проголосили її державною, і підтримують її за рахунок державних коштів, зробили навпаки. Вберегли свою країну від можливих кровопролитних війн, які могли виникнути на релігійному підґрунті, якими була охоплена вся Європа.

Після прийняття Першої поправки було проголошено, що Конгресу забороняється створювати або будь-яким чином передбачити встановлення державної церкви. Заборонили надання допомоги урядом певним релігійним деномінаціям. І проголосили те, що Конгрес не може приймати закони, які обмежують релігію, свободу слова чи преси, чи те, що обмежувало б людей

мирно збиратися. Але Білль про права та Перша поправка, зокрема, не встановлювали відповідних юридичних і політичних гарантій реалізації закріплених в них принципів та норм у рамках юрисдикції кожного штату. Тому що багато положень «Білля» мали виключно загальнофедеральний характер і могли не враховуватися владою штату. Верховний Суд інтерпретував 14-ту Поправку (9 липня 1868 р.) щодо застосування Першої поправки кожним штатом, а також федеральними урядами [44, с. 85]. І це перешкоджало втручанню штатів та можливості нівелювання свободи віросповідання, і Першу Поправку. 9 липня 1868 р. текст Чотирнадцятої поправки отримав силу закону на території США. Чотирнадцята поправка передбачала, що «... Жоден штат не повинен видавати чи застосовувати закони, які обмежують привілеї й імунітети громадян Сполучених Штатів; рівно як жоден штат не може позбавити будь-яку людину життя, свободи чи власності без потрібної правової процедури чи відмовити кому-небудь в рамках своєї юрисдикції в рівному захисті закону» [16].

Тобто без прийняття цієї Поправки кожен штат на свій розсуд міг встановлювати і надавати привілеї певній церкві чи релігії.

Є багато дискусій стосовно того, чому батьки-засновники вирішили відокремити державу та церкву. Основною причиною не було привести країну до бездуховності чи зробити суцільний атеїзм. А не допустити конфлікту, який при встановленні домінантної церкви чи навіть допомоги одній з них в країні, де багато конфесій в суспільстві, безперечно виник би. Вони також хотіли донести той факт, що окремо ці дві інституції краще існують та функціонують, зосередившись на своїх справах. Історія доводить, що захоронення свободи не потурає демократії, а навпаки. Автори Конституції США – Т. Джефферсон та Дж. Медісон це добре розуміли [43].

Автори Першої поправки не намагалися відгородити церкву від держави, а навпаки. З огляду на те, що церква та держава краще виконують свої функції, якщо не залежатимуть одна від одної. Щоб церква зосередилася

на виконанні своїх першочергових функцій, і таким чином зміцніла [47,с. 349].

Перша поправка була важливою для США, країни, де релігійна диференціація є настільки великою, як у жодній із країн світу. Вона гарантувала право кожного сповідувати чи не сповідувати ту чи іншу релігію, віру чи вірування. На нашу думку, текст Першої поправки не тільки забезпечує свободу релігії, але й формує тріаду можливостей:

- життєздатність релігії в суспільстві, в якому існують інші релігії, жодна з яких, попри її вплив у суспільстві, не буде названа домінуючою чи, навпаки, не підпаде під репресію;
- конституційне гарантування свободи віросповідання, що передбачає вільне волевиявлення своїх релігійних поглядів;
- заборона приймати будь-які закони чи інші законодавчі акти, які тією чи іншою мірою нівелювали цю Поправку чи її положення [44, с. 86].

Тобто Перша поправка була основою американської моделі державно-церковних відносин, а саме відокремлення держави та церкви. При цьому виключно американським стилем державно-церковних відносин було те, що вони намагалися побудувати багатоконфесійне суспільство, на відміну від більшості країн Європи.

Батьки-засновники чітко розуміли важливість відокремлення держави та церкви в США. Адже простежували лінію її впливу, при формуванні права в США, важливими мотивами стали не лише правові системи, а й релігійні погляди колоністів, які деякою мірою засновані на пуританському світогляді. В період заснування Америки було понад 10 правових систем, і серед них були й звичаї колоністів, які були засновані на релігійних установах [44, с. 86].

Т. Джефферсон правильно відзначив в «Замітках про штат Вірджинія», що релігійні організації та церкви в своїй різноманітності виконують для себе роль «*sensormogum*», тобто цензорів по відношенню один одного. Т. Джефферсон на прикладі історії показав, що «одноманітність» в релігії

неможлива, адже протягом історії християнства багато людей було покарано, але «ми ні на дюйм не наблизилися до єдиного мислення». На думку Т. Джефферсона, «примус» приводить до того, що «одна частина людства перетворюється на дурнів, а інша – на лицемірів». «Розум і переконання» є засобом до розумного існування, але щоб «...дати їм дорогу потрібно дати їм вільний пошук істини» [141, с. 166-168].

В історії США були приклади, коли певна релігія намагалася займати домінуюче місце, протестантським церквам вдавалося досягти певного привілейованого становища. Перша Поправка зробила неможливим повторення цієї історії. На нашу думку, причиною того, що було прийнято модель відокремлення держави й церкви, могло слугувати те, що в суспільстві не було явно чітко вираженої церкви, яка б могла на той час зайняти місце державної церкви в США.

Т. Джефферсон та Дж. Медісон зрозуміли, що найкращий спосіб зберегти релігійну свободу – це не допустити втручання держави у справи церкви, а церкви – в справи держави, гарантувати відокремлення держави та церкви [44, с. 86].

Модель відокремлення держави та церкви в США була однією з фундаментальних причин, чому США вдалося запобігти багатьом релігійним конфліктам, які зруйнували багато націй та імперій. Т. Джефферсон та Дж. Медісон зрозуміли, що тільки «стіна» відокремлення зможе забезпечити право кожного на вільне віросповідання.

Вони чітко виступали за модель відокремлення держави та церкви, Дж. Медісон навіть виступав за скасування капеланства в Конгресі, адже це деякою мірою є виключенням з правил у країні, де модель відокремлення держави і церкви, також він виступав проти закону про реєстрацію на федеральному рівні єпископальної церкви та про передачу суспільних земель. А після своєї відставки він писав, що «кожний новий і успішний приклад того, які чудові результати дає відокремлення держави й церкви, треба використовувати, щоб без кінця повторювати одну і ту ж істину: чим

далі релігія і керівництво держави будуть одне від одного і чим менше будуть втручатися в справи одна одної, тим успішніше вони будуть поратися зі своїми завданнями» [132].

Історія виробила в США відношення до релігії по-американськи, і «деколи навіть кваліфікованим спеціалістам конституційного права важко знайти лінію, яка показує, де закінчується держава, і розпочинається церква» [33, с. 108-109]. З огляду на це, модель відокремлення держави та церкви в США не схожа на інші, деякою мірою вона суперечить собі, наприклад, відокремлення школи та церкви, водночас присутність молитви в школах донедавна була звичною справою.

Тому важливо було провести чітку диференціацію між державою та церквою, що і було зроблено за допомогою Першої та Чотирнадцятої поправок. Іншим важливим чинником, який регулює ці відносини в сфері державної влади та політики, є 6 стаття Конституції США. Розуміючи вплив, який церква чи її представники можуть мати на політику та виборчий процес, зокрема для запобігання спекулюванню тим, що кандидат на ту чи іншу державну посаду не є чи, навпаки, є представником певної релігійної деномінації, і з огляду на це йому може бути заборонено вступати на цю посаду, або ж будуть зменшені його шанси, було прийнято 6 статтю. Відповідно до якої, жоден кандидат не може бути обраний чи не обраний на ту чи іншу посаду через свої релігійні переконання, чи приналежність до певної церкви. Про це чітко зазначено в пункті 3 статті 6 Конституції США – «3. Згадані вище сенатори і представники, а також члени законодавчих органів окремих штатів, всі урядовці органів виконавчої і судової влади як Сполучених Штатів, так і окремих штатів, зобов'язані присягою підтримувати цю Конституцію; проте, щоб обіймати певну посаду або виконувати громадські обов'язки у Сполучених Штатах не можна вимагати жодного доказу релігійної належності» [16].

На думку автора, від прийняття цієї статті виграли всі, тому що маніпуляції релігійним чинником могли привести до негативних наслідків в

країні, особливо в США, де, як зазначив А. де Токвіль, релігія перший «політичний інститут країни» [224, с. 467]. Ця стаття розв'язала політикам «кайдани потурань», адже вони можуть висловлюватися вільно про те, до якої церкви вони належать та критикувати чи висловлюватися про будь-яку церкву, не турбуючись про те, як це вплине на їхнє політичне майбутнє, але, з іншого боку, на думку автора, політик у США може критикувати будь-яку релігійну течію, але якщо почне критикувати релігію, як таку, то від нього може відвернутися велика частка виборців, як зазначав А. де Токвіль в США є незліченна кількість релігій, вони відрізняються одна від одної, але «всі погоджуються щодо обов'язків людей перед іншими» [224, с. 472-473].

Але, незважаючи на це, релігійний чинник має вагомий фактор впливу на політичну систему країни, адже це не забороняє громадянам США при виборі певного кандидата чи навіть голови держави, прислухатися до своїх релігійних почуттів, які закладені в людини змалечку, особливо в громадян США, для яких релігійна освіта та релігія є важливими. Підтвердженням цього може бути проста паралель, згідно з даними, які можемо побачити в розділі 2.2., більша частина країни відносить себе до християн, а саме протестантів, і 44 з 46 президентів були протестантами чи називали себе християнами, і лише один Дж. Кеннеді був католиком, а в 2020 р. Дж. Байден став 46-им президентом США і другим католиком після Дж. Кеннеді.

Таким чином, Конституція та Білль про права стали основою американської моделі державно-церковних відносин, яка передбачає наступне:

- відокремлення держави та церкви;
- заборони встановлення державної церкви;
- заборони пропагування на державному рівні чи надання привілеїв певній церкві над іншими;
- невтручання церкви в державні справи;
- заборона фінансування церков чи інших релігійних організацій урядом країни;

- релігійні організації, відповідно до законодавства США, розглядаються як неприбуткові, некомерційні (non-profit corporation), після реєстрації вони можуть мати податкові пільги, але для того, щоб отримати ці пільги, потрібно довести певну релігійну спрямованість своєї організації;
- заборона церкви чи священнослужителів пропагувати певного кандидата чи партію під час служби чи в рамках богослужінь у церкві, в той же час вони мають право брати участь у виборах, голосувати чи представити свою кандидатуру для голосування, але як громадяни США, і не як представники певної релігії;
- відокремлення школи та церкви;
- відокремлення церкви та військової сфери;
- громадяни США мають право сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію;
- громадяни США мають право вільно висловлюватися щодо свого ставлення до церкви чи релігії;
- ніхто не повинен бути підданий дискримінації через його релігійні погляди;
- ніхто не повинен бути позбавлений права балотуватися на певну посаду через його релігійну приналежність;
- ніхто не може піддатися переслідуванню через свої релігійні погляди;
- ніхто не може бути змушений до служби в армії, якщо це суперечить його релігійним канонам;
- держава не втручається в релігійні конфлікти та суперечки, і тримає нейтралітет, якщо коливання амплітуди цих конфліктів не зачіпає третіх осіб та не порушує законодавства США.

Цим, як зазначав суддя Роберт Джексон у 1943 р., американці дали зрозуміти: «Якщо у нашому конституційному сузір'ї і є якась непорушна зірка, то це те, що жоден чиновник, вищого рангу або зовсім незначний, не може приписувати, що є правильним у політиці, націоналізмі, релігії чи

інших речах, які стосуються поглядів або примушувати громадян виявляти словом чи справою їхню віру» [11]. У США свобода віросповідання дотримується й охороняється, як ніде інде, доказом цього є лист 1790 р. Дж. Вашингтона до іудейської конгрегації в Ньюпорті: «В питаннях віри керівництво Сполучених Штатів дотримується абсолютної терпимості, ніколи і нікого не переслідує за релігійними мотивами, не віддає перевагу ніякому віросповіданню, жодному з них не виражає підтримки» [152].

Незважаючи на те, що в США на законодавчому рівні потурбувалися, щоб провести чітку демаркаційну лінію між державою та церквою, і були призначенні для зведення «стіни поділу між церквою і державою», протягом близько п'ятдесяти років поділ держави й церкви був пробним каменем судово-правової практики серед ліберальних та консервативних суддів. Зокрема, декілька років тому, судді вважали, що поділ має бути абсолютним, строгим і чітким. Хоча нерідко суперечили собі, адже суд в Еверсон залишив в силі відшкодування державою витрат на транспортування дітей для відвідування парафіяльних шкіл. Що, на думку багатьох вчених та юристів, суперечить Першій поправці, адже присутня чітка взаємодія двох контрагентів, які не повинні перетинатися [101]. Прихильник чіткого відокремлення суддя Джон Пол Стівенс зазначив: «Тільки принцип поділу церкви й держави може захистити неймовірний ступінь релігійної свободи Америки. Індивідуальні права і різноманітність, якими ми насолоджуємося, не можуть підтримуватися, якщо уряд пропагує християнство або бере на себе атрибути «заснованої на вірі» держави» [135].

Але попри те, що в США працює модель відокремлення держави та церкви, лінія, на якій вони взаємодіють, дуже крихка. Адже якщо взяти до уваги важливі державні акти, практично в кожному з них можна побачити апеляції до Бога, серед яких, до прикладу, закони, Конституція, поправки, не виключенням є присяги державних представників (і хоча присяги президента не включають релігійного змісту, але практично кожен президент закінчує її словами «Боже благослови Америку» [175]):

- Присяги службовців США – The Oath of Office for Civil Service Employees – «... і я буду добре і вірно виконувати обов'язки установи, в яку я збираюся вступити. І нехай допоможе мені Бог» [217].

- Зміст присяг інших державних службовців та суддів – The Oath of Office for Federal Judges – (28 U.S. Code § 453 – Oaths of justices and judges) – «... і що я буду вірний і звільнений від упереджень і виконуватиму всі обов'язки, покладені на мене, відповідно до Конституції та законів США. І нехай допоможе мені Бог» [218].

- Присяга співробітників органів правопорядку та військових – US Uniformed Services Oath of Office.

У Конституціях штатів, згідно з даними впливової організації Pew Research Center, слова «Бог» чи «божество» згадується принаймні один раз у конституціях в кожному із 50 штатів Америки, і практично 200 разів в цілому. Певним винятком можна рахувати штати Колорадо, Айову, Гаваї та Вашингтон, де є посил на «Вищу Сутність» чи «Вищого Правителя Всесвіту», конституція Гаваїв зазначає: «вдячні за Божественне керівництво» [199].

США не фінансують та не підтримують жодну з церков, яка розташована в межах країни. Держава не може надавати допомогу чи дотації для певної церкви згідно з Першою поправкою. Але згідно з постановою Верховного Суду по справі Лемон проти Курцмана, 40 US 602 (1971) є певні виключення [151]. Згідно з критеріями «Лемона», уряд може допомогти в фінансуванні церкви лише в тому випадку, якщо:

- основна мета допомоги є світською;
- допомога не повинна заохочувати чи робити перепони релігії.

На думку автора, ця судова практика є дещо суперечливою, адже відповідно до Першої поправки, заборонено будь-яке втручання, і трактування «...якщо допомога має світський характер» є суперечливим, адже немає чітких меж цьому поняттю і це рішення призводить до досить тісного переплетення держави та релігії.

Крім вище згаданих аспектів, постає питання: держава й церква в США відокремленні де-юре і де-факто, чи лише де-юре. Досліджуючи це, потрібно звернути увагу на те, що Американський континент був «оазисом» релігійної свободи та свобод людини взагалі. Але потрібно пам'ятати, що США – одна з найбільш релігійних країн світу і відокремлення де-юре тут пов'язане зі впливом де-факто. Тобто ситуації, коли ваги перехиляються в певну сторону, американці відразу приводять у рівновагу. Доказом цього є те, що багато разів намагання політичних діячів, до прикладу, спроба втручання в релігійні питання, чи зазіхання на релігійну свободу, приводило до того, що вони втрачали голоси. Важливість високих релігійних поглядів серед керівництва країни, для громадян є вагомою. Релігійний вплив у країні є безперечним, але відокремлення держави та церкви не дозволяє йому виходити за рамки його «так званої юрисдикції». Адже, як Дж. Адамс стверджував: «Фундаментом свобод служить можливість вибору. У політиці, як і в релігії, кожен має право думати і діяти на свій розсуд» [63, с. 131].

Незважаючи на нібито чіткі межі законодавчої бази США з питання церкви та держави, було багато судових справ, які стосувалися державно-церковних відносин. Однією з найбільш знакових була справа Еверсон проти Департаменту освіти (*Everson v. Board of Education*, 330 U.S. 1 (1947)) [101]. В рамках якої, Еверсон звернувся в Суд через те, що кошти платників податків йдуть на компенсацію проїзду дітей до парафіяльних шкіл. До цього пункти про заснування застосовувалися лише до національного уряду, оскільки Перша поправка прямо зазначає: «Конгрес [рука національного уряду] не приймає жодного закону, що стосується встановлення релігії...». Суддя Блек зазначив, що батьки-засновники переймалися свободами людини, особливо релігійними, і розпочав з того, що, на їхню думку, найкращий спосіб захистити свободу – це гарантувати, що уряд не може обкладати податком чи підтримувати релігію будь-яким чином. Він посилався на лист Т. Джефферсона до Асоціації баптистів в Денбері, в якому той трактував Першу поправку як «будівництво стіни відокремлення держави і церкви», і

додав, що стіна повинна залишатися високою і неприступною. І він зазначив, що виплата коштів на перевезення дітей не порушує стіну. І заявив, як висновок, що Перша поправка «вимагає від держави бути нейтральною у відносинах з групами вірян і невірян» [239].

Розглянувши всі аспекти справи, суд постановив, що фінансування проїзду учнів парафіяльних шкіл не є порушенням Першої поправки, адже фінансуються учні всіх шкіл, і відокремлення парафіяльних шкіл від фінансування було б грубим порушенням основного закону, адже, як стверджував суд, швидка допомога чи міліція, яка є також частиною соціальної політики, допомагає всім, незважаючи на релігійну приналежність. І якщо програма фінансування відноситься до всіх шкіл, і до парафіяльних в тому числі, – це не є порушенням [101].

Але було багато противників цього рішення, які зазначали, що це може підірвати основи Конституції та Білля про права, та стверджували, що мета Першої поправки – повне відокремлення держави й церкви, і це рішення суперечить намірам батьків-засновників та порушує принцип абсолютного відокремлення.

Однак ця справа, на думку автора, допомогла провести аналіз положення про використання Першої поправки до законів штатів. Жоден закон не може бути створений для обмеження свободи релігії, а закон штату, який забезпечує всім студентам рівний доступ до транспортних засобів, не порушує Першу поправку та не подавляє релігійне переконання певної групи.

Цей випадок реструктуризував подальші дебати про відокремлення церкви від держави.

Застосування 14 поправки також було взяте до уваги у справі Вісконсін проти Йодера (*Wisconsin v. Yoder* 406 U.S. 205) у 1972 р., коли члени релігії аміші (троє членів релігії Старого Ордена амішів і консервативної амішської менонітської Церкви – Джонас Йодер, Уоллес Міллер і Адін Юці) [245], відмовилися відправляти своїх дітей в школу після 8 класу через релігійні

переконання. З огляду на те, що штат Вісконсин зобов'язує всіх дітей до 16 років відвідувати школу, Йодер та інші члени цієї релігії були засуджені за порушення цього закону. Але Верховний Суд штату Вісконсин відмінив обвинувальний вирок з огляду на те, що респонденти захищені положеннями Першої поправки про свободу релігії. І також Верховний суд постановив, що закон Вісконсину порушує конституційне право респондентів на сповідання релігії, згідно з Першою поправкою. Адже Чотирнадцята поправка забороняє штати приймати будь який закон, який суперечить цьому [245].

Але в той же час Верховний Суд у справі Принц проти штату Массачусетс постановив, що держава має право вилучати для вакцинації дітей, чиї батьки не допускають цього відповідно до своїх релігійних мотивів. Мотивація рішення полягає в тому, що держава насамперед захищає суспільне здоров'я та безпеку [190].

Дотепер точаться суперечки в наукових колах, що саме мали на увазі батьки-засновники під словами в Першій поправці.

Деякі вчені висувають думки про те, що відокремлення держави і церкви не повинно бути таким суворим, серед них Річард Джон Нейгауз [171], Філіпп Гамбургер [119], які стверджують, що першочерговим завданням не було «будівництво стіни» між державою та церквою. Навпаки, засновники хотіли, щоб Перша поправка не нав'язувала строгий розподіл і не забороняла федеральним урядам підтримувати релігійні організації, а лише мала запобігти тому, щоб уряд не віддавав перевагу одній християнській конфесії над іншою і щоб не виникало конфлікту. Також не вважав строге відокремлення держави й церкви єдино правильним і Стефан Картер, який заявив, що «немає нічого поганого в метаморфозі стіни розподілу. Проблема полягає в тому, що ... стіна повинна мати декілька дверей» [210].

Більшість науковців, серед яких і автор, безпосередньо дотримуються думки, що Т. Джефферсон і Дж. Медісон хотіли провести чітку демаркаційну лінію між державою та церквою, і посилалися на лист першого до

баптистської групи в Денбері. Вони стверджують, що будівництво «стіни» повинно бути достатньо високим, щоб захистити свободу совісті, віросповідання і заборонити як релігійним організаціям, так і федеральним урядам підтримувати будь-яку деномінацію. І водночас достатньо низькою, щоб можна було вільно виразити свої релігійні почуття, отримати будь-яку професію та обрати церкву, не боячись дискримінації.

США намагалися створити державно-церковні відносини не тільки в країні, а й хотіли координувати зовнішні чинники впливу в сфері релігії поза країною. З огляду на це було створено Закон про міжнародну релігійну свободу 1998 р. Цей Закон був прийнятий за адміністрації Б. Клінтона, прийнятий Палатою представників 10 жовтня 1998 р. та підписаний президентом 27 жовтня 1988 р. Закон мав на меті просувати релігійну свободу в країнах, де присутня дискримінація, переслідування через віру, для цього було створено наступні посади та інституції: Посол з особливих доручень з міжнародної релігійної свободи при Державному департаменті; Комісію з міжнародної релігійної свободи; Спеціальний радник з міжнародної релігійної свободи при Раді національної безпеки [133]. З огляду на цей закон американці забезпечують свободу віросповідання, запобігаючи розвитку релігійної дискримінації не тільки в своїй країні, а й в інших країнах світу.

Незважаючи на те, що останнім часом спостерігається незначне зменшення впливу релігії в США, історики, політологи та юристи продовжують зазначати, що роль релігії лежить в основі існування країни, а християнство та інші релігійні напрямки є важливою частиною національної свідомості. Згідно з опитуванням Pew Research Center у березні 2021 р. кожен п'ятий зазначав, що федеральний уряд повинен перестати проводити відокремлення церкви й країни – 19%, і що США потрібно оголосити християнською нацією – 15%. Але з іншого боку вагома більшість зазначила, що уряд ніколи не повинен проголошувати офіційної релігії – 69%. Під час

опитування 55% американців зазначили, що вони підтримують відокремлення держави й церкви (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Підтримки моделі відокремлення держави і церкви в США, 2021 р.

Відокремлення держави та церкви		Змішані погляди	Інтеграція держави та церкви	Не зазначили думку
Сильне	Помірне			
28%	27%	18%	14%	12%

Джерело: [134]

З табл. 2.1. можна проаналізувати, що 55% американців висловлюється за відокремлення держави та церкви, з них 28% виражають «сильну» точку зору щодо відокремлення держави та церкви, 27% – підтримують, але помірно. На противагу, кожен сьомий американець – 14% виступає за «інтеграцію церкви і держави», кожен п'ятий має змішані погляди, підтримує відокремлення церкви і держави з певних питань, і також підтримує «інтеграцію церкви й держави» – 18% [134].

Отже, історія створення «стіни відокремлення» держави й церкви в США пройшла довгий шлях. Біля її витоків стояло багато державних діячів, юристів та науковців США. Один з найвагоміших вкладів у неї зробили Т. Джефферсон та Дж. Медісон. Основними законодавчими актами в регулюванні державно-церковних відносин були Статути свободи: Декларація незалежності США, Конституція США та Білль про права. Декларація незалежності США була першим документом, де почали апелювати до свободи, хоча в країні, де на той час було рабство, це звучало «мінорно». В 1776 р. згідно з цією Декларацією незалежності США, 13 штатів заявили, що вони більше не знаходяться в підпорядкуванні Великобританії. Важливим у формуванні моделі державно-церковних відносин в США, на нашу думку, є Статут Вірджинії про релігійну свободу 1796 р., де вперше і чітко було прописано про свободу віросповідання, що

ніхто не може вимагати обіймати ту чи посаду через його релігійну належність, це була перша спроба, на нашу думку, провести розмежування між церквою та державою. Але, звичайно ж, найбільш визначним документом у цьому спрямуванні була Конституція США 1787 р., та Білль про права і Перша поправка до нього, які чітко визначили, що держава і церква відокремленні, а Чотирнадцята поправка проголосила це відокремлення на території всієї країни.

2.2 Реалізація конституційних принципів відокремлення держави і церкви в США у сфері освіти

Історія відносин церкви та релігії і школи пройшла багато випробовувань у США. Конфлікти з приводу релігії в школі не є новим явищем в американському суспільстві. Ще в XIX ст. боротьба між католиками і протестантами через читання Біблії і молитву в школах виникала часто. Деякі представники католицизму турбувалися про те, що в школах читають Біблію протестантського «зразка» короля Якова. Згодом у 1844 р. у Філадельфії почалися бойові дії між протестантами і католиками, в результаті було спалено декілька католицьких храмів, і конфлікти ці не були поодинокими [52, с. 87]. Початок XX ст. породив нові конфлікти між протестантськими консерваторами та світським світом про те, чи повинні учні вчити теорію еволюції Чарльза Дарвіна [193]. І цей список не є вичерпним. З огляду на це вектор державної політики в рамках відносин «церква – школа» проходив через конфлікти.

Однією з переломних та важливих подій, які сталися в сфері відносин церкви та школи, та взаємодії релігії й освіти, була справа Еверсон проти департаменту освіти (*Everson v. Board of Education*, 330 U.S. 1 (1947)). Справа полягала в тому, що платник податків поскаржився на те, що неконституційним є той факт, що непряма підтримка релігії в штаті Нью-Джерсі, порушує Першу поправку з огляду на те, що закон штату Нью-

Джерсі дозволив місцевим шкільним радам повертати витрати на транспортування дітей в школу і назад, але серед тих навчальних закладів були католицькі парафіяльні школи. Арч Р. Еверсон, який подав позов, стверджував, що це є допомогою релігії. Але суд дійшов висновку, що закон штату Нью-Джерсі про повернення коштів на транспорт у парафіяльних школах не порушив Першу поправку. Але це рішення було не простим, адже розділило погляди суддів (5 – 4), суддя Блек (разом із суддями Вінсон, Камиш, Дуглас, Мерфі) спираючись на те, що закон не порушує Конституцію, прийняли це рішення, мотивуючи це тим, що згідно із законом не платяться гроші парафіяльним школам та не підтримуються школи напряму, і до того ж ця допомога йде батькам, не тільки католикам, а й усіх релігій і допомагає їм доставляти своїх дітей в школу. На нашу думку, відокремлення держави і церкви має бути непорушним, але в цьому випадку порушення дійсно не було, адже тут не існувало прямої чи безпосередньої допомоги певній релігії, тут була допомога в соціальному значенні для сімей, які довозили своїх дітей в школу. Хоча Біллі Б. Ратледж, який був проти прийняття цього рішення, стверджував, що батьки-засновники відмінили б це рішення і посилався на те, що порівнював витрати на транспортування з «оплатою за навчання, зарплату вчителів та інші витрати на освіту» [239]. Ця справа і досі залишається неоднозначною в США, адже деякою мірою суперечки через неї тривають і тепер. Суддя Блек використав фразу, що «стіна відокремлення» повинна залишатися високою і неприступною, цю думку ліберали відразу назвали авторитетною, а справа стала прецедентом у подібних рішеннях. І незважаючи на те, що суд визнав, що програма не пробила «стіну відокремлення», він довів, що держава повинна бути нейтральною по відношенню до груп вірян і невірян. Це рішення не було одностайним, чітку протилежну сторону прийняли суддя Віл Б. Ратледж і Роберт Дж. Джексон, які стверджували, що якби засновники Конституції побачили це, вони б відмінили дане рішення. Але суд мотивував своє рішення тим, що порівняв шкільні автобуси з іншими видами державних

служб, такими як поліція, пожежна, каналізаційна тощо, і пояснив, що держава не може забезпечувати своїх громадян цими послугами стосовно їхньої релігійної належності, чи є вони вірянами чи ні [107, с. 72-73].

Як зазначає Романова О., в минулому релігійна освіта була чи не найбільшою метою створення шкіл в британських колоніях Північної Америки. Але згодом починається зменшення підтримки релігійної освіти в державних школах у XIX. Незважаючи на це, в багатьох штатах продовжується традиція починати шкільний день з молитви, що дуже часто викликало непорозуміння, адже ця молитва здійснювалася на протестантський манер, що не подобалося католикам. Відтак було вирішено, що процедура читання Біблії та молитва будуть у школі, але як вона здійснюватиметься – вирішуватимуть більшістю голосів в кожному шкільному окрузі. На початку XX ст. протестанти почали виявляти схвильованість з огляду на те, що релігійної освіти недостатньо в школах [34, с. 123].

1950 рік став визначним роком для прихильників релігійного навчання, було створено програму «Звільнених годин». Мета цієї програми – надати учням державних шкіл можливість для отримання релігійної освіти, настанови за межами державних шкіл. Учні, які беруть участь у цій програмі, мають отримати дозвіл від батьків, ті, хто не приєднуються – залишаються в школі. Релігійні заняття проводяться не в школі, кошти державних шкіл не витрачаються, шкільні вчителі та дирекція школи ніяким чином не стимулюють брати участь в цій програмі, не змушують, та будь-яким іншим чином не спонукають до участі в ній, що робить програму конституційною, як вважають представники релігійних груп. Релігійна організація, яка фінансує програму, несе відповідальність за всі витрати. Релігійні організації не можуть проводити свої заходи в рамках школи чи орендувати шкільні приміщення.

Ідея створення програми «Звільнені години» (оригінал «Released Time Education in the United States») вперше обговорювалася ще в 1905 р., суть її

полягала в тому, щоб у державних школах звільнити учнів для релігійного навчання за межами школи, тобто державна школа повинна була закритися на один день, крім неділі, щоб батьки та учні, які мають бажання, змогли відвідувати релігійні заняття не в шкільних будівлях [212, с. 4-5].

Та тільки в 1914 р. педагог, керівник школи Гері у штаті Індіана, доктор Вільям Вірт (1874-1938 рр.), розробив програму про релігійне навчання за межами школи, в якій взяло участь 619 учнів. Програма з кожним роком набирала обертів і дедалі більше штатів почали брати в ній участь. В 1922 р. до неї вже було залучено 23 штати, брали участь 40 000 учнів із 200 шкіл, в 1932 р. – 30 штатів, 250 000 учнів, в 1942 – 1,5 мільйон учнів в 46 штатах. В 1947 р. ця цифра дійшла свого максимуму і 2 мільйони учнів було залучено [212, с. 5-6].

Але на нашу думку, програма «Звільнені години» хоча і бере до уваги, що США – багатоконфесійна і глибоко віруюча країна, пропускає той момент, що вона деякою мірою є втручанням і порушенням конституційних норм, адже це за своєю суттю є не те, що не заперечення, але і надання годин, які повинні бути використані для світського навчання, на навчання релігії, за рахунок шкільних годин, які були виділені їй. І тим самим погоджуємося з Річардом А. Беер молодшим, Джеймсом К. Карпером, які зазначають, що: «модель звільнених годин чесно приймає той факт, що ми є релігійно різноманітним суспільством і що намагання навчити релігії/духовності (чи навіть про релігію/духовність) для всіх учнів у звичайних класах неминуче призведе до викривлення та навіювання ідей (індоктринації)» [212, с. 2].

Іншими негативними наслідками програми «Звільнені години» є те, що студенти, які не беруть участь в релігійних заходах у рамках програми «Звільнені години», можуть відчувати себе відстороненими та відокремленими, і вони не мають стільки часу, скільки б могли отримати для опанування світських дисциплін, з огляду на те, що вони не використовують ці години.

З огляду на це, в американському суспільстві точилися протиріччя щодо цього питання, які переросли в судові розгляди, серед них: Зорах проти Клаусона (*Zorach v. Clauson*), 343 U.S. 306 (1952), відповідно до «...§ 3210 Нью-Йоркського закону про освіту та положень, передбачених ним, Нью-Йорк дозволяє державним школам звільняти учнів під час шкільних годин на письмові запити батьків, щоб вони могли залишити шкільні будівлі та майданчик та піти до релігійних центрів для релігійних повчань чи богослужінь...» [246, с. 306], суд постановив, що програма «вільних годин» не має наміру встановлення певної релігії чи запобігання вільному віросповіданню, шкільні приміщення не використовуються, і жодного учня не змушували силою йти в клас, і скаргу не було прийнято судом [145, с. 336-337]. Численна судова тяганина в питаннях освіти та церкви є поширеною в США.

Взагалі питання про роль церкви та релігії в навчальному процесі є непростим. Як приклад, можна навести дві судові справи, які Верховний Суд США розглянув і виніс рішення по-різному. Одна з перших справа, яка стала прецедентом у побудові державно-церковних відносин у сфері освіти є «Макколлум проти Департаменту освіти» Верховний Суд США 1948 року (округ Шампейн, штат Іллінойс) (*McCullum v. Board of Education*, 333 U.S. 203 (1948)), де рішенням Верховного Суду США було постановлено, що рада державних шкіл штату Іллінойс порушила Першу поправку, коли дозволила релігійне навчання під час шкільних занять на території школи. В 1940 р. представники різних релігійних конфесій створили Раду з релігійної освіти в Шампанії, штат Іллінойс, який отримав дозвіл від місцевої шкільної ради на безкоштовне релігійне навчання, що проводилося не однією, а декількома релігійними групами, серед них римо-католицькі священники, протестантські пресвітери – учителі, іудейські рабини. І цей процес контролювався шкільним керівництвом, до того ж, заняття проходили в будівлі школи. І один з батьків подав в суд на ці дії, які, на його думку, є порушенням Конституції США. Але він програв суд штату, Верховний суд штату Іллінойс

так само не побачив в цьому порушення. Але коли справу було направлено у Верховний Суд США, вона була виграна, і ці дії були визнані порушенням [132, с. 203; 114, с. 133-134]. Коли справу розглядали у Верховному суді, вона набула резонансу і, як зазначає Стівен К. Грін, позивач отримав близько трьох тисяч листів критики протягом цього періоду, а в пресі лунали звинувачення в атеїзмі [114, с. 134]. На нашу думку, суд у початковій інстанції повинен був визнати дію Департаменту освіти як неправомірну, адже:

- Програма нівелювала Першу поправку про те, що уряду заборонено встановлювати чи підтримувати будь-яку релігію;

- Програма нівелювала Чотирнадцяту поправку, яка зобов'язує штати дотримуватися Першої поправки, і не порушувати її, та не встановлювати закон, який міг нівелювати її дію;

- Департамент освіти шкільного округу Шампейн, штат Іллінойс, порушив програму «Звільнені години», адже вона передбачає, що релігія і школа не будуть взаємодіяти взагалі. А в окрузі Шампейн школа надала приміщення для цих зібрань, що, на нашу думку, є ще більшим порушенням, адже керівництво школи координувало діяльність цих занять.

Тобто Верховний Суд США своїм рішенням відмінив програму «Звільних годин» і визнав її неконституційною, хоча суди нижчої юрисдикції визнали її конституційною. В той же час у справі 1952 р. «Зорах проти Клаузена» (*Zorach v. Clauson* (1952)) суд прийняв протилежну думку. Рішенням Верховного Суду США (6 – 3) залишено в силі програму «Звільнених годин» у Нью-Йорку, відповідно до якої діти з державних шкіл можуть покидати шкільні будівлі в шкільний час, для того, щоб відвідувати релігійні заняття і служби. Зазначивши, що така політика не порушила жодного положення Конституції США [234, с. 306]. Ця справа створила дисонанс у відносинах церкви та школи, адже в двох практично ідентичних випадках вони прийняли різні рішення. На нашу думку, справа «Зорах проти Клаузена» була не настільки провокаційною, тому суд, на відміну від справи

«Макколлум проти Департаменту освіти» в Іллінойсі, в якій відхилив аналогічну програму, не відхилив програму про «Звільнені години» в Нью-Йорку. Але незважаючи на це, різниця між цими справами була незначною, єдине, що відрізняло їх – те, що у випадку зі штатом Іллінойс релігійне навчання викладалося в приміщенні школи, і керівництво шкільного округу певною мірою керувало ним, а в Нью-Йорку, перш за все, релігійне навчання проводилося не в будівлі школи, на відміну від Іллінойса. Тессім Зорах та інші батьки подали в суд і посилались на те, що, як і у випадку зі справою в штаті Іллінойс, нью-йоркська програма порушила Першу поправку. Але суд не задовольнив їх позов.

До 1960 р. молитва в школі була звичним явищем, але викликала все більше суперечок. В 1962 р. та 1963 р. справи Енгель проти Вітале (Engle v. Vitale) (1962) та Ебінгтон проти Шемппа (Abington v. Schempp) (1963) поклали край молитві в навчальних закладах.

У 1962 р. сталася переломна подія у відносинах школи та церкви й релігії загалом. Верховний Суд США в справі Енгель проти Вітале (Engel v. Vitale) визнав неконституційною щоденну молитву в школах США. До цього молитва в школі була звичним явищем в житті США. Підставою для справи було те, що згідно із законодавством штату Нью-Йорк, державні школи повинні починати день з клятви та молитви, яка була «безконфесійною». І, відповідно до якої, учні визнавали свою залежність від Бога, хоч учні могли і не брати в ній участь, якщо не хотіли. І один з батьків подав позов, що це є порушенням Першої поправки, яка у відповідності до Чотирнадцятої поправки, повинна бути прийнята кожним штатом, і останній, в свою чергу, не має права її нівелювати. І було вирішено, що це є порушенням [99]. На нашу думку, суддя Блек та інші судді, прийняли правильне рішення, адже для жителів США релігія є дуже важлива і з огляду на це не дарма батьки-засновники Першою поправкою постановили, що держава та церква відокремлені одна від одної, а будь-яке втручання є порушенням. Інше рішення могло стати «прецедентом», порушенням цього відокремлення. Ми

погоджуємося зі словами судді Блека, який висунув чітку думку: «Історично склалося так, що саме ця практика організації державних молитов для релігійних служб була однією з причин, що спонукали багатьох наших ранніх колоністів покинути Англію і шукати релігійну свободу в Америці ... Ні той факт, що молитва може бути деномінаційно нейтральною або той факт, що її дотримання студентами є добровільним, не може допомогти звільнити її від обмежень Положення про заснування ... його перша і безпосередня мета ґрунтувалася на переконанні, що союз уряду та релігії має тенденцію руйнувати уряд і руйнувати релігію ... Таким чином, стаття Засновника виступає в якості вираження принципу з боку Засновників нашої Конституції, що релігія дуже особиста, надто священна, занадто свята ... » [120, с. 263-266].

Справа Ебінгтон проти Шемппа (*Abington School District v. Schempp*, 374 US 203) (1963) була також однією з основоположних, що поклали край читанню молитви і віршів з Біблії в школах. Проблемою було те, що в штаті Пенсільванія учні державних шкіл починали день з молитви та читали Біблію. «Через заборону Першою поправкою прийняття Конгресом будь-якого закону «про встановлення релігії», яка почала застосовуватися до штатів, згідно з Чотирнадцятою поправкою, – жоден закон штату або шкільна рада не може вимагати, щоб читати уривки з Біблії або молитися Господу в державних школах штату на початку кожного шкільного дня, навіть якщо окремі учні можуть бути звільнені від участі або участі в таких навчаннях за письмовим запитом їхніх батьків» [250, с. 203]. На нашу думку, читання уривків з Біблії, молитви, навіть якщо вона проводилася лише для охочих, є порушенням штатом Пенсільванії конституційних норм та Першої поправки, зокрема.

Попри те, що ці справи поклали край молитвам, читанням віршів та Біблії в школах, у деяких сільських школах, особливо на території «біблійного поясу», молитва та читання Біблії не скасовувалися. І хоч представники різних конфесій, особливо протестанти та католики,

намагалися офіційно узаконити будь-які форми релігійних ритуалів в навчальних закладах, ці спроби не увінчалися успіхом. Навіть лобювання релігійними організаціями кандидатів на президентських виборах, таких як Дж. Картер чи Р. Рейган, не привело в результаті до змін у цій сфері. І ці кандидати в результаті не пролобіювали питання молитви в школі та читання Біблії, і, як наслідок, сильно розчарувалися в своїх релігійних соратниках.

До того ж після згаданих вище судових рішень це питання було проблемним у 1960-х рр. Однак у законодавстві залишилася ще одна «щілина», яка зробила можливим практикування молитви в державних школах, які називалися «хвилинами тиші». У 1980 рр., шукаючи нових підходів для того, щоб шкільні молитви були конституційними, зрозуміли, що «хвилини тиші» є найкращим методом. Незважаючи на те, що ця стратегія зазнавала і невдач – коли вимога Алабами, щоб школярі дотримувалися «хвилин тиші» кожного дня, була визнана неконституційною Верховним судом Уоллес проти Джаффри (Wallace v. Jaffree) (1985) [235].

«Хвилини тиші» – короткий період для роздумів, молитви чи медитації на початку кожного навчального дня. В 36 штатах були присутні «хвилини тиші», з них у 23 вони були дозволені, а в 13 – вимагалися [91]. Серед них штат Флорида, адже у «статуті Флориди 2011, XLVII, розділ 1003, секція 45. Дозвіл навчання Біблії та релігії; дозвіл короткого періоду для медитації» зазначається, що «(2) окружна шкільна рада може передбачити, що на початку кожного шкільного дня або шкільного тижня в державних школах округу був відведений короткий період, який би не перевищував 2 хвилини, з метою молитви у тиші чи медитації» [106].

На думку багатьох вчених, «хвилини тиші» є позитивним аспектом, але не є цілком конституційним. З одного боку, це можливість для учнів, які сповідують ту чи іншу релігію, мати час для молитви, але з іншого – ці «хвилини тиші» можуть бути «чужими» для іншої частини школярів, що може завдати їм незручності. І також «хвилини тиші», на нашу думку, деякою мірою нівелюють відокремлення держави й церкви, та крім того

«хвилини тиші» можуть вийти за межі допустимого, як це відбулося в Іллінойсі, коли штат прийняв у жовтні 2007 р. закон, який «вимагав від державних шкіл кожного ранку вести учнів на хвилини мовчання для «роздумів і молитви». І, як результат, атеїст Роб Шерман та його донька Даун, яка навчалася в школі Буффало-Гроу, штат Іллінойс, поскаржились на свій шкільний округ, стверджуючи, що нове «зобов'язання» штату порушує Конституцію США. На нашу думку, прийняття цього закону було неконституційним, з огляду на Першу поправку та Чотирнадцяту поправку до Конституції США [91].

На початку 1990 р., як зазначає Романова О. І., почалися зміни в ставленні до релігії в школі: «...в серпні 1995 р. департаментом освіти США було розіслано інструкцію «Релігійні прояви в державних школах». Згодом через три роки «подібні інструкції було надіслано у всі шкільні округи» [34, с. 125]. Ця інструкція мала покласти край тій плутанині, яка виникла у ставленні до релігійно-освітніх відносин у США. Але цього не сталося, розбіжності щодо питань місця релігії та молитви в школі залишилися.

Більше п'ятдесяти років тому президент Ліндон Б. Джонсон підписав Закон про початкову і середню освіту (The Elementary and Secondary Education Act (ESEA) у 1965). У 2001 р. був прийнятий закон про реформування системи освіти «Жодна дитина не залишена поза законом» (No Child Left Behind Act, 2001), який породив ще гостріші питання про шкільну молитву. Закон був підписаний Дж. Бушем мол., який став, як він заявляв, «наріжним каменем його адміністрації» [174, с. 1]. Цей закон був направлений для реформування початкової і середньої освіти, вводив тестування для відслідковування прогресу учнів, надання рівних освітніх можливостей для всіх учнів, покращення академічної успішності вихованців [117]. Не обійшов цей закон і питання молитви в школах, а саме Розділ IX – Загальні положення. Субчастина 2 – Інші положення. Секція 9524. Шкільна молитва. (Title IX—General Provisions. Subpart 2--Other Provisions. Sec. 9524. School prayer.) Секція 9524 зазначала, що «...ніяка політика місцевого

освітнього агентства не перешкоджає або іншим чином не забороняє участь у молитві, що охороняється Конституцією, в державних початкових і середніх школах» [117]. Тим самим було відкрито дорогу конституційно дозволеній молитві в школах, але проведення чіткої межі в значенні «конституційно дозволена» було покладено на інструкцію, яку 7 лютого 2003 р. департаментом освіти США було надіслано в усі федеральні шкільні округи («Інструкцію про конституційно захищену молитву у початковій і середній школі» – «Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary School») [232]. Інструкція звернула увагу на те, що «відносини між релігією та урядом в США регулюються Першою поправкою до Конституції, яка забороняє уряду створювати будь-який закон щодо встановлення релігії, але в той же час захищає приватне релігійне вираження та діяльність від втручання...». Для того, щоб межа між релігійною діяльністю, яка фінансується урядом, і релігійною діяльністю, яка ініційована приватними особами, була чітко розділена, адже це є дуже важливою точкою відліку для правильного розуміння сфери діяльності Першої поправки. Тому що «Перша поправка забороняє релігійну діяльність, яка фінансується урядом, і в той же час захищає релігійну діяльність, ініційовану приватними особами» [232]. Рішення Верховного суду вже впродовж більше сорока років установили принципи взаємодії держави і церкви та церкви і школи. Та, спираючись деякою мірою на них, на нашу думку, інструкцією були вибудовані умови взаємодії державних шкіл в сфері молитви. Настанова була посібником щодо конституційно захищеної молитви у державній школі, яка визначала та пояснювала межу допустимості. «Інструкція про конституційно захищену молитву у початковій і середній школі» зазначала, що: вчителі чи інші посадові особи в школі не можуть проводити уроки в молитві; вчителі та інші посадові особи не можуть читати Біблію чи пропагувати її; представники школи також не можуть змушувати учнів до молитви; вони не можуть залучати учнів до релігійних дійств; вони не можуть допускати чи запрошувати членів духовенства для оголошення молитви, до прикладу, на

випускний (справа Лі проти Вейсмана); надавати релігійним ораторам доступ до громадської аудиторії; вони не можуть сприяти релігійним зібранням учнів чи координувати їх; вони можуть молитися, чи збиратися з іншими вчителями на молитву в навчальний час, під час перерви чи в інший вільний від навчання час, тією ж мірою, як вони можуть брати участь в інших розмовах чи нерелігійних подіях; якщо в школі є таке поняття як «хвилини тиші», під час яких студенти можуть молитися або не молитися, вчителі не можуть ні заважати цьому, ні сприяти; школа не може сприяти проведенню релігійних церемоній; школа не може організовувати релігійний супровід на шкільні свята [232; 52, с. 88-89].

В той же час «Інструкція про конституційно захищену молитву в початковій і середній школі» стверджує, що ніхто не може заборонити учням молитися під час чи після навчального дня; учні можуть молитися з іншими учнями, але на тих же правах, як коли вони ведуть розмову з того чи іншого питання, представники школи не можуть в це втручатися, координувати чи поправляти; учні можуть молитися перед їжею, вчити релігійні писання разом з іншими учнями під час канікул, перерви, чи ненавчального часу, тією ж мірою, як займаються іншою нерелігійною діяльністю; учні можуть створювати молитовні групи, релігійні клуби чи зібрання перед школою, тією ж мірою, що й інші групи, на нашу думку, це положення може бути суперечливим лише в тому випадку, якщо ця група створена в школі, тому що створення групи релігійного характеру учнями суперечить положенню Першої поправки, адже таке зібрання може мати вплив на інших учнів, які за своєю релігійною належністю не можуть входити в цю групу чи вплинути на них; таким групам може бути наданий доступ до шкільного приміщення, як, наприклад, групам з історії мистецтв, але в той же час заборонено проводити уроки з релігійним представником в шкільному приміщенні, тому що це є власністю держави, а церква і держава відокремлені. На нашу думку, проведення занять під егідою релігійного наставника є втручанням релігії в навчальний процес, і з огляду на це, ці релігійні групи повинні збиратися за

межами школи; учні можуть приводити приклади з Біблії чи релігії в своїх домашніх завданнях, але оцінювати ці роботи вчителі повинні чітко з академічної сторони; учень який виступає на загальних шкільних подіях повинен уникати релігійних промов, але школа повинна контролювати та перевіряти зміст цих виступів, щоб, якщо таке відбудеться, уникнути помилкового уявлення про те, що школа підтримувала промову учня; молитва на випускному також не повинна координуватися школою [232].

Ця інструкція була дуже важливою, вона прояснила як повинні діяти школи в рамках закону, не порушуючи його та не дискримінуючи вірян. Згодом Закон «Жодна дитина не залишена поза законом» – «No Child Left Behind Act of 2001» (NCLB) був замінений Законом про успіх кожного студента – «The Every Student Succeeds Act» (ESSA) у 2015. Закон був підписаний 10 грудня 2015 р. президентом Б. Обамою [198]. Цей закон, на відміну від «No Child Left Behind Act of 2001» (NCLB), був набагато дієвішим, і привів до розширення освітніх можливостей і покращення результатів школярів, як результат – більше, ніж коли-небудь, студентів вступали в коледжі (Додаток Б). Закон про успіх кожного студента в розділі VIII – Загальні положення. Секція 8021. Шкільна молитва (Every Student Succeeds Act. Title VIII - General provisions. Sec. 8021. School prayer) чітко зазначає як саме повинна співіснувати церква та школа (Секція. 8021. Шкільна молитва. Секція. 9202. Конгресу щодо Першої поправки).

На сьогодні в школах США прокладено чітку лінію розмежування між поняттями «вчення релігії» і «вчення про релігії». Викладання релігії здійснюється лише як історична, культурна і соціальна частина, яка надає знання про США та інші країни. На уроках, які пов'язані з релігією або ж є уроками релігії, остання повинна обговорюватися нейтрально, об'єктивно, чітко і збалансовано. Ці уроки повинні брати за основу факти – не духовні, а історичні, й інформувати студентів, а не змушувати їх до сповідання тієї чи іншої релігії, виховувати терпимість, повагу і свободу до плюралістичного суспільства. А також:

- державні школи не можуть викладати релігію, хоча викладання релігії в світському контексті дозволено;
- вчитель не повинен пропагувати чи принижувати певну релігію;
- Біблія та її історії можуть викладатися в школі, але тільки з історичною, культурною чи літературною метою, і ніколи не з релігійною чи доктринальною, чи зі сторони, яка підносить прийняття Біблії як релігійного документа, а не наукової книги;
- вчитель не повинен захищати погляди тих учнів, які він розділяє і не принижувати інші;
- «Біблія» може викладатися тільки для поглиблення знань історії та як літературна праця, хоча це викликає багато суперечок. Прикладом є справа Гердал проти шкільного округу повіту Понтоток, 933 F. Supp. 582 (1996) [124], Шемпп проти шкільного округу міста Абінгтон (Schempp v. School District of Abington Township) (1963) [250]. І неодноразово суд був змушений надавати пояснення, що вважається допустимим у релігійному навчанні Біблії, а що порушує Першу поправку. У справі Гердал проти шкільного округу повіту Понтоток, 933 F. Supp. 582 (1996) суд дійшов висновку, що «...цілком можна сказати, що освіта не є повною без вивчення порівняльної релігії або історії релігії та її зв'язку з розвитком цивілізації. Можна, звичайно, сказати, що Біблія заслуговує на вивчення як літературна та історична книга. Ніщо з того, що ми тут сказали, не вказувало на те, що таке вивчення Біблії або релігії, коли воно об'єктивно представлено як частина світської освітньої програми, може не порушувати законів, відповідно до Першої поправки» [124];
- школи також повинні бути обережними, коли навчають про такі важливі світські цінності як «чесність», «мужність» і «добро», вони не повинні викладатися як релігійні цінності;
- на сьогодні суд потратив багато зусиль, щоб пояснити місце Біблії в шкільному процесі. Питання допустимості вивчення Біблії як літературного тексту є досить дискусійним, на нашу думку, адже багато

науковців приходять до висновку, що під цим просто приховане намагання вивчення Біблії, як канонічного тексту. Для того, щоб вивчення Біблії було конституційним, клас повинен включати критичне мислення, яке дозволить досліджувати історію і зміст біблійних уривків;

- святкові програми в школах, як наприклад різдвяна вистава, повинні бути обґрунтованими, і в них має переважати світських характер. З огляду на те, що ця програма може образити деяких учнів, жоден з них не повинен бути примусовим учасником, і має мати можливість не брати участі. Це також стосується і музики та музичних мюзиклів, хорів у школі. «Баухман проти Західної середньої школи» (Bauchman v. West High School) – 1995 р. учень подав у суд, намагаючись оскаржити рішення включати релігійні пісні в шкільний різдвяний концерт. Бекет виступив від імені інших учнів та їхніх батьків для захисту культурної і релігійної диференціації в своєму музичному виборі, і, на нашу думку, доречно відзначити «...що з огляду на переважання релігійних тем і тексту в західній музиці, для багатої і різноманітної музичної програми просто природно включати музику з релігійними посиланнями. Релігійна свобода, як її розуміють засновники країни, означає, що релігія є природною частиною людської культури і займає природне і правильне місце у громадськості. Державні школи не зобов'язані очищати свої навчальні програми від будь-яких посилань на релігію. Для чого було б відмовляти студентам в цінних навчальних матеріалах» [71]. Тут він чітко довів, що релігія має обмежено освітній аспект, вони не мали на меті привчити студентів чи спонукати до будь-якої релігії. І природно, що судді погодилися з Бекетом і зазначили, що релігійні пісні не порушують Конституцію США. Вільям Майкл Перрін, автор «Баухман проти Повернення в західну середню школу: релігійний текст і контекст в музичній освіті» [182], зазначає, що музичні педагоги, як і всі інші, також повинні брати до уваги історичний і культурний контекст текстів пісень. І, якщо текст пісень має релігійний зміст, вони повинні чітко сформулювати педагогічні причини для постановки таких пісень.

Нещодавно в США було запущено програму «Знай свої права» для тих, хто навчається в державних школах, де учням та їхнім батькам чітко розмежували кордони, де школа і церква повинні співіснувати, чи бути відокремленими, не впливаючи один на одного та на погляди учнів. Серед основного, метою цієї програми було виокремити певні правила відносин щодо церкви та релігії в школах США, серед них: у вільний час учні можуть обговорювати релігію чи читати канонічні тексти, якщо це не відбувається під час навчання, вони не змушують до цього інших, та не заважають іншим; всі учні та їхні батьки можуть відвідувати бали, матчі та інші громадські заходи, не боячись, що вони можуть бути залучені до схваленої молитви в школі, адже, навіть якщо це молитва під проводом учня, в таких місцях вона може бути розцінена як така, що порушує конституційні права, коли школа надає своє символічне схвалення такої молитви; всі процеси в школах, в тому числі навчання, повинні відбуватися на світський манер [148].

Незважаючи на всі ці заходи, в 2019 р. дослідницький центр Pew Research Centre провів дослідження, опитавши групу з більш ніж 1800 учнів шкіл у віці від 13 до 17 років про види релігійної діяльності, в яких вони беруть участь або бачать, як її здійснюють інші. Проаналізувавши, яке можна стверджувати, що релігія, школа та їхнє співіснування є актуальним питанням у сучасному суспільстві. Дослідження показало, що четверо з десяти підлітків, які відвідують держані школи, бачать «часто» або «інколи» як інші учні моляться (перед спортивними змаганнями); приблизно половина учнів зазначила, що бачать інших учнів в своїй школі в релігійному одязі чи з релігійною символікою; приблизно чверть учнів зазначила, що є свідками того як інші учні запрошують учнів в релігійні молодіжні групи чи на богослужіння; 16% учнів, а це приблизно кожен шостий, бачать як інші учні моляться перед обідом у своїй школі; 8% зазначили, що бачать як учні читають релігійні твори протягом шкільного дня.

Але ще більш важливий, на нашу думку, факт полягає в тому, що в рамках цього ж дослідження учнів також було опитано про те, чи проводить

учитель свій час у молитві. «Так» на заході відповіли 6% учнів, середній захід – 7%, північний схід – 2%, південь – 12%. Великий показник на півдні, на нашу думку, є очікуваним, адже там розміщений американський «Біблійний пояс» і представники протестантського фундаменталізму здебільшого проживають саме в цій частині США [109]. Цими діями учителі шкіл не порушують Білль про права, а саме Першу поправку до Конституції США, якщо ця молитва здійснюється вчителями без залучення учнів чи за межами освітнього процесу. Приблизно 53% учнів знають, що молитва в школі під керівництвом вчителя заборонена, і вважають, що це така практика є неправильною; 29% знають, що це неконституційно, але вважають, що це є правильно для вчителя – провести молитву в класі; 11% вважає, що молитва в школі під керівництвом вчителя, є дозволеною; 4% вважають, що вона дозволена, але є недоречною [109]. Pew Research Center поставив питання учням про те, чи «беруть вони особисто участь в релігійних висловлюваннях у своїй школі», і приблизно троє з десяти зазначили, що «вони регулярно носять прикраси або одяг з релігійною символікою, моляться перед обідом, запрошують інших учнів на богослужіння або в молодіжну групу чи покидають школу впродовж дня для участі в релігійних подіях» [109].

Отже, починаючи з 1960-х рр. суд наніс релігійним консерваторам багато поразок – від заборони релігійно-морального навчання (1963 р.) молитви в школах, навчання релігії, залучення учнів до релігійних обрядів, до заборони молитви на футбольних матчах у старших класах. Незважаючи на це, релігійні судові справи є найбільш нелегкі. Адже посилення на Першу поправку щодо заборони релігії в школі, молитов та релігійних промов, в той час може трактуватися як порушення Першої поправки, яка забезпечує свободу слова, віросповідання та світогляду і, посиляючись на ці гарантії, релігійні групи чи інші особи підтримують релігійні промови студентів. З огляду на це державні школи часто стають місцем битви, де зіштовхуються релігійні інтереси учнів, батьків, вчителів, адміністрації та релігійних представників і релігії загалом.

Отже, питання освіти та церкви в США є, було і залишається дискусійним серед науковців, політиків, юристів та суддів. Освіта та церква пройшли модифікаційний шлях від обов'язкової молитви в школі до повного невтручання освітніх закладів до релігійних поглядів своїх учнів, студентів та вчителів. Але цей шлях був непростий, судова система США виробила багато прецедентів на основі розглядів судових справ Верховним Судом. Найбільш відомими з них були Еверсон проти Департаменту освіти (1947), Енджел проти Віталь (1962 р.) та АБінгтон проти Шемпп (1963 р.).

2.3 Правовий статус церков, релігійних організацій та духовенства в США

Визначну роль на релігійній карті США відіграють релігійні організації, які є впливовими в країні. Релігійні організації – це інституції, які об'єднують групи людей, котрі можуть належати до однієї чи декількох конфесій, без визначеного місця поклоніння, які мають певний спектр цілей і завдань. Перевагою релігійних організацій в США є те, що вони мають безподатковий статус. Для отримання безподаткового статусу, вони повинні зареєструватися як благодійна організація (501(c)(3)), заповнити форму 1023. Згідно з 501(c)(3), церкви автоматично значаться благодійною організацією, і звільняються від оподаткування. Церквою є інституція з певним віросповіданням і формою поклоніння, визначеною структурою керівництва, формальним кодексом доктрин, релігійною історією, на базі якої регулярно збираються прихожани, адепти якої не пов'язані з іншою церквою та деномінацією. Церква, якщо вона працює виключно як релігійна структура, не з метою отримання прибутку, як зазначено вище, автоматично вважається благодійною організацією, яка, на відміну від релігійних організацій, не повинна реєструватися, згідно з IRS (Податкової служби США), і заповнювати форму 1023. Та попри це, багато церков подає цю форму і

реєструється для визначення свого безподаткового статусу, як благодійної організації.

В США релігійні організації та церкви не фінансуються державою, але водночас вони є досить заможними. Один із варіантів доходів – це пожертви. До прикладу, американці жертвують на благодійність більше 1 млрд доларів кожного дня, «Інститут благодійності» видає «Благодійність США» (оригінал «The Giving Institute» publishes «Giving USA») представив у 2019 р. статистику пожертв американців на благодійність у 2018 р., яка склала 427,71 млрд доларів США [111; 134]. І практично кожен третій долар отримують релігійні організації. І більша частина, 125 млрд доларів (29%), була часткою релігійних інвестицій [112].

Релігійні організації та церкви мають багато відмінностей. По-перше, останні не повинні реєструватися в IRS і подавати форму 1023 (Application for Recognition of Exemption Under Section 501 (c) (3) of the Internal Revenue Code) [213, с. 3]. По-друге, вони не повинні щорічно заповнювати і подавати форму 990 – інформаційний звіт в IRS. По-третє, церкви однієї конфесії не повинні доводити і реєструвати свій статус в IRS. До прикладу, Конференція католицьких єпископів є центральною католицькою організацією, і всі церкви, які є її частиною, можуть не подавати на отримання статусу 501(c)(3).

Структура вважається церквою в США і може підпадати під безподатковий статус, якщо має певні характеристики з перерахованих нижче:

- наявність певного віросповідання і форм віросповідання;
- визначена і відокремлена структура церковного керівництва;
- релігійна історія;
- визначені доктрини, дисципліна та принципи віри;
- приналежність adeptів, які не пов'язані з будь-якою іншою релігією чи конфесією;
- встановлене місце проведення зібрання чи релігійної служби;
- служителі церкви;

- література, книги, недільні школи для навчання молоді;
- регулярні збори та релігійні служби;
- інше.

На відміну від церков, релігійні організації, які хочуть бути звільненими від сплати податків, як правило, повинні звертатися до IRS за статусом звільнення від сплати податків, якщо їх сукупні надходження не перевищують 5000 доларів США щорічно [213, с. 3].

Релігійна організація – це організація, створена на основі певної релігії чи на вірі, без визначеного місця поклоніння. Яка має статус некомерційної організації або без неї, та надає соціальні послуги, або є релігійно мотивованою або пов'язаною з релігією.

Особливостями та характерними рисами релігійної організації є:

- релігійність зібрання, тобто основою такої релігійної організації повинен бути релігійний чинник;
- некомерційність організації, заснована релігійною конгрегацією чи релігійно вмотивованими організаторами;
- наявність організаційної структури, програми чи проекту діяльності.

інше.

Захист релігійної свободи, як зазначає, Дж. Майкл Мартин, гарантований розробниками Конституції, не дозволяє федеральному уряду стягувати податки з церкви, уряд не може відмінити конституційний історичний безподатковий статус церков на основі їхнього релігійного характеру [162, с. 310].

Релігійні організації в США, відповідно до розділу 501 (с) (3) Податкового кодексу в США, звільнені від сплати податків, якщо вони відповідають умовам.

Вперше в США релігійні організації були звільнені від оподаткування, згідно з Актом про тарифи Вільсона-Гормана в 1894 р., який Конгрес представив як Акт про зменшення податків, але президент Гровер Клівленд відмовився підписати, хоч і не наклав вето на Акт про тарифи Вільсона-

Гормана, отже, дозволив стати законом [67, с. 106-107]. Незважаючи на те, що Верховний суд у 1895 р. визнав його неконституційним, погоджуємося з Полом Арнсбергом, Мелісою Людлум, Маргарет Райлі та Марком Стеном, що він став однією з основ для податкового законодавства США в розрізі оподаткування благодійних та релігійних організацій, зокрема. Варто відзначити, що Акт чітко зазначав, що жоден з прийнятих податків «не застосовується... корпораціями, компаніями або асоціаціями, організованими і керованими виключно для благодійних цілей» [67, с. 106-107].

Доказом цього є те, що вже в 1954 р. Конгрес прийняв першу інтерпретацію сучасного податкового кодексу, в якому він зберіг аналогічне формулювання для того, щоб забезпечити безподатковий статус релігійним і благодійними організаціям [131].

Наразі, відповідно до розділу 501 (с) (3) Податкового кодексу в США, релігійні та благодійні організації є поміж тих, які звільнені від оподаткування. Із формулювання Податкового кодексу чітко виокремлено поняття «благодійні організації» та «релігійні організації». Це не означає, що релігійні організації не є благодійними. Релігійні організації можуть здійснювати функції благодійних організацій, але вони відрізняються від них достатньою мірою, щоб бути окремо визначеними в Податковому кодексі США, адже якби вони були просто підгрупою благодійних організацій, вони не були б відокремлені в 26 U.S.C. § 501 (с) (3). Релігійні організації забезпечують суспільне благо окрім того, що гарантують благодійні організації. Адже вони самі собою є чинником, який непропорційно спонукає людей робити пожертвування, на відміну від благодійних нерелігійних організацій, що є одним з пояснень виокремлення їх у Податковому кодексі. До того ж, на конституційному рівні звільнення від податків для релігійних організацій вигідно тим, що воно «обмежує фінансові відносини між церквою та державою, і, як правило, доповнює та підсилює бажання відокремлення, ізоляції одне від одного» [131].

Ніхто не може вимагати від них сплати певних внесків чи жоден з їхніх доходів не повинен бути обкладений податками. В той же час вона не може намагатися впливати на законодавство чи виступати на підтримку будь-якого політичного кандидата [102]. Церкви, які відповідають вимогам 501 (c) (3) IRS, автоматично вважаються звільненими від податків і навіть не зобов'язані подавати заявку на отримання статусу звільнення від оподаткування, і отримують визнання цього статусу. Статусу 501 (c) (3) IRS підпадають не лише релігійні чи благодійні організації, а й наукові організації, літературні і освітні та інші види некомерційних організацій, які повинні подати форму IRS 1023. Водночас IRS дозволяє певним групам автоматично звільнитися від подачі форми 1023, серед них церкви, а також конвенції та асоціації церков. Інформація про ці організації акумулюється приватною організацією GuideStar USA, Inc. [115]. Організації, які віднесені до цієї категорії:

- не повинні діяти в інтересах певної особи чи використовувати переваги в інтересах будь-якого приватного акціонера, фізичної чи юридичної особи [115];
- організація повинна бути організована і діяти виключно в релігійних, наукових чи інших благодійних цілях;
- цілі чи дії організації не можуть впливати на законодавство;
- цілі та дії організації не можуть бути незаконними або порушувати фундаментальні основи державної політики [213, с. 2];
- жодна значна частина її діяльності не може намагатися впливати на законодавство;
- організація не може втручатися в політичні кампанії;
- мета та діяльність організації не можуть бути незаконними або порушувати основу державної політики;
- аудит діяльності церков та релігійних організацій є обмеженим відповідно до умов, зазначених в розділі 7611 Податкового кодексу [248];

- церквам, релігійним та іншим організаціям, які підпадають під розділ 501 (с) (3), категорично забороняється прямо чи опосередковано брати участь у будь-якій політичній кампанії чи втручатися в неї від імені (чи проти) будь-якого кандидата на вибір державної посади. У випадку, якщо такі дії були зроблені, тобто порушена заборона, це може призвести до «відмови чи відміни статусу безподаткового оподаткування...» [219]. Основою для цього стала Поправка Джонсона 1954 р., яка викликала багато суперечок під час прийняття в той період, але все ж була прийнята Республіканським конгресом та підписана президентом Дуайтом Ейзенгауером, республіканцем.

Проти цієї Поправки виступав экс-президент США Дональд Трамп, який здійснив декілька спроб послабити чи відмінити Поправку Джонсона, але жодна з них не вдалася [103]. 4 травня 2017 р. Дональдом Трампом було підписано розпорядження, згідно з яким: «Повага релігійної та політичної промови. Всі виконавчі департаменти та агенції (агентства) повинні в максимально можливій мірі і тією мірою, в якій це дозволено законом, поважати і захищати свободу осіб і організацій ... Міністерство казначейства не вживає жодних несприятливих дій..., щодо будинку культу чи іншої релігійної організації на підставі того, що така особа чи організація виступає або говорила про моральні чи політичні питання з релігійної точки зору, ..., зазвичай не трактується як участь чи втручання у політичну кампанію від імені кандидата на державні посади (або в опозицію проти нього) Департаментом казначейства» [189]. Президент Дональд Трамп неодноразово заявляв: «Я позбудусь і повністю знищу поправку Джонсона і дозволю нашим представникам віри говорити вільно і без страху відплати. Я зроблю це. Пам'ятайте» [228]. На нашу думку, відміна Поправки Джонсона може мати негативні наслідки, адже в країні, де держава та церква відокремленні одна від одної, ця умова є актуальною. І на яку відокремленість американське суспільство зможе спиратися, якщо релігійні організації чи церкви почнуть відкрито підтримувати та, можливо, навіть

офіційно фінансувати політичні кампанії та політиків безпосередньо. Вагомою є думка Вітні Унтїєдт («Lighting the Way: The Johnson Amendment Stands Strong Against Dark Money in Politics» [228]), яка звертає увагу на те, що Поправка Джонсона надає розумні обмеження, а їхнє дерегулювання є небезпечною пропозицією.

Незважаючи на те, що церквам заборонено надавати політичну підтримку кандидатам, вони можуть лобіювати законодавчі та виборчі ініціативи.

Порушення будь-якого з цих положень може призвести до втрати релігійною організацією статусу звільнення від сплати податків. І попри те, що аудит діяльності цих релігійних організацій є обмежений, секретар Казначейства може ініціювати перевірку тільки в тому випадку, якщо він виконав «вимоги розумного переконання» в тому, що розслідування є виправданим; і представив відповідні повідомлення релігійній організації, яка є об'єктом розслідування [249]. І якщо секретар, опираючись на письмові факти та обставини, доводить, що релігійна організація насправді не є релігійною організацією, або, що релігійна організація веде бізнес чи іншу діяльність, яка підлягає оподаткуванню. Якщо одне чи два з цих питань підтвердилися, і порушення було доведено, релігійній організації може бути відмовлено в звільненні від сплати податків на основі невиконання законів. У рамках розслідування секретар може вимагати надати йому всі корпоративні документи, фінансової звітності, списки членів та внесків, згідно з § 7611(h)(4)(A) [249], та може спостерігати за діяльністю релігійної організації (§ 7611(h)(3)) [249]. Якщо релігійна організація вважає, що дії секретаря не відповідають 26 U.S.C. § 7611, тоді вона може звернутися в суд, щоб безподатковий статус залишився до з'ясування обставин (§ 7611(e)(1)) [249]. Як наслідок, секретар може прийняти рішення про позбавлення безподаткового статусу (26 U.S.C. § 7611(d)(1)(A)), але воно може бути дійсним лише після того, як регіональний радник Служби Внутрішніх Доходів США визначить, що секретар суттєво дотримався вимог у межах

розумного та здійснив усі повідомлення (§ 7611(d)(1)). Після цього релігійній організації лише залишається звернутися в суд для того, щоб відновити статус звільнення від сплати податків [247].

Одним з найбільш суперечливих питань, пов'язаних з релігійними організаціями в США, є питання «Благодійного вибору». Чи є ця ініціатива позитивним фактом в наданні соціальних послуг, чи неправильним способом діяти правильно, розділило науковців, фахівців та експертів у поглядах.

Впродовж майже всієї історії США церкви та релігійні групи допомагали своїм общинам. Мартін Лютер Кінг молодший попередив, що ініціатива президента Буша може мати негативні наслідки, і це загрожує тим, що церква буде «слугою держави, а не її совістю» [223].

Як зазначає експерт релігійної свободи Олівер Томас, надання податкових коштів церквам порушує відокремлення держави й церкви [223]. Одним із перших прикладів соціального партнерства між церквою та урядом була ситуація, де округ Колумбія звернувся до «сестер милосердя» по допомогу в наданні медичних послуг нужденним. У результаті був підписаний договір з римо-католицькою церквою на будівництво нової будівлі на базі лікарні, що вже існувала. З огляду на те, що церква мала надавати світські послуги, незважаючи на релігію, багато осіб було проти цього з огляду на той факт, що лікарня була пов'язана з церквою. Але Верховним судом цей факт був визнаний цілковито неважливим у справі «Бредфілд проти Робертса» (*Bradfield v. Roberts*) (1899) [75]. «Постановив, що угода була такою, ..., і що вона не суперечила положенню поправки до Конституції, що «Конгрес не повинен приймати закон, що стосується встановлення релігії» [75]. Ця справа була однією з тих, яка поклала довгу череду співпраць між церквою та державою в особі різних інституцій.

Іншим суперечливим питанням була справа Агілар проти Фелтона (*Aguilar v. Felton*) (1985), коли суд постановив, що відправка вчителів для корекції навчання із державних шкіл до релігійних розглядається як субсидія релігійним школам, і, по суті, створює союз між державою та церквою. Як

наслідок, корекція навчання для учнів релігійних шкіл допустима лише на нейтральній частині кампусу [165].

«Благодійний вибір» дотепер залишається одним з найбільш суперечливих питань на арені державно-церковних відносин у США, на нашу думку, це не є неочікуваним, адже ця програма пронизує практично всі суспільно-державні відносини. А відбувається це з огляду на те, що в рамках цієї програми виділяється велика державна підтримка релігійним організаціям.

Уряд США щороку витрачає велику суму фінансування в соціальний сегмент для надання послуг нужденним. Для цього він фінансує як державні інституції, так і організації, які є постачальниками соціальних послуг. Релігійні організації та церкви є частиною цієї мережі установ, які надають такі послуги. В минулому релігійні організації, церкви повинні були секуляризувати свої послуги і навіть будівлі, тобто повністю надавати світські послуги. Це було однією з основних умов виділення коштів. У 1996 році було прийнято Закон про особисту відповідальність і можливості працевлаштування (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act of 1996, Pub. L. No. 104-193 (1996) (кодифіковано зі змінами в 42 U.S.C. 604a) [181], в якому було положення про «Благодійний вибір», «Charitable choice», пункти якого представлені в розділі «I. Блокові гранти для тимчасової допомоги бідним сім'ям», «Секція 104. Послуги, що надаються благодійними, релігійними або приватними організаціями» [49, с. 205]. В рамках цього закону релігійні організації могли вступати в боротьбу за надання соціальних послуг, але без необхідності змінювати релігійний характер, управління чи предмети культу. «Благодійний вибір» – назва декількох законів, які президент Білл Клінтон підписав у період 1996-2000, а саме такі закони:

- «Тимчасова допомога нужденним сім'ям» (TANF) і програми «Громадський грант» (CSBG) (обидві програми знаходяться під контролем Адміністрації у справах дітей та сімей Міністерства охорони

здоров'я і соціальних служб США (HHS)). «Тимчасова допомога нужденним сім'ям» (TANF) має за мету забезпечити сім'ї з низьким доходом послугами [93]. «Громадський грант» (CSBG) – зменшення бідності, активізація суспільних груп з низьким рівнем доходу, розширення можливостей для сімей та індивідів з низьким рівнем доходу, включаючи безпритульних, мігрантів та людей похилого віку. Основною ціллю є покращення життя [88];

- програми з токсикоманії та психічного здоров'я (під наглядом Адміністрації служб з боротьби зі зловживанням психоактивними речовинами);
- програма «Турбота про роботу» (під наглядом Міністерства праці) [84].

Також релігійні організації можуть брати участь і в інших ініціативах, їхня діяльність не обмежується цими чотирма. Регулювання діяльності релігійних організацій в рамках «Благодійного вибору» здійснюється положенням про благодійний вибір, Законом про особисту відповідальність і можливості працевлаштування 1996 року (PRWORA).

Як зазначає Шейла Суесс Кеннеді, головна дослідниця проекту «Charitable Choice: First Results from Three States» («Благодійний вибір: перші результати від трьох штатів»), все законодавство про благодійний вибір базується на трьох основних припущеннях:

- релігійні організації зазнали дискримінації, мається на увазі, що вони зіткнулися з бар'єрами для їхньої повної участі в процесі укладання контрактів із державними органами, згідно з Першою поправкою;
- релігійні організації спільно містять невикористані ресурси, які можуть бути використані на користь нужденним людям;
- релігійні організації, на відміну від їхніх колег – світських організацій, ефективніше виконують соціальну роботу за менші витрати [85, с.1].

Погоджуємося з автором відносно того, що релігійні організації зазнавали дискримінації, адже дослідниця Шейла Суесс Кеннеді стверджує навпаки, посилаючись на книгу Стефана Монсма «Коли святе та світське

змішане» (1996), де чітко зазначається «що немає доказів дискримінації і навіть навпаки, якщо проаналізувати законодавство США, релігійні організації мали в середньому менше проблем з моніторингом уряду, ніж світські» [85, с.1-2].

Закон про особисту відповідальність і можливості працевлаштування 1996 року («Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act of 1996»), а саме Розділ 104. «Послуги, що надаються благодійними, релігійними або приватними організаціями» розширив можливості релігійних організацій, надаючи їм можливість мати партнерські відносини з урядами штатів і місцевими органами влади. В цьому розділі обумовлено головні умови цієї співпраці. Основною метою програми «Благодійний вибір» є забезпечити максимальний рівень участі релігійних організацій, але без порушення Першої поправки.

Закон 1996 р. є найбільш широким викладом правил, та базовою моделлю для положень «Благодійного вибору». Серед яких:

- релігійні організації залишаються незалежними від державних установ;
- уряд чи будь-яка державна інституція не можуть вимагати від релігійних організацій зміни їхньої структури чи внутрішнього порядку;
- релігійні організації не повинні здійснювати будь-які дискримінаційні заходи в межах своєї діяльності;
- в рамках цієї програми релігійні організації, як і будь-які інші організації чи інституції, які отримують державні кошти, повинні проходити аудит своєї діяльності, але він повинен бути здійснений лише стосовно тих коштів, які були виділені в рамках «Благодійного вибору»;
- жодні кошти, виділені в рамках «Благодійного вибору», не можуть бути витрачені на релігійні речі чи для просування культу;
- якщо людина виступає проти релігійного характеру установи, де вона отримує послугу, держава повинна забезпечити їй розумну

альтернативу, і це повинна зробити саме держава, а не церква. З іншого боку, держава не має права зазіхати на незалежність релігійної організації, намагаючись змінити її керівництво, чи змусити зібрати релігійне мистецтво, знаки чи символи із їхніх будівель, щоб брати участь у фінансованій програмі;

- церкви по-різному реагують на «Благодійний вибір» різними способами, одні взагалі уникають державного фінансування, інші – вступають у партнерство.

Типи послуг, які можуть надавати релігійні організації, різні в контексті мети. Вони можуть включати: професійне навчання, допомогу в покращенні навчання та наданні освітніх послуг дітям із малозабезпечених сімей, програми з догляду за дітьми, програми до/після школи, поширеними серед релігійних організацій є програми наставництва та інші.

Тип регулювання послуг, які релігійні організації можуть надавати, залежать від фінансування, яке буває двох видів:

- пряме фінансування (гранти/контракти) – тип послуг виключно світський;
- опосередковане фінансування (ваучери по догляду за дітьми та інше) – обмеження на богослужіння чи релігійне навчання не застосовуються.

Але, незважаючи на тип фінансування, всі релігійні організації повинні надавати послуги виключно на недискримінаційній основі.

Попри суперечки, в наукових колах США та інших країнах, які досліджують цю тему, в деяких аспектах існують позитивні погляди щодо впливу «Благодійного вибору». Перш за все, досвід та результати релігійних організацій у наданні соціальних послуг у різних сферах, як наприклад охорона здоров'я, допомога нужденним верствам населення чи дітям, позбавлених батьківського піклування, є вагомою. І з огляду на це, навіть прихильники відокремлення держави і церкви не заперечують щодо фінансування релігійних організацій.

Питання, чи повинна релігійна організація відмовлятися від знаків чи релігійних символів, – не обов'язково. І якщо отримувач цих послуг негативно ставиться до цього, саме держава надає йому світську альтернативу, як зазначалося вище. І, на нашу думку, це є правильно, і надання доступу до цих інших варіантів повинне бути не на членах релігійної організації. А бенефіціари мають бути проінформовані, що існують такі альтернативи. І навіть якщо релігійна організація отримує опосередковане фінансування, бенефіціар може вибрати світську альтернативу. А релігійна організація, незважаючи навіть на це, не може насаджувати свої релігійні вірування.

І релігійні організації не повинні дискредитувати жодного громадянина США чи іншої країни через расу, релігію чи стать або інші особливості. Тим більше, що в цьому напрямі їхня діяльність фінансується за рахунок держави. І як зазначають Рональд Ерік Метьюз та Джанет Лейн у книзі «Чи благодійність – це вибір? Протестантські євангелісти, благодійний вибір і годування бідних», вони не можуть бути викреслені з переліку організацій, які можуть отримувати державне фінансування у рамках «Благодійного вибору» лише через релігійну складову. До того ж, їм надається незалежний статус, як організаціям, які засновані на вірі. Водночас релігійні організації зберігають за собою право наймати на роботу співробітників, які погоджуються з їхньою вірою та релігійним переконанням [165, с.8].

Противники «Благодійного вибору» зазначають, що вони «проти «благодійного вибору» не тому, що ми проти заснованих на вірі соціальних міністерств, а через наше бажання захистити релігійну свободу» [209, с. 28]. Представники ВЖС (Спільний комітет баптистів) зазначають, що «Благодійний вибір – це не вірний шлях роботи правильно» [209, с. 28-29]. І серед проблем, пов'язаних із «Благодійним вибором», вони називають, по-перше, те, що «Благодійний вибір» є неконституційним, зважаючи на Першу поправку до Конституції США, де батьки-засновники, серед яких Т. Джефферсон провели чітку лінію розмежування і побудували «стіну поділу

між державною й церквою». По-друге, це порушує права громадян США, адже частина їхніх коштів йде на фінансування діяльності релігійних організацій в межах «Благодійного вибору». По-третє, «Благодійний вибір» у результаті заплутує відносини держави й релігії. До прикладу, держава не проводить аудит діяльності церков та релігійних організацій, але якщо взаємовідносини держави та релігійних організацій відбуваються у рамках «Благодійного вибору», то держава може, і навіть повинна, здійснювати аудит саме тих коштів, які вони виділили в рамках цієї ініціативи [209, с. 29]. По-четверте, «церкви будуть більше читати федеральні реєстри, аніж Біблію». По-п'яте, «благодійний вибір» «послаблює пророчий голос релігії» [209, с. 29]. Релігія є пророчим «кулаком» віри, яким чином він може виступати проти уряду, якщо він діє неморально, якщо він фінансує релігійні організації. Таку ж думку висловив і Мартін Лютер мол., коли зазначив, що «релігія повинна бути проповідником і критиком держави, а не її інструментом» [209, с. 29]. Але, звичайно ж, якщо релігійні організації отримують фінансування від держави, навіть у рамках «Благодійного вибору», вона має на них неопосередкований вплив, і вони зі свого боку будуть прихильніше ставитися до державних інституцій та не критикувати їхні дії як такі. По-шосте, вони стверджують, що «Благодійний вибір» уповноважує релігійні організації здійснювати дискримінацію у сфері працевлаштування. Адже вони можуть вибирати своїх працівників з огляду на їхнє віросповідання [209, с. 30].

Також, на нашу думку, двозначним залишається «світська альтернатива», тобто, якщо громадянин відмовляється від допомоги релігійної організації, держава повинна запропонувати йому альтернативу, але релігійна свобода бенефіціара може бути піддана серйозній загрозі. Адже, по-перше, він може не бути проінформований про таку можливість, по-друге, якщо малозабезпечена сім'я, яка живе в сільській місцевості, потребує медичної допомоги чи їжі, і уряд повідомляє, що вони можуть знайти цю допомогу в найближчому католицькому храмі, але вони, до

прикладу, баптисти, і їм пропонують альтернативу світську, яка знаходиться за 100 миль від них. На нашу думку, вибір буде очевидний і це може призвести до прозелітизму.

Також багато дослідників доходять висновку, що це є сумнівним шляхом, який приведе до використання державних коштів для просування релігійної діяльності та послуг.

Також викликає питання, чи релігійні групи витратять гроші, призначені для соціальних служб, для поширення своєї віри.

Але не тільки в Конгресі, а й серед релігійних груп і меншин були побоювання, чи не є це посяганням на конституційне положення про відокремлення держави та церкви.

Одним з найбільших прихильників «Благодійного вибору» був Дж. Буш мол., який зазначив, що коли вони побачать соціальні потреби в Америці, його адміністрація буде шукати насамперед релігійні програми і суспільні групи, які довели свою силу, щоб врятувати життя. Вони не будуть фінансувати релігійну діяльність будь-якої групи. Але коли люди віри забезпечують соціальні послуги, вони не будуть дискримінувати їх [93; 108, с. 695]. Ще до своєї інавгурації він зустрічався з представниками різних релігійних напрямів (більше 30) для обговорення шляхів та методів розширення ролі релігійних організацій у федеральних програмах добробуту. Але його мотиви, на думку, Джо Рені Формікола та Мері Сегерс, авторів статті «Ініціатива Буша, заснована на вірі: католицька відповідь», звертають увагу на те, що Дж. Буш мол. цими діями намагався привернути до себе афроамериканських виборців через їхнє духовенство, оскільки відсоток афроамериканців, які проголосували за нього, був невисоким. Негативний погляд на це і в Джессі Джексона, хоча, на нашу думку, можливо така реакція була спричинена тим, що його не запросили на зустріч [108, с. 695].

Але потрібно звернути увагу й на те, що релігійним організаціям не так просто скористатися можливістю «Благодійного вибору», адже вони наштовхуються на такі перепони як те, що багато релігійних організацій не

знають про таку можливість, невеликий досвід співробітництва з урядом, проблеми впоратися з адміністративними і фінансовим вимогами державних контрактів та інше.

З іншого боку, релігійні організації надають важливі послуги людям, яких вони потребують, на рівні зі світськими організаціями. Закон 1996 р. представив значний прорив у відносинах держави та церкви, надав змогу владним структурам ширше використовувати та складати контракти з релігійними організаціями для отримання соціальних послуг та для збільшення спектру надання соціальних послуг. Він надав релігійному суспільству значні невикористані ресурси; але, незважаючи на це, релігійні організації зітнулися з багатьма перепонами у встановленні партнерства з державними органами. Хоча багато науковців стверджували, що це є негативом, адже порушується «баланс» відокремлення, релігійні організації є навіть більш ефективними в сфері надання послуг у рамках «Благодійного вибору», ніж світські організації.

Ще до 1996 р. держава підтримувала досить тісні відносини з релігійними організаціями, що вже тоді викликало негативні настрої серед науковців та пересічних американців. Багато з цих суперечок були винесені на розгляд Верховного Суду США, який майже завжди приймав рішення на користь релігійних організацій. Прикладом є справа, зазначена вище, щодо Федерального гранту на побудову лікарні (Справа Бредфілд проти Робертса, 175 US291 (1899)), коли федеральні витрати, які були виділені на лікарню під час Громадянської війни в Провіденсі (Вашингтон, округ Колумбія), а громадянин Джозеф Бредфілд оскаржував це фінансування, як порушення Першої поправки. Суд не побачив в цьому порушення, і скаргу не було задоволено [75]. Ця справа стала прецедентом щодо фінансування лікарень і організацій, які надають соціальні послуги, та пов'язані з релігією.

Релігійні організації в США, як стверджує Д. Дж. Хофреннінг, стають не просто структурами служіння, як вони себе називають, вони намагаються, на його думку, «досягти не просто змін в політичному курсі країни, а його

корінного перегляду [49, с. 203]. До того ж, вони є впливовими лобістськими структурами.

Американці позитивно оцінюють діяльність релігійних організацій в країні за даними Pew Research Center, приблизно половина з них вважає її високою, але коли це стосується зміцнення моралі, об'єднання громадян, допомоги нужденним та інших важливих соціальних аспектів. Але американці проводять чітку лінію, коли йдеться про політику та роль релігійних організацій у політичному житті країни. Водночас велика кількість протестантів підтримує участь релігійних організацій та церков у політичному житті країни, навіть відмічають цей факт як позитивний, хоча навіть вони в переважній більшості зазначають, що церкви не повинні підтримувати кандидатів, які висувують свої кандидатури на вибори. Особливо вагомий вплив вони мають на республіканську партію, і варто зазначити, що представники демократичної партії не є прихильниками втручання релігії в політику. Більше шести з десяти американців вважають, що церква і релігійні організації не повинні втручатися в політичну сферу країни (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Вплив релігійних організацій та церков на політичне життя країни,
2019 р., %**

2019р.	
Релігійні організації та церкви повинні впливати на політику та втручатися в неї?	
Повинні триматися подалі від політики	Виразити їхні погляди на щоденні політичні і соціальні питання
63%	36%
Впродовж політичних виборів повинні церкви і релігійні організації надавати перевагу одному кандидату над іншим?	
Так	23%
Ні	76%

Чи мають церкви та релігійні організації вплив на політику?			
Занадто великий	Не достатній		В достатній кількості
37%	28%		34%
Відношення політичних партій до релігії			
Партія	Республіканська партія	Демократична партія	Адміністрація Д. Трампа
Дружнє	54%	19%	47%
Нейтральне	32%	48%	28%
Не дружнє	13%	31%	23%

Джерело: розроблено автором на основі [160]

У дослідженні Pew Research Center, дорослі американці висловили думку, що вони проти, щоб релігія втручалася в політику – це 63%, а 36% заявили, що не проти. Водночас на питання, чи хотіли б вони, щоб під час виборів церкви та релігійні організації висловлювали свої погляди щодо кандидатів, 23% відповіли «так», і 76% відповіли «ні».

Іудеї та атеїсти є двома групами, які найбільш негативно ставляться до впливу релігійних організацій на політику, до порівняння з представниками християнства. Представники демократичної партії більше, ніж республіканці, проти впливу релігійних організацій на політику. І, як не парадоксально, четверо з десяти, за даними Pew Research Center, говорять, що релігійні консерватори сильно контролюють Республіканську партію, тоді як серед дорослого населення стверджується, що нерелігійні ліберали занадто контролюють Демократичну партію [160].

І, до прикладу, шість із десяти протестантів-євангелістів вважають, що нерелігійні ліберали сильно впливають на демократичну партію (табл. 2.2.). Також представники протестантів-євангелістів і релігійні республіканці вважають, що професори, журналісти та інші мають негативне ставлення до релігії.

Американське суспільство поділилося у поглядах щодо питання, чи має місце релігійний вплив, церква та релігійні організації в США. 37% американців вважають, що релігія занадто впливає на політику, 28% – не впливає, і 34% – достатньою мірою [160].

Релігійні організації мають вагоме місце як в зовнішній, так і у внутрішній політиці США. Варто зазначити, що академічна традиція розглядає фактор релігії як один з важливих у внутрішньополітичній системі США, адже, релігійні організації здійснюють безпосередній вплив на формування стратегічного курсу Вашингтона та суспільно-політичне життя країни [42, с. 77].

Важливим питанням дослідження залишається не тільки політико-правовий статус церкви та релігійних організацій, а й духовенства. Правовий статус духовенства та військових капеланів не є достатньо дослідженим питанням вітчизняними дослідниками. Церкви та духовенство впродовж всієї історії займають привілейоване становище в США. Не виключенням є правовий статус духовенства в США. Законодавство США щодо питання церков та інших релігійних установ досить фрагментарне. Частково привілейований статус витікає із конституційної гарантії свободи віросповідання, але не винятком є і суспільна повага.

Однак упродовж другої половини ХХ ст. велика частина прав і привілеїв, якими користувалися церкви і духовенство, згідно з федеральним законодавством штатів і місцевим законодавством, були оскаржені, згідно з положеннями Першої поправки про невстановлення привілеїв певній релігії.

Але більшість законів і правил, які застосовуються щодо церкви і духовенства, були, на думку автора, позитивними і успішними. Терміни «пастор», «духовенство» і «служитель» використовуються в законах штатів і федеральних законах без диференціації цих понять.

В ієрархії церкви та в питаннях призначення тих чи інших осіб на посади в рамках церкви здійснюється без втручання уряду.

Священнослужителі не платять податки в рамках своєї праці. Єдине, що варто відзначити, що вони можуть працювати на себе в цілях соціального забезпечення щодо послуг, які вони надають при здійсненні служби. І можуть сплачувати «податок на самозайнятість».

Як правило, священнослужителі можуть та мають законні повноваження працювати в тих рамках, які дозволені Конституцією, правилами церков чи шляхом конкретного делегування повноважень від церковної ради чи конгрегації. Також їхні функції можуть бути прописані в договорі між ними та церквою. Важливо те, що дія чи бездіяльність, яка є несанкціонованою, відповідно до їхніх функцій, може бути порушенням.

Серед прав священнослужителів церков у США, можна зазначити такі:

- в деяких штатах священнослужителі мають право реєструвати шлюб;
- право на «конфіденційність», інформацію, яку священнослужитель отримав, виступаючи професійним духовним порадником, зазвичай захищено законом від примусового розкриття в суді. Відповідно до цього права, священнослужителі можуть не виступати свідками в суді з огляду на те, що вони не можуть розкривати відомості, які були їм надані. Але, спираючись на судову практику, а саме справи Мурта (Murtha) 279 A.2d 889 (1971) [170]; Маскат проти Магуайра (Masquat v. Maguire) 638 P.2d 1105 (1981) [164], потрібно провести різницю між свідченнями, які були надані в рамках виконання певного релігійного ритуалу, і тими, які були почуті випадково і могли бути використані для надання інформації в суді чи інших інстанціях;
- служитель церкви може брати участь в укладанні договорів від імені церкви тільки в тому випадку, коли йому це дозволено робити (повноваження може бути надано церковним статутом чи правилами, або іншим чином). В іншому разі ці договори можуть бути визнані недійсними чи привести до конфліктних ситуацій, прикладом може бути справа Беримон проти Хендерсона (Berymon v. Henderson) (1985) [73];

- служителі релігії звільняються від воєнної підготовки і служби, якщо вони просять про звільнення від них;
- священнослужителі мають право відвідувати пенітенціарні установи. Це не суперечить Першій поправці для проведення релігійних служб, навчань чи спілкувань, але це не повинно бути насаджено ув'язненим насильно. Справа Кемпбелл проти Котрона (Campbell vs Cauthron), де ув'язнені скаржилися на те, що вони піддаються насильному проповідуванню священнослужителями, і на інші проблеми, і судом було визначено, що: «...і заарештовані неконституційно піддавалися релігійному свідченню проти їхньої волі» [79]. Суд зазначив, що особам, які проповідували, «...часто дозволено проходити таким чином, щоб ув'язненим було майже неможливо «уникнути» проповіді. Чиновники в'язниці повинні вжити заходів за умови схвалення районного суду, щоб гарантувати, що жоден ув'язнений не піддається насильницькій релігійній індоктринізації. Зважаючи на невеликий розмір камер, цілком можливо, що це може бути здійснено лише шляхом відведення окремого місця для зустрічі свідків із засудженими» [79].

Представники релігійних організацій і церков, згідно з федеральним податковим законодавством, мають право на звільнення від податків їхніх церков та релігійних організацій.

Обов'язки священнослужителів церков у США:

- церква, як і будь-яка інша організація та роботодавець, несе відповідальність за халатність чи інші проступки своїх «працівників», здійснених у ході їхньої роботи;
- до них можуть подаватися позови та вони зобов'язані підкорятися державному регулюванню;
- священнослужителі, пастори та інші представники церков повинні чітко відповідати за свої слова, вони є відповідальними за неправдиві

заяви, які нашкодили репутації іншої людини, навіть якщо вони були сказані в рамках богослужіння.

Привілеї священнослужителів в США:

- звільняються від обов'язку присяжних у деяких штатах;
- звільняються федеральним законом від військової служби.

Іншою важливою ланкою в релігійному світі США є військові капелани.

Військовий капелан – «кваліфікований релігійний лідер, який служить солдатам та їхнім сім'ям. Капелани забезпечують службу по всьому світу, супроводжуючи солдатів та їхні сім'ї, коли вони виконують свої місії по всьому світу...» [68].

Капелани служать практично у всіх видах підрозділів, включаючи спеціальні операції, піхоту, авіацію, розвідку, лікарні, в'язниці, кібер-міністерства [68].

Варто відзначити, що служба капелана є важливою не тільки у війську, адже в 1990 р. з ініціативи А. Е. Резнікоффа, американського священника, було запропоновано розширити сферу діяльності капеланів, «і включити в функції капелана взаємодію з місцевими релігійними лідерами в зонах конфлікту». Ціллю цього було залучити капеланів з метою запобігання суперечкам чи примирення в конфліктних ситуаціях, особливо актуальним, на нашу думку, це є в ситуаціях, у яких присутній релігійний чинник в основі конфлікту [41, с. 204-205].

Для того, щоб стати капеланом, кандидат повинен мати ступінь бакалавра чи магістра богослов'я або еквівалентний богословський ступінь; два роки досвіду керівництва релігійними служіннями; приналежність до однієї з релігійних деномінацій (протестантизм, мусульманство, іудаїзм, православ'я, католицизм чи до інших релігійних груп) [229].

Щодо кваліфікації, то капелан повинен бути громадянином США, відповідати етичним та фізичним нормам підготовки, не мати судимості (крім дрібних порушень дорожнього руху чи подібних порушень), не мати

жодних дисциплінарних стягнень за фінансову безвідповідальність, домашнє насильство або жорстоку поведінку над дітьми, повинен бути віком від 18 років [229].

Коли приєднується до капеланського корпусу та служби в військових силах, він отримує звання офіцера [229]. Релігія капелана та його релігійні погляди залишаються, ніхто не може змусити чи просити його змінити їх.

До функцій капеланів входить:

- надавати консультації щодо питань, які стосуються релігії та моралі;
- проводити семінари, консультації, релігійно-освітні чи інші дії з військовим складом та членами їхніх сімей;
- здійснювати релігійну службу для військовослужбовців [81];
- проведення богослужінь, причасть, весіль, похоронів;
- координувати і наставляти військових у питаннях моралі та релігії;
- розробляти релігійно-освітні програми та організовувати релігійні молодіжні події;
- консультація командирів у сфері релігійних та моральних питань.

Отже, релігійні організації та церкви, як і релігійні лідери, завжди мали вагомий вплив на території США, з огляду на це Першою поправкою вони були поставлені в своїй діяльності в межі релігійно-конфесійних питань. Але згодом спектр їхніх дій розширився, вони стали брати активну участь у суспільно-політичному житті країни. «Благодійний вибір» є тим «вікном», яке дозволяє релігійним організаціям та церквам отримувати державні кошти для суспільних благодійних дій. Ця програма має суперечливий характер у США, адже багато з її противників стверджують, що це є прямим втручанням і порушенням. Проаналізована Pew Research Center оцінка діяльності релігійних організацій та церков населенням США, чітко ілюструє негативне ставлення останніх до втручання релігійних організацій і церков у питання не своєї інституційної належності. Важливими в американському суспільстві є священнослужителі, які наділені широким спектром прав й історично є важливими в суспільних відносинах у країні.

Правові аспекти існування релігійних організацій, церков, священників та духівництва загалом у США є дискусійним, незважаючи на те, що вони чітко прописані. Громадяни США поділилися в поглядах щодо впливу, який вищезгадані організації та суб'єкти повинні виконувати та мати в країні. Однією з найбільш суперечливих «нот» у цих відносинах є програма «Благодійного вибору», яка викликає суперечки як серед населення США, так і серед дослідників з різних країн.

Висновки до розділу 2

Державно-церковні відносини США почали формуватися ще задовго до прийняття Конституції США. Декларація прав людини 1776 р. Т. Джефферсона, на нашу думку, була першим лейтмотивом релігійної свободи, адже озвучила дисонанс таких понять як «вільні», в той час коли в країні було «рабство». Статут Вірджинії про релігійну свободу 1789 р. став одним із перших визнань свободи релігії та віросповідань. Конституція США 1789 та Білль про права стали основними документами, які визначили модель державно-церковних відносин у США.

Незважаючи на велику нормативну базу щодо державно-церковних відносин, існували та існують багато суперечливих питань, як саме повинні розвиватися їхні відносини в різних сферах. Однією з яких є школа. Десятки чи навіть сотні судових засідань були пов'язані саме з цим питанням (Еверсон проти Департаменту освіти (1947 р.), Зорах проти Клаусона (1952 р.), Макколлум проти Департаменту освіти (1948 р.), Енджл проти Віталь (1962 р.), Абінгтон проти Шемпп (1963 р.), Веллес проти Джеффри (1985 р.), Геральд проти Шкільного округу освіти Понтоток (1961 р.) та ін.).

Правове регулювання релігійних організацій та духовенства чітко регламентується в країні. Релігійні організації та церкви безподаткові, згідно із законом 501 (с) (3), але повинні дотримуватися чітких правил, щоб зберегти цей статус. 1954 р. була прийнята Поправка Джонсона, яка

визначила багато питань в подальшому. «Благодійний вибір» – є програмою , в рамках якої організації, які є релігійними, можуть на рівні з світськими отримувати від США кошти для своїх благодійних справ. З огляду на Першу поправку, яка чітко встановлює відокремлення церкви й держави, це викликало дискусії. Бредфілд проти Робертс (1899 р.) стала прецедентом щодо подальших питань у рамках програми «Благодійний вибір». Попри це, таке соціальне партнерство викликає сумніви з огляду на те, що багато хто характеризує це як порушення кордонів державно-церковних відносин.

РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПОЛІТИЦІ США

3.1 Церква, релігійні організації у політичних процесах США (кінець XX ст.-XXI ст.)

Починаючи з кінця XX століття точкою розлому, яка показала всю важливість релігії в політичній сфері, стали вибори 35 президента США Джона Фітцджеральда Кеннеді (1961-1963). Якщо політичні перемоги в США зазвичай позиціонуються на темі кращих президентських кампаній, в яких майбутні кандидати розкривають свою економічну, політичну, дипломатичну та інші сфери майбутньої діяльності і намагаються зробити це краще ніж опонент, вибори 1960 р. поставили на перше місце релігію, адже за пост президента США змагався католик, до цього періоду всі президенти США були протестантами. Церкви, релігійні організації, священники, керівники церков, пастори, всі, хто хоча б якось був залучений до релігійного процесу країни, «затамували подих» і почали прямо чи опосередковано впливати на президентські вибори.

Чарльз О'Конор став першим у країні кандидатом-католиком у президенти в 1872 р. Чарльз О'Конор тоді не пройшов, але й не викликав шквалу антикатолицьких протестів, як-от А. Сміт чи Дж. Кеннеді. Однією з причин було те, що «Боротьба насправді велася між Грілом і Грантом, кандидатура О'Конора не викликала припливу люті антикатолицької..., яка була викинута проти А. Сміта в 1928 р....» [200, с. 2], який через 50 років хотів взяти реванш. А. Сміт був представником від демократичної партії, він кинув виклик традиції, яка протягом довгого часу існувала в США: «Жодного католика в Білому домі». Т. Дж. Сарбо зазначає, що протестанти вороже сприйняли кандидатуру Сміта в 1928 р., адже деякою мірою представляли не його, а самого Папу на чолі США, і вважали, що він може знищити багатостраждальне відокремлення держави і церкви в США [200,

с.3]. Погоджуємося з думкою Т. Дж. Сарбо, адже американці переймалися, що під «приціл» можуть потрапити їхні релігійні, політичні й особисті свободи. Результат звичайно був передбачливим, А. Сміт зазнав поразки, отримавши 15 млн голосів, на противагу Герберту Гуверу, який отримав 21,5 млн. У повітрі відчувалися антикатолицькі настрої. Методистський єпископ Адна Леонард заявив: «Жодного правителя, що цілує папський перстень, на гарматний постріл не можна підпускати до Білого дому» (оригінал «No Governor can kiss the papal ring and get within gunshot of the White House») [184, с. 106]. Настрої церков та релігійних організацій показали й інші приклади, д-р Мордекай Кем, служитель баптистів з Оклахоми, сказав своїм прихожанам: «Якщо ви проголосуєте за Аль Сміта, ви проголосуєте проти Христа ...», а Джеймс Кеннон і Д-р Артур Бартон створили цілу кампанію проти А. Сміта на півдні [150, с. 149]. Багато дослідників, серед яких і Т. Дж. Сарбо, зазначають, що релігійний мотив був не основним у програші А. Сміта, на той час демократична партія не була настільки популярною, як республіканська, і навіть якби вони вибрали іншого кандидата, вони найвірогідніше програли б республіканцям.

Коли Дж. Кеннеді номінували на кандидата від демократів, серед них почалися суперечки, багато хто звертав увагу на те, що він може піти шляхом А. Сміта.

Дж. Кеннеді, незважаючи на це та інші суперечності, через 30 років після програшу А. Сміта став кандидатом на пост президента США. Дж. Кеннеді доклав багато зусиль для того, щоб подолати «шлейф» антикатолицьких настроїв. Основними його конкурентами були Г'юберт Х. Гамфрі з Міннесоти і Ліндон Б. Джонсон із Техасу за висунення на пост кандидата від демократів. Першою задачею було вивести з гри Г'юберта Гамфрі, і протягом перших первинних виборів Дж. Кеннеді виграв 9 з 11, але Гамфрі наголошував на тому, що Дж. Кеннеді виграв у тих штатах, де більшість – католики, і що йому не вдасться виграти в інших штатах. Згодом, щоб нівелювати цей факт, Дж. Кеннеді вийшов до виборців у штаті, де

католиків було менш ніж 4% – Західній Вірджинії, в якій він відставав на цілих 20 пунктів. Дж. Кеннеді в суботу ввечері перед первинними виборами виступив вперед виборцями, де наголосив на тому, що він є чітким прихильником Конституції і відокремлення держави і церкви. І ця промова була настільки вражаючою, що, як заявляє Вілл Пітерс у своїй книзі, коли працівник зі штабу Дж. Кеннеді в сфері опитування населення підійшов до будинку однієї з виборниць, яка виступала проти Дж. Кеннеді, у відповідь почув, що вона збирається голосувати за Кеннеді. Вона сказала: «У нас достатньо проблем у Західній Вірджинії, не говорячи вже про те, щоб їх називали фанатиками» [183, с.70].

Дж. Кеннеді, незважаючи на все це і на вагомий вплив протестантських церков та релігійних організацій, яким не подобалося те, що католик зібрався в Білий дім, став представником від демократичної партії в президенти США. Згодом він вирішив звернути увагу на тему релігії в своїй промові перед Американською організацією редакторів газет, що, на нашу думку, було одним із кращих рішень, адже він вирішив донести цю інформацію не будь-кому, а «колоні» впливу, яка володіла цінним ресурсом – вирішувала як і коли подавати ту чи іншу інформацію, і таким своїм кроком він охопив велику кількість електорату, церков, релігійних організацій країни, з великою імовірністю, що вони це прочитають [142]. Своєю промовою, він спонукав американців задуматися, чи можливо те, що «загально оспівані» демократичні цінності і свободи, а особливо свободи релігійного контексту, можуть бути вибірковими, не для всіх: «Чи збираємося ми визнати світу, що іудей може бути обраний мером Дубліна, протестант – міністром закордонних справ Франції, мусульманин може бути обраний в ізраїльський парламент, але католик не може бути президентом Сполучених Штатів? Чи збираємося ми визнати світу, чи, що ще гірше, ми збираємося визнати собі, що одна третина американського народу назавжди відсторонена від Білого дому?» [225].

І почалася головна боротьба з його основним супротивником Р. Ніксоном. У Дж. Кеннеді було багато переваг: його чудова освіта, імідж його та дружини, а також ерудовані гарвардські, які радники загалом зробили «блискучу» президентську кампанію для Дж. Кеннеді. Також Дж. Кеннеді використовував телебачення, та мав виграшний вигляд на теледебатах. Але найбільшим «мінусом» його президентської кампанії було те, що він католик. Звичайно, від свого віросповідання він відмовитися не міг, адже тим самим він відмовився б від своїх католицьких виборців, на нашу думку. Але постійні нападки через релігію пронизували весь його шлях до президентства.

Основним опонентом Дж. Кеннеді став Р. Ніксон, представник республіканської партії. Р. Ніксон і республіканський національний комітет знали, що релігійне питання є однією з основних слабкостей Дж. Кеннеді. Офіційно Р. Ніксон заявляв, що він не збирається порушувати питання релігії та релігійної належності його опонента. Але він, як зазначають багато дослідників, вів «закулісні дії» в цьому напрямі для розхитування «антикатолицьких» настроїв у суспільстві. На нашу думку, деякою мірою вони були праві, адже Р. Ніксон та республіканська партія залучили «важку артилерію» у світі релігійних організацій та церков, яка мала не просто вплив, а феноменальний вплив, який можна порівняти з цунамі на своїх прихожан – Біллі Грема та Нормана Вінсента Піла.

Біллі Грем був одним з найвпливовіших протестантських проповідників, член однієї з найбільшої релігійної баптистської організації у світі «Південної баптистської Конференції». Впродовж багатьох років був радником багатьох президентів США. Тому, звичайно його думка мала вагоме значення для американців, для деяких, на нашу думку, навіть принципове. Біллі Грем був духовним наставником багатьох американських президентів, а саме: Ліндона Джонса, Дуайта Ейзенхауера, Річарда Ніксона та інших [179, с.860].

У вересні 1960 р., на нашу думку, сталася одна з ключових подій. Організація «Громадяни за релігійну свободу», яка організувала конференцію у Вашингтоні, в якій взяли участь участь 150 відомих протестантських служителів, серед них і вищезгаданий Норман Вінсент Піл, була спрямована на поширення «антиккеннедівських» та «антикатолицьких» думок, на якій Н. В. Піл заявив: «Наша американська культура під загрозою. Я не кажу, що вона не виживе, але це не буде те, що було» [105, с. 154]. Ці слова він виголосив усім учасникам конференції. У підсумку ті хто не підтримували Дж. Кеннеді заявили, що неможливо, щоб президент римокатолик не зазнавав би сильного тиску ієрархії його церкви. У свою чергу сам Р. Ніксон не використовував релігійну риторичку проти Дж. Кеннеді, і заявляв, що він вважає свого опонента лояльною людиною і ніколи не буде знищувати стіну відокремлення держави і церкви. Але всі ці події, серед яких і антикатолицька риторика проти Дж. Кеннеді, спровокували, на нашу думку, те, що декілька днів після конференції у Вашингтоні, під час виступу перед Г'юстонською громадою, Дж. Кеннеді виголосив свою історичну промову [50, 277-280; 142].

І в своїй історичній промові він поставив крапку в цих намаганнях та риторичці, що він може зашкодити «стіні відокремлення» держави та церкви. Адже зазначив, що в цій президентській кампанії є речі набагато важливіші за релігію, – це бідність, поширення комунізму, який за 90 миль від Флориди, голодні діти, яких він бачив у Західній Вірджинії, старі люди та лікарі, які не можуть сплачувати рахунки. І ці всі та інші важливі питання, на його думку, не є релігійного характеру. Крім того протестантські організації, як наприклад баптистська організація «Велика Г'юстонська асоціація міністрів» («Greater Houston Ministerial Association») виступали проти кандидатури Дж. Кеннеді, і у вересні група зі 150 протестантських представників зустрілася у Вашингтоні, з заявами, що з огляду на його релігію, Дж. Кеннеді не може залишатися нейтральним. Згодом, коли за декілька днів Дж. Кеннеді попросили виступити перед «Великою Г'юстонською асоціацією міністрів»,

яка стала однією з найвизначніших промов його кампанії, сотні примірників були розповсюджені, особливо серед очільників церков та релігійних організацій, і вони отримали схвальні відгуки. На нашу думку, це було спричинено тим, що Дж. Кеннеді апелював до найціннішого – американської свободи, він зазначив: «Я хочу сказати не в яку церкву я вірю, бо це має бути важливо для мене, а в яку Америку я вірю...». Для того щоб зробити акцент, що релігія не буде грати роль у його діяльності як президента, він зазначив, що «...Я вірю в Америку, де поділ церкви й держави абсолютний; де ніякий католицький прелат не сказав би президенту – будучи він католиком – як діяти, і жоден протестантський служитель не сказав би своїм парафіянам, за кого голосувати; де жодній церкві або церковній школі не надаються будь-які державні кошти або політичні уподобання, і де жодній людині не відмовляють у державній посаді тільки тому, що його релігія відрізняється від президента, який може його призначити або від людей, які можуть його обрати.

Я вірю в Америку, яка офіційно не є ані католицькою, ані протестантською, ані єврейською; коли жоден державний службовець не запитує і не приймає вказівок з публічного порядку від Папи, Національної ради церков або будь-якого іншого церковного джерела; де жоден релігійний орган не прагне нав'язати свою волю прямо або побічно населенню, або офіційним діям своїх посадових осіб, і де релігійна свобода настільки неподільна, що акт проти однієї церкви розглядається як акт проти всіх...» [225].

Після цього протестантські релігійні організації, які виступали проти кандидатури Дж. Кеннеді, пригальмували свої кампанії, свідченням цього є те, що в деяких штатах, де поширений фундаменталістський протестантизм, Дж. Кеннеді почав набирати популярність. Але релігійний чинник у виборах 1960 р. був першим номером.

Проблематика впливу релігії на політичну сферу особливо чітко простежується в аналізі статистичних даних. Під час президентських виборів

релігійний ландшафт США в 1960 р. мав наступний вигляд: протестанти – 67%; католики – 25%; іудеї – 3%; інші – 2%; не відносять себе до жодної – 2%; не відповіли – 1% [191]. Згідно з даними, протестантів напередодні виборів було практично в три рази більше, ніж католиків, але навіть попри це, завдяки правильній кампанії, правильно поставлених акцентах на важливішому для американців – свободі, Дж. Кеннеді переміг (34226731) проти Ніксона (34108167) [50, с. 279]. На нашу думку, результат виборів на початку не був передбачуваним, і не багато політтехнологів заявили б, що перемога буде за Дж. Кеннеді, але йому вдалося стати першим президентом-католиком. Основною точкою відліку, коли Дж. Кеннеді вирвався вперед, була промова в Г'юстоні, де він порушив проблематику, якою просякнута вся історія США – свободу віросповідання, за яку з початку заснування США, потім громадянської війни і дотепер борються американці. Інший чинник також був важливий – це теледебати, згідно із дослідженням впливового аналітичного центру «Gallup», після них Дж. Кеннеді випередив Ніксона на 4 пункти – це були дебати, які певною мірою змінили історію країни [188].

36-ий президент США Ліндон Джонсон, 37-ий президент Річард Ніксон та 38-ий президент Дж. Форд не викликали такої хвилі релігійного сплеску. Але проблематика ролі церкви, релігійних організацій у політичних процесах США (кінець ХХ ст. – ХХІ ст.) досліджувалася науковцями не лише під час президентства Дж. Кеннеді, а й 39-го президента США Джиммі Картера (1977-1981), який, на нашу думку, не виграв би вибори президента США, якби в їхній перебіг не втрутився релігійний чинник, який створив ідеальне середовище для перемоги Дж. Картера.

Вибори Дж. Картера, на нашу думку, чітко підтвердили слова, що в сфері релігії та культури «одна людина – один голос» не діє, адже зазвичай представники певної релігії чи релігійної течії, як і представники певного культурного напрямку, мають певний спектр уподобань, набір цінностей та певні погляди. Не виключенням є політичні вподобання, тобто певний

напрям релігійних груп дають перевагу певному кандидату чи партії. Прикладом є вибори Дж. Картера.

Вибори 1976 р. могли бути в руках республіканців, але події Вотергейтського скандалу, пов'язані з Р. Ніксоном, який подав у відставку, що певною мірою допомогло йому уникнути імпічменту, привели на пост також президента-республіканця, другого віце-президента (перший Спіро Агню (1969-1973 рр.)) Джеральда Форда (1973-1974 рр.). Але «шлейф» Вотергейтської справи залишився за республіканською партією. Однак це не була єдина проблема, яка нависала над американським суспільством, адже країну все ще обтяжували проблеми війни з В'єтнамом та вивід військ, нафтове ембарго ОПЕК 1973 р. Крім того демократи вибрали ідеального за «іміджем» президента, який був потрібен американському народу в той період, щоб повернути політиці певної «чистоти», чи навіть «святості» – Джиммі Картера. Незважаючи на те, що після обрання президентом Дж. Форд у своїй промові до американців зазначив: «Дорогі американці, наш довгий національний кошмар закінчився. Наша Конституція працює; наша велика республіка – правління законів, а не людей. ... Але є вища Сила, під яким би іменем ми Його не поважали, якому приписують не тільки праведність, а й любов, не тільки справедливість, а й милосердя» [143, с. 873]. Образ республіканської партії надовго залишився пов'язаним із цим скандалом.

З огляду на це, «імідж» Дж. Картера – «провінційного, людини з народу», який певною мірою протиставлявся американському вищому істеблішменту і корумпованому Вашингтону. І водночас він не представляв народ – він і був народ – американці – «чесний, добрий і глибоко релігійний» [43, с. 24].

Звичайно ж, дізнавшись про релігійність Дж. Картера, його суперники всіляко намагалися підкреслити свою. Але перемогти Дж. Картера в цьому, тобто в його релігійності, не просто. Джем Уолц зазначає, що Дж. Картер був найбільш «малоймовірним» кандидатом, але й найбільш підходящим для

того, щоб побудувати нове американське суспільство, нову Америку, на нашу думку, він був тим символом, який починав нову сторінку американської політичної епохи, в якій американці мали знову повірити Білому дому.

Розелл М. Дж. та Вітні Г. у книзі «Релігія й американські президенти» дуже ґрунтовно описали вплив, який віра мала в президентській кампанії 1976 р., і зазначив, що Дж. Картер розумів це: «Він знав, як представляти себе як уособлення основних цінностей, глибоких проблем і чесних прагнень мільйонів своїх співгромадян, і він знав, як його недоброзичливці не вважають, що його власна цілком чесна віра є надбанням» [196, с. 157].

Батьки Дж. Картера росли його в південно-баптистській традиції. Незважаючи на це, він мав різні конфесійні погляди, адже відвідував, як і багато сімей півдня, і баптистські, і методистські церкви вихідними по черзі. Дж. Картер – проповідник, вчитель недільної школи, і до того ж «двічі народжений» [186, с. 113]. З огляду на це, його віра дуже швидко стала популярною темою під час президентських виборів. Для того, щоб заспокоїти своїх виборців, які могли віднести до його релігійності з обережністю, адже вона з силою «цунамі» заповонила передвиборчу кампанію, він підкреслив свою тверду віру в відокремлення церкви і держави. Крім цього, він чітко зауважував на важливості свободи слова та віросповідання, свободи совісті. На нашу думку, Дж. Картер виступав за відокремлення держави і церкви через те, що баптистська конвенція завжди стояла на цьому принципі, виступаючи на уроках у недільній школі, він неодноразово зазначав, що баптистська церква виникла із бажання відокремити церкву та державу.

Ця релігійність імпонувала американцям у 1976 р., адже Дж. Картер вивів формулу, де консервативна моральність та релігійність поєднувалися з інтелігентністю, демократичною думкою та підтримкою відокремлення держави та церкви, підтримкою населення.

Під час президентських перегонів американці не вважали Дж. Картера більш підготовленим на пост президента, ніж Форда. Згідно зі статистичними

даними: 11% американців сказали, що Дж. Картер знає проблеми, які стоять перед країною, на протигагу 22% надали голос щодо цього питання Форду [43, с. 24].

Також можна спостерігати кореляцію, зазвичай католики віддавали свої голоси демократам, але під час цієї президентської кампанії кількість католиків, які голосували за кандидата від демократичної партії зменшилася. Хоча ця різниця була невелика (1960 р. – 61%, під час кандидатури Дж. Картера – 57%). На нашу думку, причиною цього була занадто велика активність протестантської церкви, але водночас грамотна політика під час просування президентської кампанії Дж. Картера, його акцентування на відокремленні держави й церкви не допустило втрати вагомої кількості голосів цих виборців [43, с. 24]. Також варто зазначити, що велику підтримку Дж. Картер отримав на півдні, як відомо, саме там розташований американський «біблійний пояс» з великою протестантською спільнотою.

Не потрібно забувати про іншу рушійну силу, яка мотивувала в деякій мірі електорат голосувати за Дж. Картера, на нашу думку, ця сила була другим номером після ідеально релігійного іміджу, і також пов'язана з релігією – релігійні лідери. Біллі Грем, Пет Робертсон та інші впливові релігійні лідери, такі як Генрі Кіссінджер, З. Бжезінський чи С. Гантінгтон в політиці, чи Майкл Тайсон у боксі, усі вони знали арену своїх дій – релігійну, як ніхто інший. І їхня підтримка була нічим іншим, як «нокдауном» для опонента. Піт Робінсон зазначав, що «Картер був одним із тих, хто активував мене і багатьох інших. Ми мали великі надії... [Він був] як чемпіон» [154, с. 17]. Він та інші учасники євангелістського руху побачили в Картері кандидата – великої обіцянки, вони стверджували, що Дж. Картер є «відповіддю на їхні молитви». Дж. Картер не спростовував це, в кожній своїй промові він посилався на Бога, наголошував на своїй релігійності. «Я вірю, Бог хоче, щоб я був найкращим...». Майкл Ліндсей також доводить думку, що релігійна сфера, образ, обіцянки ніколи не брехати американському народу, були тими ключовими аспектами, які після Вотергейтського скандалу

зробили «ін'єкцію моральності американській політиці» [154, с. 17]. Вагому підтримку Дж. Картеру надав і Біллі Грем.

На виборах 1976 р. Дж. Картер отримав перемогу, 48% підтримали Дж. Форда, і 50% підтримали Дж. Картер [87]. На нашу думку, ключовим у перемозі Дж. Картера був релігійний чинник.

Рівень впливу політичних поглядів на Дж. Картера мав велике значення не лише під час президентської кампанії. Ми погоджуємося з думкою Гаррі Скотт Сміта, який зазначає в статті «Джиммі Картер: прогресивна євангелістська внутрішня політика», що релігія була в побудові вектора внутрішньополітичної діяльності Дж. Картера. Він неодноразово зазначав, що неможливо зрозуміти його чи навіть його політичну філософію, не розуміючи його віри, релігії та поглядів у цій сфері. Внутрішня політика Дж. Картера була побудована на моральних принципах, а він сам неодноразово зазначав під час президентської кампанії 1976 р., звинувачуючи Р. Ніксона і Дж. Форда в тому, що вони «кинули тінь на імідж Америки за допомогою своєї «макіавеллевої тактики» – таємної дипломатії, зворотніми каналами, дипломатією «одинокого рейнджера» і надлишковою турботою про силову політику», тим самим він звертав увагу, що вони, на його думку, покинули та несерйозно поставилися до принципів моралі. Він доклав багато зусиль, щоб стабілізувати ситуацію на Близькому Сході, з повагою ставився до релігії лідерів цього регіону. Він надавав належне релігії прем'єр-міністра Ізраїля Менахема Бегіна і президента Єгипта Анвара Садата, обидва з яких відвідували Дж. Картера в Вашингтоні. І він доклав багато зусиль, щоб налагодити відносини між ними. Це є свідченням того, що, будучи глибоко релігійним, Дж. Картер чітко усвідомлював цінність моделі відокремлення держави і церкви та свободи совісті й віросповідання. Бібліограф Бетті Глед та історик Артур Шлезингер мол. негативно оцінюють внутрішню політику, побудовану на релігійних принципах, моралі і т.д., стверджуючи, що «справедливість» і «любов» є інколи різними речами, як зазначає Б. Глед, а релігійні євангелістські ідеали не можуть вирішувати важливих питань, як

стверджує А. Шлезингер мол. На нашу думку, релігія та її вплив на політику є негативним явищем, але у випадку Дж. Картера релігія і свобода світогляду не були «фанатичними» завданнями, і він чітко виокремив принципи моделі відокремлення держави і церкви, як найважливіші [206, с. 61-70].

Після перемоги Дж. Картера протестанти та їхні лідери думали, що він проведе їхні «рішення» в Білий дім, найважливішими питаннями для них були більший вплив релігії в школі, заборона абортів та інше. Але представники релігійного консерватизму не звернули уваги на те, що Дж. Картер ще не будучи переможцем, заявляв про свою позицію відокремлення держави і церкви та ліберальні й демократичні погляди, але вони не почули цього. З огляду на це вони розчарувалися в Дж. Картері. На нашу думку, ця фраза повністю підтверджує великий вплив релігії, релігійних лідерів і церкви в США. Тому, ми вважаємо, що батьки-засновники виробили ідеальну концепцію співіснування держави й церкви – модель відокремлення держави і церкви з огляду на те, що будь-яке посягання на релігію може негативно вплинути на країну. Адже релігія та культура є тими чинниками, які найбільше торкаються почуттів людей, і на які та за допомогою яких можна вплинути на людину. З огляду на це, будь-яке порушення має бути чітко зупинено Верховим Судом США та судами інших інстанцій.

Після того, як Дж. Картер розчарував багатьох євангелістів, наступні президентські вибори були деякою мірою важкими для нього, його опонентом став Рональд Рейган (1981-1989 рр.) та Джон Байард Андерсон. Не дивлячись на те, що Дж. Картер отримував перемогу на початку кампанії, і досить довго тримався лідером перегонів, на виборах перемогу здобув Рональд Рейган – 50,8 % [87].

Вибори 1980 р. кардинально відрізнялися від виборів 1976 р., адже, якщо в попередніх виборах «двічі народжений» Дж. Картер був чимось новим, то в цій кампанії всі три кандидати були «двічі народженими» і дуже релігійними. І, до речі, кожен з них мав людину чи людей в їхньому штаті, які були відповідальними за зв'язки з релігійними організаціями та церквами.

На нашу думку, викликано це було тим, що кандидати зрозуміли всю силу релігійного чинника, який фактично був одним із визначальних під час перемоги Дж. Картера на головну посаду в Білому домі.

Водночас лідери релігійних організацій, як, до прикладу, «Моральної більшості», зрозуміли, що всі кандидати однаково релігійно є віруючими і ставляться з обережністю до релігії та її впливу в американському суспільстві. І те, що це не буде гарантом того, що кандидат, коли стане очільником країни, буде приймати закони чи лобіювати релігійні питання, адже доказом цього є Дж. Картер. Тоді вони ретельно проаналізували програми кандидатів та їхні наміри і вибрали фаворитом Р. Рейгана. Хоча, з одного боку, він не був «ідеальним» для релігійних лідерів, виявляв найменшу релігійність і був розлучений, «Моральна більшість», «Християнський голос» та деякі інші релігійні організації надавали вагомої підтримки Р. Рейгану [70, с. 148].

Релігійний світогляд Р. Рейгана формувався під впливом багатьох людей, насамперед Нелле Рейган, його матері, преподобним Клівлендом Кляйхауером та іншими. Саме мати відправила його в церкву, де він отримав основні переконання і цінності та оптимізм, який він називав «даним Богом оптимізмом». Р. Рейган часто використовував вислови з Біблії в своїх промовах. І сам зазначав, що його слова були «Божественним натхненням». Р. Рейган виступав за відокремлення держави і церкви. Але його політику не обійшла релігійна демагогія, як і попередніх та майбутніх президентів. Р. Рейган вміло приймав рішення, залучаючи релігійний чинник навіть там, де він абсолютно непричетний. Його політика «Стратегічної оборонної ініціативи» та космічні програми, які боролися за першість з СРСР, і ввійшли в історію як «зоряні війни», не були виключенням. Р. Рейган запропонував нову стратегію ядерної оборони для США, яка була зосереджена на розробці ядерного щита, який мав захистити США від ударів СРСР. Думки американців розділилися щодо цього питання, одні стверджували, що ця програма є недоцільною, інші зауважували, що вона загострить і без того

напружені відносини з СРСР. До того ж може порушити договори про оборону між двома країнами. Але прихильники Р. Рейгана в релігійних правах захищали цю ідею, «для них СОІ представляла інший приклад американської винятковості», і що, на нашу думку, є найважливішим – вони вклали в нього зміст не лише практичний, а й духовний, захисний від ядерного завоювання американців комуністами [121, с. 203-204].

Збільшення впливу релігійних фундаменталістів та євангелістів у політичних процесах США в 1970-1980 рр. було вагомим, але винятком не стали і 1990-ті рр., які були «переломним моментом у відродженні християнських правих». Вагомий внесок у ці події зробили П. Робертсон, Дж. Добсон та інші [51, с. 59-63]. Наступна президентська кампанія теж не була винятком – 41-ий президент США Джордж Герберт Вокер Буш (1989-1993 рр.). Дж. Буш був політиком із великим досвідом, якому вдалося попрацювати з трьома республіканськими президентами Р. Ніксоном, Дж. Фордом і Р. Рейганом. І його політична діяльність теж була пронизана релігійним «присмаком». На нашу думку, його релігійний світогляд сформував той факт, що він народився в дуже релігійній сім'ї. В дитинстві відвідував єпископальну церкву Христа в Грінвічі, штат Коннектикут. Батько – Прескотт Буш, також був сенатором-республіканцем. Його мати була надзвичайно набожною жінкою. На президентських виборах він впевнено обійшов Майкла Дукакіса. Ще як віце-президент Дж. Буш цінував сім'ю та віру в своєму житті. Гері Скотт Сміт у книзі «Релігія в овальному кабінеті» зазначив, що Буш вважав сім'ю і віру «моральним компасом» Америки [207, с. 298]. Дж. Буш був членом Єпископальної церкви, яку, до речі, називають найбільш пов'язаною з американським істеблішментом, з якої випускаються багато великих лідерів в політиці та бізнесі.

Неодноразово він підкреслював свою релігійність апелюванням до Бога та Вищої сили. Так, Дж. Буш у 1988 р. звернувся до Республіканського національного зібрання зі словами: «Я керуюся певними традиціями. По-перше, Бог є, і Він добрий, і Його любов, хоча й вільна, має добровільну ціну:

ми повинні бути добрими один до одного» [77, с. 66]. Коли він звертався з інавгураційним зверненням у 1989 р., він зазначив, що його першим кроком у якості президента США буде молитва: «Я прошу вас схилити голови. Небесний Батьку, ми схиляємо голови і дякуємо Тобі за Твою любов...» [89, с. 381].

Сміт Г. С., професор кафедри історії в коледжі Гроув-Сіті, у книзі «Віра і президентство від Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша» зазначає, що багато хто сприймав та обвинувачував Дж. Буша як «християнського фанатика, який хоче переробити Америку в рамках зі своїми особистими релігійними поглядами...» [205, с. 366].

Якщо давати оцінку впливу релігії на вибори чи на президентство Дж. Буша старшого, на нашу думку, він був менш відомий своїм релігійним іміджем, на відміну від його сина Дж. Буша молодшого. Ми не можемо заперечити той факт, що його називали борцем за релігійне право, досить вагомим політичним рухом, який відомий ще за часів Р. Рейгана. З часу, коли Дж. Буш очолив президентські праймериз 1980 р., він викликав негатив багатьох відомих релігійних лідерів, серед яких лідер однієї з найбільш впливових релігійних організацій «Моральна більшість», Джеррі Фалвелл, який несхвально ставився навіть до того, що Р. Рейган вибрав його своїм напарником. На нашу думку, вагомим чинником у складанні несприятливого іміджу серед релігійних правих було і те, що його сім'я підтримувала програму «Планування сім'ї», яка була заснована ще в 1921 р. Маргарет Сангер [127]. Дж. Буш старший був у 1947 р. казначаем першої національної кампанії збору коштів, про що він під час президентських перегонів, на нашу думку, пошкодував, адже мав приклад свого батька Прескота Буша, який міг провалити вибори в Сенат США в Коннектикуті в 1950 р., після того як стало відомо про те, що він причетний до програми «Організація з контролю народонаселення». Будучи президентами, Р. Рейган і Дж. Буш через те, що програма «Плановане батьківство» почала набирати політичних обертів, не

пропагували її, в 1992 р. Верховний Суд підтримав конституційне право на аборти, але в той же час дозволив штатам вводити свої власні правила [25].

Роль релігійних організацій та церкви в політиці адміністрації 42-го президента Білла Клінтона (1993-2001 рр.), який обіймав пост президента США двічі, перемігши від Дж. Буша під час перших президентських виборів, та Боба Доула під час других президентських виборів, також був вагомим.

«Я не думаю, що зможу виконувати свою роботу президента, і тим паче продовжувати намагатися рости як особистість у відсутності моєї віри в Бога і моєї спроби дізнатися більше про те, що повинно бути і рости. Це забезпечує розраду і підтримку перед лицем усіх цих проблем, для яких я недостатньо розумний, щоб їх вирішити» зазначив Білл Клінтон в інтерв'ю 22 березня 1994 р. [180, с. 191].

Президентство Б. Клінтона викликало як позитивні, так і негативні відгуки від церков та релігійних організацій, не виключенням стала і його церква, в якій він був парафіянином. Політика Б. Клінтона стосовно абортів та гомосексуалістів обурювала різних релігійних лідерів та пасторів. Пастор баптистської церкви Іммануїла в Літл-Рокі Рекс Хорн (штат Арканзас), зазначає, що «обов'язок, який церква виконала перед Б. Клінтоном під час його президентства, полягав у молитві за нього кожної неділі». Але Р. Хорн також виразив погляди своєї церкви на політику Б. Клінтона і засудив його ставлення до абортів та гомосексуалістів [211].

Свої погляди щодо цієї події релігійні лідери висловили в «Декларації про релігійну, етнічну приналежність і кризу в президентстві Клінтона» (1998 р.) і була підписана учасниками [92].

XXI століття теж не стало періодом уникнення впливу релігійного чинника на політично-суспільні відносини в США.

Президентство Джорджа Вокера Буша мол. (2001-2009), 43-го президента США, було насичено політичними подіями, але з початку своєї каденції він чітко проклав вектор своїх відносин із релігією, запросивши близько тридцяти релігійних діячів в Остін для обговорення питання

фінансування релігійних організацій. Дж. Буш зазначив, що «це не політична зустріч», а «це зустріч, щоб почати діалог про те, як змінити життя людей», і звернув увагу на те, що уряд не буде перешкоджати релігійним програмам. Ця зустріч розділила думки американців, священники вважали, «що це «прорив», у розвитку підтримки державою релігійних міністерств». Але з іншого боку, не всі оцінили те, що одним із перших кроків президента був саме такий крок. Баррі Лінн, виконавчий директор організації «Об'єднані американці за відокремлення держави і церкви», зазначив, що політика президента може похитнути столітні відносини держави й церкви в США [38, с. 199-200]. Перша половина його правління ознаменувалася боротьбою з тероризмом, яка особливо домінувала після 11 вересня 2001 р, вторгненням в Афганістан, намаганням звергнути правління талібів, яких підозрювали в наданні притулку Осамі бен Ладену – лідеру «Аль-Каїди», підписав Закон про патріотизм, вторгнення в Ірак у 2003 р. з метою повалення Саддама Хусейна, режим якого був звинувачений у підтримці міжнародних терористичних груп та зброї, підтримав законопроект про зниження податків та покращення медичного обслуговування для людей похилого віку. І створив в Білому домі Бюро багато релігійних і суспільних ініціатив. Якщо перший термін президентства Дж. Буш мав високий імідж та велику популярність, то перед наступними президентськими виборами його популярність впала, на нашу думку, це було спричинено тим, що бюджет терпів дефіцит, його адміністрацію звинувачували в несвоєчасному реагуванні на наслідки урагану Катріна, війни обійшлися надто дорого. Дж. Буша називають одним з найбільш релігійних президентів США. Дж. Буш мол. розумів, наскільки релігійний чинник є вагомим у країні, і що кандидату, який засумнівався б у своїй релігійності, ба більше, якби він назвав себе атеїстом, ніколи не посісти місце президента США, що підтверджується дослідженням Pew Research Center [48, с. 346-347].

Джеймс Л. Гуд зазначає, що релігія впливала на Дж. Буша декількома способами. По-перше, вона мала вагоме місце в його житті, була

провідником на шляху до президентства і деякою мірою сформувала його поведінку в Адміністрації президента, тобто мала вагомий вплив на формування політичних рішень на початку XXI століття. По-друге, мала вплив на формування його передвиборчої стратегії та політичної передвиборчої кампанії [116, с. 17-18]. Вона будувалася на двох китах, як зазначає Д. Л. Гуд, бізнесу грошей та релігійних голосів [116, с. 120]. Д. Л. Гуд стверджує, що його віра та релігійність дала йому велику перевагу: «... протестант, Його Єпископальні, Пресвітеріанські, і Методистські корені поставили його посередині «старої» Республіканської партії» [116, с. 120]. Наполеглива «Євангелістська стратегія» ускладнила завоювання іншої, не менш важливої, групи виборців – «католиків». Але Дж. Буш мол. виробив ідеальну стратегію щодо цього питання, він проконсультувався частково з консервативними католицькими активістами, адресував життєво важливі питання до традиціоналістських католиків, відвідував католицькі церкви, мало того, знаючи, наскільки ревниво католики виступають за відміну абортів, він критикував прийняття Клінтоновим Управлінням з контролю продуктів та лікарських засобів у США (FDA) рішення щодо препаратів для абортів RU-486 [202], і до того ж підсилював свої виступи висловами Папи Іоана Павла II [116, с. 121]. Дж. Буш мол. у своїй передвиборчій програмі багато говорив про бідність та вирішення соціальних проблем. Д. Л. Гуд зазначав, що це можливо здебільшого було змодельовано для того, щоб привабити релігійну меншість – афроамериканських протестантів та традиціоналістських католиків [116, с. 121].

Під час виборів на початку XXI століття релігія знову перекроїла політичну карту США, адже, деякою мірою завдяки її важелям та впливу іміджу, Дж. Буш отримав багато голосів, особливо від протестантів, причиною цього було те, що вони бачили в ньому себе, адже він теж протестант. Вибори 2000 та 2004 рр. показали, що моральні і культурні цінності є набагато важливішими для євангелістів, ніж соціальне багатство, захист і зовнішня політика [78, с. 180].

Девід Е. Кемпбелл зазначає, що Євангелістські протестанти вважають Дж. Буша «одним з них» [78, с. 184]. На нашу думку, це спричинено тим, що він впродовж всієї передвиборчої кампанії використовував релігійний чинник як інструмент просування своєї кандидатури.

Будучи президентом, Дж. Буш мол. звертав увагу на релігію, церкву та релігійні організації, які мали вагомий вплив на його політичні рішення та думку. Він завжди супроводжував свою риторику посиленнями з Біблії та апеляцією до Бога, яка виходила далеко за межі фрази «Боже благослови Америку». Дж. Буш мол. неодноразово зазначав, що сила Америки – це її віра, він використав цю силу в своїй передвиборчій кампанії і вона зіграла не останню роль.

Яскравим прикладом того, що релігія буде грати неабияку роль в політиці, є його висловлювання під час президентських дебатів у грудні 1999 р., коли його попросили назвати улюбленого філософа, і Дж. Буш відповів: «Христос, тому що він змінив моє серце» [94, с. 257].

Будучи президентом, Дж. Буш мол. підтримував програму «Благодійний вибір», яка була направлена на розширення можливостей релігійних організацій, які дозволяли їм надавати соціальні послуги, що фінансувалися із федерального бюджету. Адміністрація Дж. Буша мол. для підтримки цієї програми видала указ «ЕО 13279» [80, с. 48-49]. Також адміністрація Дж. Буша мол. надала фінансування для значної кількості грантів та проєктів, важливу роль в яких відіграють релігійні організації. Програма «Благодійний вибір» та фінансування релігійних організацій залишається дуже дискусійним, адже багато таких організацій звинувачено в тому, що вони просувають свою релігію, не наймають на роботу працівників, якщо вони не сповідують релігію, яку представляє релігійна організація, а в деяких випадках відмовляються надавати послуги, які є конституційними, але не відповідають їх релігійним переконанням та постулатам і правилам.

На нашу думку, коли Дж. Буш мол. санкціонував федеральне фінансування між урядом і релігійними організаціями та релігійними

групами, він відкрив новий розділ у дискусії про відокремлення держави і церкви.

Дж. Буш та його адміністрація створили агентство «Управління релігійними й суспільними ініціативами», метою якого було розширення державної допомоги релігійним міністерствам, і так само створення більш «дружніх відносин» між церквою та державою, ця ініціатива мала зробити всі організації, від державних до приватних, від релігійних та світських, впливових та ні, великих та малих, рівними в конкуренції за державне фінансування різних програм.

Початок 2000-х років був ерою масштабування інтернету та його впливу. Добродум О. В., зазначає, що «вибори 2000 р. стали першою виборчою кампанією епохи інтернету, і хоч ще в 1996 р. намагалися використовувати Глобальну павутину в політичних цілях, саме в 2000 р. складається якісно нова ситуація – Всесвітня мережа стає таким інструментом дії на виборців, як і газети, журнали, радіо й ТБ, хоча поки й поступається їм щодо впливу» [8, с. 264]. У 1996 та 2000 рр. ситуація з впливом інтернету була вагомою, але не визначальною, хоча на наступних виборах 2004 р. ситуація кардинально змінилася. Всесвітня мережа почала не тільки слугувати механізмом впливу на виборах, володінню інформацією, водночас вона мала також іншу сторону. До прикладу, як зазначає Добродум О. В., надмірне використання релігійної лексики було негативно сприйнято, і викликало критику тих, хто виступає за відокремлення держави і церкви, які обговорювали та висловлювали свої думки в мережі, до прикладу, в рамках релігійного онлайн-форуму [8, с. 266]. Ми погоджуємося з Добродум О. В., що в майбутньому певна сакралізація влади, важливість релігійного чинника в політичній сфері, може виконуватися і через Глобальну павутину, яка може стати одним із засобів її реалізації. Не виключенням став і наступник Б. Обама, який також у своїй передвиборчій кампанії використовував ІТ-технології, що певною мірою вплинуло на перемогу, і тим самим підтвердили свою важливість. Як приклад, який наводить науковиця, в 2008 р. за

дебатами президентської гонки між Дж. Маккейном і Б. Обамою спостерігало більше ніж п'ятдесят мільйонів американців, сімдесят мільйонів спостерігало за дебатами кандидатів у віце-президенти, і Глобальна павутина стає ще одним способом незалежного спостереження. Деякою мірою погоджуємося з Добродум О. В., що «WWW» є одним з сучасних інструментів та маркером політичного життя американців, у 2002 р. 88% дорослого населення періодично дивилися інтернет-сторінки політичних партій хоча б раз на тиждень, і 52% жителів постійно читають політичні матеріали онлайн, якщо цей показник набрав таких обертів на початку 2000 р. то його впливом у 2021 р. не варто нехтувати [8, с. 270]. Добродум О. зазначає, що приблизно 70 млн. 400 тис. Інтернет-сторінок містить слово «релігія» [7, с. 95]. З огляду на діяльність політичних, релігійних партій та кандидатів у президенти вони це добре зрозуміли на практиці своїх попередників.

44-ий президент США Барак Обама (2009-2017) був протестантом. Передвиборча кампанія Б. Обама була не простою, йому неодноразово доводилося відповідати на питання про його віросповідання, та про приналежність до ісламу та релігію його батька. З дитинства Б. Обама не ріс у глибоко віруючій сім'ї, але він обрав для себе шлях віри, був членом Об'єднаної Церкви Христа. На передвиборчій гонці представляв себе як глибоко віруючу людину. З одного боку, чи могло бути інакше, адже за опитуванням «Pew Forum» щодо релігії у суспільному житті, і дослідницького центру «Pew» у серпні 2008 р., 72 % американців відповіли, що для них важливо, щоб «... у президента були сильні релігійні переконання», а це сім з десяти американців, тобто потенційні виборці на виборах президента. Його опонент від демократичної партії, сенатор Джон Керрі із Массачусетса, не висловлювався так легко про релігію, як Б. Обама. Така ж ситуація була з Джоном Маккейні із Арізони, який не висловлювався про релігію так легко, як Б. Обама, на відміну від його колеги у республіканській партії Дж. Буша мол., який зробив релігійну риторику

гімном своєї передвиборчої діяльності та промов у статусі президента США. Але вплив релігії, церкви та релігійних організацій може бути не лише позитивним та сприятливим для державного діяча і приклад Б. Обама – тому підтвердження. Адже, коли його проповідник Джеремі Райт мол., який привів його до релігії та віри, був помічений у суперечливих проповідях, Б. Обама намагався дистанціюватися від нього (його проповідь «Сміливість надії» стала натхненною для книги Б. Обама). Під час передвиборчої кампанії багато американців вважали, що він мусульманин (12%), і представники передвиборчого штату Б. Обама спростовували це. На нашу думку, це було недоцільним, тому що число цих людей було невелике, а також це могло б привабити мусульман-виборців [192].

Варто відзначити, що в період передвиборчих перегонів у 2008 р., як зазначають Джанет М. Бокс-Штеффенсмайер, Стівен Е. Шир, Б. Обама зустрівся з сорока релігійними лідерами, включаючи євангелістів [138, с. 128].

Адже Б. Обама неодноразово під час передвиборчих перегонів висловлювався про те, що чітко стоїть на стороні батьків-засновників, захищатиме відокремлення держави і церкви. Ця позиція поділила американське релігійне суспільство на два табори. Дж. Буш мол. проводив політику, яка, на думку багатьох, нанесла неабиякі удари в стіну відокремлення держави і церкви. Б. Обама неодноразово звертав увагу на те, що не підтримує політику Дж. Буша мол. щодо моделі державно-церковних відносин у США. З огляду на це, завоював голоси багатьох прихильників відокремлення, але водночас занепокоїв релігійних правих, які боялися за свої привілеї, фінансування, Благодійний вибір.

Церква та релігійні організації за період президентства Б. Обама мала вагоме значення, і багато рішень президента, на нашу думку, були такими, а не інакшими саме через цей вплив.

Б. Обама підтримував релігійну свободу та відокремлення держави і церкви. На початку свого президентства Б. Обама перейменував Управління

релігійними та суспільними ініціативами президента Дж. Буша в Офіс партнерства на основі віри і добросусідського партнерства. Він створив Президентську консультативну раду на основі віри та добросусідського партнерства, члени якої представляли різні релігії та суспільні організації та обиралися на рік, члени ради входили як мінімум в одну з цільових груп [185].

На нашу думку, така організація є дуже суперечливою як при Дж. Буші так і при Б. Обамі, адже деякою мірою дискримінує Першу поправку, де чітко зазначається, що держава та церква є відокремленими. Офіс мав основною ціллю працювати над створенням партнерських відносин між федеральними урядами та релігійними організаціями з метою ефективного напрацювання для допомоги нужденним американцям [178]. На нашу думку, своє бачення щодо значення цього Офісу Б. Обама обґрунтував у лютому 2009 р., зазначивши, що «мета цієї посади – не віддавати перевагу одній релігійній групі перед іншою – або навіть релігійних груп перед світськими. Вона буде просто працювати від імені тих організацій, які хочуть працювати від імені наших громад, і робити це, не стираючи межу, яку наші засновники мудро провели між церквою й державою. Ця робота важлива, тому що будь-то світська група, яка консультує сім'ї..., або релігійні групи, що надають професійну підготовку тим, хто потребує роботи, мало хто знає ближче ..., що відбувається на наших вулицях і в наших кварталах, ніж ці організації. Люди довіряють їм. Спільноти покладаються на них. І ми їм допоможемо» [178].

Будучи кандидатом на пост президента США Б. Обама визнав одну з проблем, яка нависає над американським суспільством і критикується багатьма – це недопущення на роботу через дискримінацію в організації, які отримали федеральне фінансування, маються на увазі релігійні організації. Виступаючи в Огайо в 2008 р., він зазначив, що «якщо ви отримуете федеральний грант, ви не можете використовувати ці грантові гроші для прозелітизму людям, яким ви допомагаєте, і ви не можете дискримінувати їх

– або людей, яких ви наймаєте – на підставі їхньої релігії» [169]. Але, будучи президентом, Б. Обама не відмінив цієї програми. На нашу думку, однією з причин є те, що президент знаходиться під сильним впливом із двох боків, по-перше, це ті, хто підтримує працевлаштування на основі віри, по-друге, це ті, які говорять, що найом на основі віри, та ще й за федеральні кошти, які виділяються для програми «Благодійний вибір», є неприйнятним, і бенефіціари повинні зупинити використовувати кошти на цю дискримінаційну практику [169]. Але, як було зазначено вище, далі слів Б. Обама не пішов, це було спричинено тим, що в будь-якому разі він би втратив частину виборців, які за чи проти цього. Один із противників фінансування та створення Офісу, преподобний Баррі Лінн, що виконував обов'язки директора організації «Об'єднані американці за відокремлення церкви від держави» зазначив, що «в ідеальному світі не було б офісу, заснованого на вірі. Але, якщо нам потрібен цей офіс, потрібно зробити кроки, щоб привести його з положеннями Конституції» [169]. Ця проблема дотепер залишається дискусійним питанням в американському суспільстві. Баррі Лінн неодноразово критикував Б. Обаму, що він не докладаеть достатньо зусиль, щоб заборонити дискримінацію при прийомі на роботу, фінансованими в рамках «Благодійного вибору» релігійними організаціями.

Зважаючи на непросту ситуацію, яка склалася, Б. Обама підписав розпорядження про виконання рекомендацій щодо реформування Консультативної ради при Президентові з питань віросповідання і добросусідства. Ці рекомендації були складені разом із впливовими релігійними лідерами та релігійними експертами, метою яких було виокремити певні способи, за допомогою яких Офіс партнерства на основі віри і добросусідського партнерства Білого дому повинен зміцнити та вдосконалити конституційну та правову основу взаємодії церкви та релігійних організацій і держави в рамках сфери соціальних послуг [236]. Однією з основних цілей Консультативної ради при Президентові з питань віросповідання і добросусідства, як було зазначено у виданих рекомендаціях

«Нова ера партнерства: доповідь з рекомендаціями президенту», було забезпечити ясність у відносинах стосовного того, як релігійні благодійні організації отримують і використовують державні надходження для надання соціальних послуг, а також, що, на нашу думку, є одним із визначних моментів – це вимога надати урядом альтернативних фінансованих із федерального бюджету структур, якщо бенефіціар висловлюється проти релігійного характеру організації, яка надає послуги. А також покращити моніторинг конституційних, законодавчих та нормативних вимог, які належать до федеральних фондів соціальних служб. Важливим аспектом також була рекомендація стосовно забезпечення прав та свобод віросповідання клієнтів та бенефіціарів федеральних програм, які фінансуються шляхом посилення відповідного захисту. Зменшення бар'єрів стосовно отримання статусу неприбуткової організації в рамках 501 (c) (3). Забезпечити іншим засобам захисту релігійної свободи при наданні соціальних послуг, що фінансуються державою [187, с. 117-149].

Також, однією з переваг політики Б. Обама стосовно церкви та релігійних організацій було те, що він зберігав заборону на церковне політиканство. Призначаючи суддів Верховного Суду США, він, на відміну від Дж. Буша мол., віддавав перевагу кандидатам, які є прихильниками чіткого відокремлення держави і церкви. Президентство Б. Обама та роль релігійних організацій та церков у політичних процесах була вагомим, хоча Б. Обама дотримувався якомога більшої незалежності в питаннях державно-церковних відносин, захищав відокремлення держави та церкви. Але це було непросто, адже кожне його політичне рішення щодо цих питань фокусувало погляд двох таборів: тих, що були за відокремлення, і тих, що були проти рішення, яких він не міг ігнорувати як політик.

Що ж до передвиборчої кампанії 2012 р. Б. Обама від демократичної партії проти Мітта Ромні від республіканської партії, то перемогу знову отримав Б. Обама (50 % і 48%). Ці вибори не були простими, на нашу думку, через те, що релігійна складова була вагомим, адже М. Ромні – представник

мормонів, які найбільш зосереджені в Солт-Лейк Сіті, штату Юта, вони не є однією з найбільших конфесій у США, але мормони є досить впливовою релігійною організацією в США. Згідно із дослідженням «Pew Forum», релігійна диференціація виборців на цих виборах була такою (рис. 3.1; 3.2).

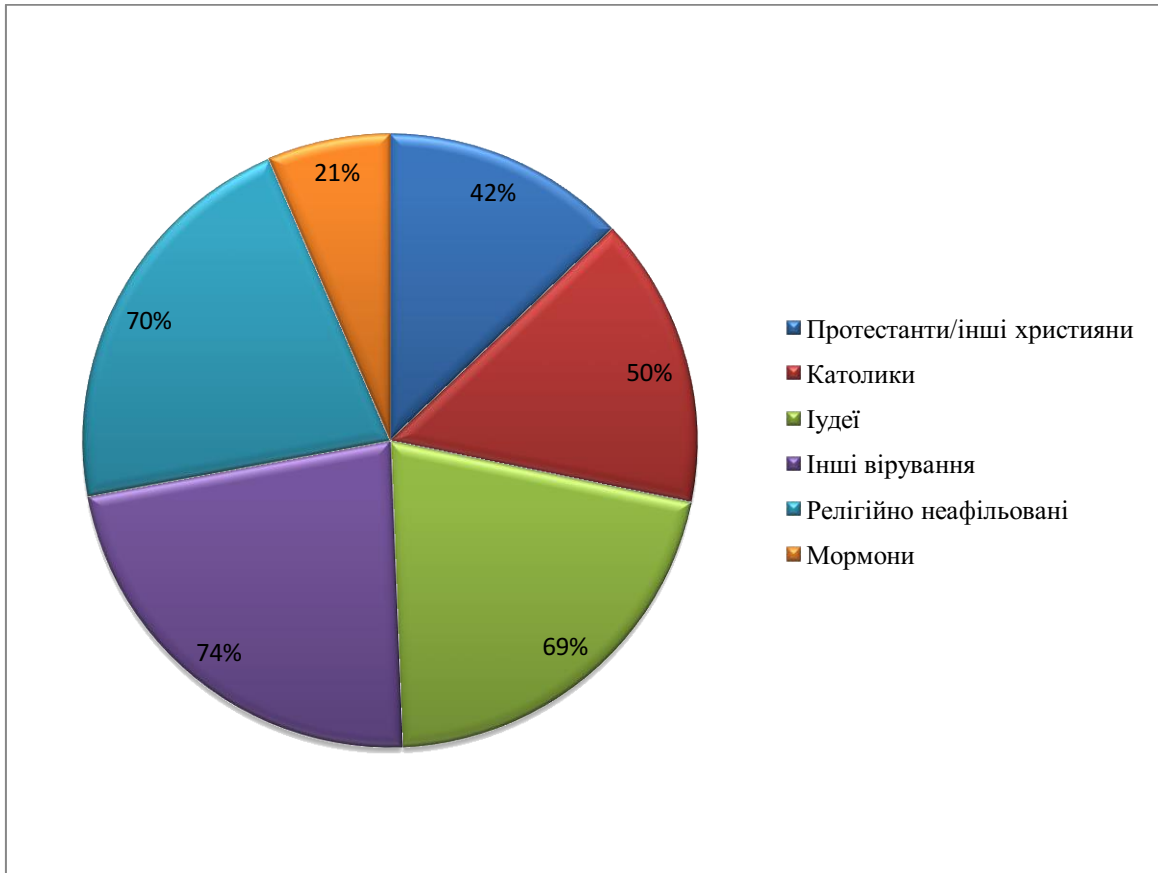

Рис. 3.1 Конфесійна належність виборців, які проголосували за Б. Обаму, 2012, %

Джерело: розроблено автором на основі [129]

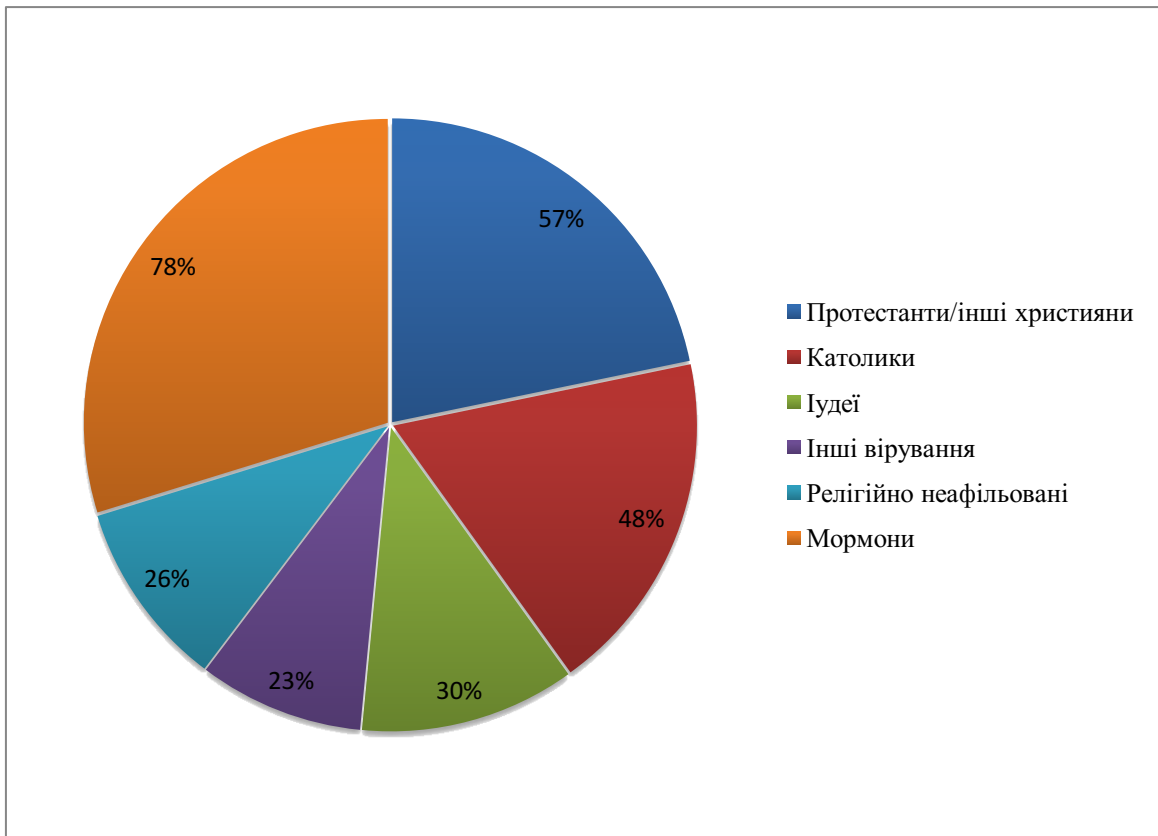

Рис. 3.2 Конфесійна належність виборців, які проголосували за М. Ромні, 2012 р, %

Джерело: розроблено автором на основі [129]

Проаналізувавши рис. 3.1 та 3.2, можна зробити висновок, що на виборах 2012 р. за Б. Обаму проголосувало 42% протестантів, за Мітта Ромні – 57%; за Б. Обаму віддали свої голоси 50% католиків, за М. Ромні, відповідно, 48%; за Б. Обаму проголосувало 69 % іудеїв, за М. Ромні, відповідно, 30%; що ж до інших вірувань, за Б. Обаму – 74%, відповідно, за М. Ромні – 23 %; щодо релігійно неафілійованих, за Б. Обаму – 70%, відповідно за М. Ромні – 26%; що ж до мормонів, то за Б. Обаму віддали свій голос 21%, за М. Ромні – 78%.

Велика кількість голосів мормонів за М. Ромні була очікуваною, на нашу думку, адже він належить до цієї конфесії.

Церква мормонів у політичних процесах 2012 р. зіграла вагому роль. Церква Святих Останніх Днів є впливовою та досить багатою організацією, М. Ромні не був першим представником цієї церкви на державну посаду

(Джозеф Сміт, Джордж Ромні, Джон Хантсман), але він дійшов на найвищий щабель як представник республіканської партії.

Саме американське суспільство досить стримано ставилося до того, що він мормон, подекуди навіть негативно. Можливо основним питанням у інтеграції цієї релігії в США є те, що вона не є чисельною, приблизно 2%. Аналогічно з непорозумінням та деяким несприйняттям зустріли католика, як кандидата в президенти, на початку. Мормони ідентифікують себе більше з республіканською партією та є однією з найбільш політично і соціально консервативних релігійних груп у США. На цих президентських виборах мормони хоча й підтримали свого кандидата, йому не вдалося виграти вибори. Сам М. Ромні, як зазначає, Ріс Х. Вільямс, намагався зменшити різницю між його вірою та протестантизмом. Але, на нашу думку, це не увінчалось успіхом. Незважаючи на це, республіканська партія, яка завжди славилася підтримкою протестантів, висунула його кандидатом у президенти США [244, с. 251].

Що ж до Б. Обама, будучи президентом, його неодноразово звинувачували в тому, що він веде війну з релігією, релігійні організації звинувачували його, що він порушує їхні права. Але, на нашу думку, він просто чітко розділяв державні та релігійні справи, і його адміністрація проводила чітку лінію відокремлення між державою та церквою. Одним із дискусійних питань було питання, яке стосувалося Закону про захист пацієнтів і доступним медичним доглядом, чи «Обамакер» і критика полягала в тому, що цей закон вважали порушенням релігійної свободи [176]. Іншим питанням щодо поглядів Б. Обама й церкви, особливо католицької, було те, що він не став на захист Закону про захист шлюбу (DOMA). На наступних виборах церква та релігія деякою мірою відійшли на інший план.

Церква та релігія не були основними питаннями на президентських виборах 2016 р., коли 45-им президентом США став Дональд Трамп. На нашу думку, основна з причин цього полягає в тому, що кандидат від республіканської партії та Хіларі Клінтон від Демократичної партії, самі

собою були одіозними персонами американського істеблішменту. Д. Трамп отримав перемогу. Наступні вибори 2020 р., були одними з найбільш непередбачуваних у країні, і релігійний чинник на цих виборах зіграв велику роль. Хоча слоган Д. Трампа був «Зробимо Америку великою знову», а не «Зробимо Америку християнською знову», велика кількість віруючих християн та католиків проголосувала за нього. Особливо значну підтримку він отримав від євангелістів, згідно з дослідженням Pew Research Center, у червні 2020 р. «72% білих протестантів-євангелістів схвалюють його роботу», а це сім з десяти респондентів, це трохи нижче, ніж під час попереднього опитування, коли 78% респондентів серед білих євангелістів схвально відзначили його роботу. Але ми погоджуємося з думкою Майкла Липки і Грегорі А. Сміта, які зазначають, що це могло відбутися на фоні світової пандемії Covid-19, яка не оминула США, а також масових протестів щодо расової несправедливості [155; 45, с. 448; 29, с. 49-53; 30, с. 15-18]. На нашу думку, незважаючи на всі ці фактори, євангелісти підтримали Д. Трампа на президентських виборах, які розпочалися в кінці 2020 р., як кандидата від Республіканської партії [45, с. 448].

Алан Куперман, директор з дослідження релігії у впливовому дослідному центрі Pew Research Center зазначив, що поки не «зламаний код», чому саме євангелісти голосують за Д. Трампа. Зазвичай, їх ідентифікують з республіканською партією, але це лише одна з причин. Іншим опонентом Д. Трампа на президентських виборах від демократичної партії був Дж. Байден, ми погоджуємося з А. Куперманом, який зазначав, що шанс на перемогу може бути очевидним, якби католики консолідовано проголосували за нього і він став би другим президентом-католиком у США (що він і зробив, перемігши на виборах, він є другим католиком-президентом і першим віце-президентом-католиком до того). Але на президентських виборах 2016 р. вони в своїй більшості проголосували за республіканця Д. Трампа. Що ж до іудеїв, то на виборах 2020 р., як і на попередніх, за словами А. Кіпермана, вони не віддають свої голоси чітко одній партії чи

представнику від певної політичної партії, зазвичай їхні голоси діляться [220]. Під час президентських перегонів, американці по-різному оцінювали те, як проводили кампанії Байден і Трамп. У листопаді аналітичний центр «Gallup» в своєму дослідженні зазначив, що вподобання американців, які вони висловлювали під час опитування 16-27 жовтня, полягають у тому, що американці більш задоволені президентською кампанією Байдена – 56%, 46% зазначають те ж саме про кампанію Трампа, 43 % незадоволені кампанією Байдена, і 53 % незадоволені кампанією Трампа [173]. У результаті голоси розділилися наступним чином, що, серед релігійних груп, католики не проголосували консолідовано за Дж. Байдена, і попри це, йому вдалося виграти президентські вибори 2020 р. (табл. 3.1), хоча багато науковців та спеціалістів, які досліджували це питання, серед них і вищезгаданий А. Куперман, зазначали, що можливий успіх на цих виборах у Дж. Байдена міг залежати від голосів католиків.

Таблиця 3.1

**Порівняльна характеристика розподілу голосів протестантів
євангелістів та католиків в 2016 та 2020 рр.**

		2020 р.		2016 р.	
		Протестанти євангелісти			
		Д.Трамп	Дж.Байден	Д.Трамп	Х.Клінтон
1	AP Vote Cast	81%	18%	(не проводили опитування)	(не проводили опитування)
2	Edison Research	76%	24%	80%	16%
		Католики			
1	AP Vote Cast	50%	49%		
2	Edison Research	47%	52%	50%	46%

Джерело: розроблено автором на основі [173]

Згідно з дослідженням «AP Vote Cast» та «Edison Research», католики не віддали консолідовано свої голоси кандидату-католику Дж. Байдену.

Велика кількість протестантів-євангелістів віддали свій голос Трампу, але це й не дивно, зважаючи на ту підтримку, яку він надавав їм під час своєї каденції: соціальні дотації, підтримка програми «Благодійного вибору», надання більших прав релігійним організаціям, церквам та священникам у висловлюванні своїх політичних уподобань. Не викликає питань і те, що Дж. Байден не був підтриманий масово католиками, як зазначає Ф. Ньюпорт, через його відносини з католицькою опозицією, його погляди на певні католицькі доктрини щодо питань моралі, серед яких питання одностатевих шлюбів та абортів [173]. Хоча він завжди позиціонував себе як католик і ніколи не приховував цього. Отець Т. Риз, священник-єзуїт і старший аналітик Служби релігійних новин, зазначив, що він є «традиційно побожним католиком» [46, с. 73].

Хоча, як зазначає Далю Фаого, більша частина американців не вважає Д. Трампа релігійною людиною. Він називає себе пресвітеріанином, як і багато інших президентів США, має свого духовного наставника Паулу Уайт (Дуайт Д. Ейзенхаур і Р. Ніксон, Дж. Буш мол. зверталися до «пастора Америки» Біллі Грема, Барак Обама – до Ріка Уоррена), він здійснював публічну молитву з лідерами південних баптистів, де, як відомо, одне з найбільш впливових релігійних лобі в США, а саме із Робертом Джеффрессом [220]. Це є показовим аспектом, що президент країни розуміє вплив релігійного чинника в США. Водночас Дж. Байден чітко стоїть на захисті моделі державно-церковних відносин – відокремлення держави й церкви [45, с. 448-449].

Що ж до 46-го президента США, то Дж. Байден – другий католик, якому вдалося відчинити двері Білого дому. І на противагу виборам 1960 р. ситуація була кардинально іншою [45, с. 448]. С. Герман, глава бюро Білого дому, зазначає, що з перших днів перебування на посту президента представив себе як глибоко віруючу людину, регулярно відвідуючи службу, на інавгурації священник-єзуїт виголосив промову, і, як більшість президентів, у своїй інавгураційній промові він звернувся до церковної

тематики, процитувавши св. Августина. О. Т. Різ, священник-єзуїт, старший аналітик Служби релігійних новин, зазначив, що Байден є «традиційно набожним католиком», «це хлопець, який носить у кишені чотки і розказує про свою віру». Ми погоджуємося також із С. Германом, який зазначив, що ієрархія католицької церкви в Сполучених Штатах Америки спочатку притримувалася двозначних думок щодо майбутнього президента, з огляду на його погляди щодо абортів та інституту сім'ї [125]. Дж. Маккарті, який був заступником політичного директора Дж. Байдена, також зазначав, що він є «людиною віри» [39, с. 149-150]. Політику Дж. Байдена щодо мігрантів деякі американці розглянули як біблійне «привітання незнайомця серед нас». Незважаючи на свою віру, він є віротерпимою людиною, яка поєднує церковні постулати з американським мейнстрімом сучасного життя, де немає місця жорстким правилам, таким як заборона абортів та інших обмежень, а людська цінність є високою. Дж. Байден продемонстрував це зверненням, яке надіслав сім'ї Дж. Флойда після його вбивства, зазначивши, що американці повинні «...гарантувати, що всі чоловіки і жінки не тільки створені рівними, а й з ними рівно поводяться». Як Дж. Байден розділив голоси католиків під час виборів 2020 р., так розділилися й думки на Конференції католицьких єпископів США, під час якої одні представники назвали його людиною віри, яка завдяки своїй «благочестивій і особистій історії» «обнадіює та надихає», але водночас архієпископ Лос-Анджелеса Хосе Х. Гомес заявив, що політика президента не буде заохоченням моралі й життя людини, достоїнності, саме в сферах абортів, шлюбу та сімейних цінностей [144].

Вибори 2020 р. та перемога Дж. Байдена не були простими. Кінець 2019-2020 рр. стали періодом нових випробувань, з якими зіткнулася Земля, країни світу та США, зокрема. Одним з найнебезпечніших з них стала пандемія Covid-19, яка змусила людство переформатуватися в новий спосіб життя, адже ліків чи будь-яких препаратів від цієї хвороби немає, тому очільники країн світу зробили карантин у країнах для того, щоб мінімізувати соціальні контакти, які є основним джерелом захворювання. В США, як і в

інших країнах, докладали зусиль, щоб зменшити кількість захворілих, яка росла з надзвичайною швидкістю. Особливо напруженою ситуація була в Нью-Йорку. У США, як і в інших країнах, були введені жорсткі карантинні заходи, закриті всі громадські місця. Одним з таких місць є церкви та релігійні організації, які були в незвичному становищі, адже скупчення народу могли призвести до більшої захворюваності, тому церквам та релігійним організаціям потрібно було переорієнтувати свою діяльність. Вони почали працювати в мережі інтернет, але це не було новим для них, адже багато з них паралельно працювали в інтернеті й раніше. Якщо проаналізувати певний період розвитку відносин «церква – релігійна організація – соціум», без сумніву можна зазначити, що релігійні організації та церкви на території США дуже плавно еволюціонують, спочатку вони почали використовувати радіо з 1920-х рр., у 1980-х рр. – телебачення, телеєвангелісти стали його невід’ємною частиною. Особливо у 1970-1980 рр. XX ст. телеєвангелізм мав вагомe місце в суспільно-політичному та релігійному житті країни. Серед найвпливовіших релігійних програм у лютому 1980 р. були «Орал Робертс і Ви», «Рекс Хамберд» та ін. Програма «Час сили» визнана однією з найбільш популярних програм, які вийшли в ефір 1970 р., і невдовзі вже через п’ять років ця програма Роберта Шуллера, в 1975 р., транслювалася в 50 штатах [40, с. 79-80]. На початку 2000-х інтернет почали використовувати релігійні організації та служителі, до прикладу Біллі Грем, який спочатку звертався до своїх вірян через телебачення, а потім через інтернет за допомогою онлайн-трансляцій, мав великий успіх, що пов’язано, на нашу думку, з діджиталізацією і викликом для церкви не залишитися на узбіччі глобалізації та інтерналізації. Як зазначає Френк Ньюпорт, вимушений перехід до «віртуального покоління» не був різким, адже церкви та релігійні організації використовували інтернет вже впродовж декількох років. Також почалося багато дискусій щодо того, що «віртуальне відвідування храмів» не замінить звичайний вид служіння. Були і альтернативи – деякі церкви почали збиратися в приміщеннях кінотеатрів,

для того щоб забезпечити соціальну дистанцію. Багато хто звертає увагу на те, що кількість віруючих людей та тих, хто відвідує церкву в країні після вірусу, збільшиться, але аналогічно вважали і після теракту 11 вересня 2001 р., однак після опитування респондентів виявилось, що суттєвих змін не відбулося [172].

За даними Pew Research Center, існує велика кількість американців, які позитивно ставляться до служби онлайн, звичайно ж є і ті, які негативно оцінюють такі служби, дані зображено на рисунку (рис.3.3).

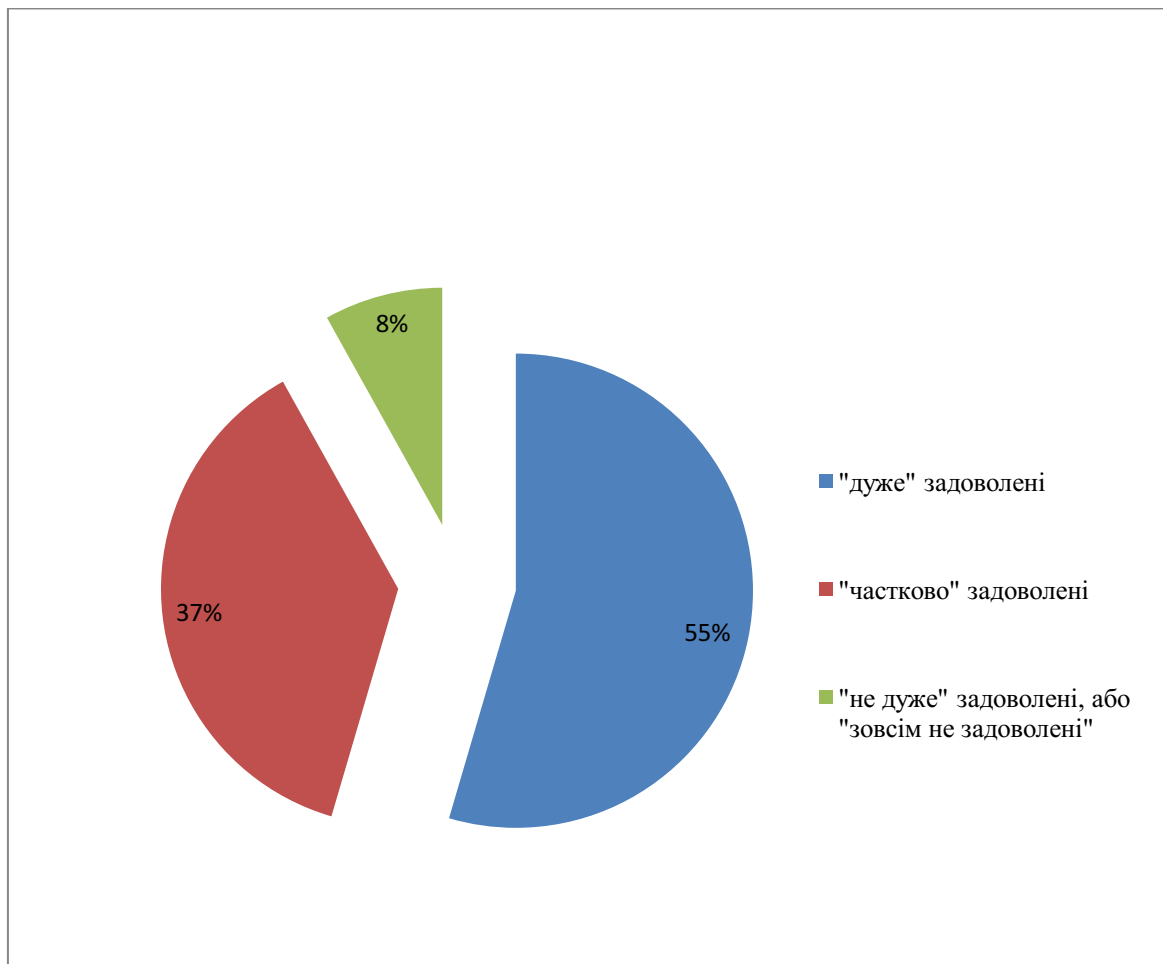

Рис. 3.3. Ставлення американців до служб онлайн, 2020 р.

Джерело: розроблено автором на основі [90]

Велика кількість американців (55%) оцінили позитивно служби онлайн, зазначаючи, що це є зручно, адже надає можливість відвідувати служби, будучи навіть в заторі. Але попри це значна частина тих, хто дивиться

служби онлайн, заявляють, що вони повернуться до звичного відвідування церков після пандемії Covid-19.

За даними Pew Research Center, 28 % американців виступають повністю за закриття церков, 57% вважають, що вони повинні працювати зі змінами, які будуть стояти на захисті прихожан, тобто ця група схвалює такі запобіжні заходи як носіння масок, відстань на 6 футів, обмеження кількості людей, які одночасно можуть знаходитися в приміщенні, чи навіть обмеження спільних співів. Незважаючи на це, 6% зазначали, що їхні церкви продовжують працювати як працювали, 55% сказали, що їхні молитовні дома й церкви працюють зі змінами, 31% американців наголосив на тому, що їхня церква взагалі закрита. І 79% опитаних звернули увагу, що їхні церкви перейшли до іншого способу спілкування з прихожанами, транслюючи меси і показуючи їх. Якщо проаналізувати думки респондентів, то можна зазначити, що більша частина католиків і євангелістів вважає, що церква повинна бути відкритою, хоч і з обмеженнями, на противагу, протестанти та представники історично темношкірих протестантів стверджують, що церкви повинні бути закритими [65].

Також американці зазначили, що священники в церквах та молитовних домах часто зазначають про те, що потрібно бути обережними і дотримуватися заходів безпеки через пандемію Covid-19. До того ж упродовж 2020 р. троє з десяти відвідувачів церков зазначали, що священники негативно висловлюються щодо обмежень, пов'язаних із пандемією Covid-19, які забороняють чи обмежують церквам проводити служби (табл. 3.2.).

**Позиція священників, церковних лідерів щодо пандемії Covid-19,
суспільно-політичних питань в США, 2020 р.**

Позиція щодо суспільно - політичних питань	%	Характеристика
Важливість дотримання протиепідемічних заходів	76 %	Велика частина прихожан є прихильниками протиепідемічних заходів, обмеження кількості прихожан, носіння масок. В десяти штатах заборонили особисті релігійні зібрання в будь-якій формі. На противагу третина штатів не обмежувала служб і дозволила релігійні зібрання.
Підтримка «Black Lives Matter» протестів	41 %	Після вбивства в Джорджа Флойда, чотири з десяти американців, які відвідували чи дивилися службу онлайн, зазначають, що чули проповіді в яких висловлюлася підтримка протестів.
Важливість голосування, протестів і інших видів політичної діяльності	40 %	В період перед президентськими виборами чотири з десяти американців зазначали, що чули від духовенства про важливість голосування чи інше щодо політичної діяльності. З американців, які відвідували служби чи дивилися онлайн, невелика частина зазначила, що чули щось за чи проти Д. Трампа та Дж. Байдена. В переліку священники, які висловлювалися на підтримку Д. Трампа – 9%, проти – 7%, на підтримку Дж. Байдена – 6%, проти – 4%. Але не потрібно применшувати той факт, що священники та діячі різних конфесій не є прихильниками прямого обговорення державних службовців та політиків з огляду на те, що вони підлягають обмеженню в участі в політичних кампаніях.

Продовження табл. 3.2

Проти абортів	35 %	Церкви протягом всієї історії виражають свою незгоду абортам, одна третя американців зазначили, що священники висловлювалися проти.
Проти державних положень щодо обмеження церков від проведення служб	31 %	Значна частина американців та лідерів в церквах зазначають, що вони виступають проти епідемічних заходів. Одним з прикладів є штат Невада, Верховний Суд відмовив в позові церкви в Неваді, яка виступала за заблокування дотримання державних обмежень проти відвідування служб.
Проти «Black Lives Matter» протестів	25 %	Виступили проти протестів, але на нашу думку, це було спричинено тим, що вони виступали проти можливих масових сутичок.
Підтримка легалізації абортів	11 %	Не зважаючи на те, що американці часто відстоюють заборону абортів, церкви лобіюють це питання серед конгресменів та на державному рівні. Кожен десятий американець, який відвідував чи дивився службу онлайн, зазначає, що священники виражалися за підтримку абортів.

Джерело: складено автором на основі [65; 62]

Центр контролю та запобігання хвороб у США закликав церкви дотримуватися всіх карантинних обмежень для зупинення поширення Covid-19 і наголосив на тому, що «вони не направлені на порушення права та положень Першої поправки, чи інших законів, включно із Законом про встановлення свободи віросповідання 1993 р.», і керівництво церков не повинне вимагати пом'якшення цих вимог чи положень, посилаючись на Першу поправку, адже вони зроблені для всього суспільства [83].

Карантинні обмеження зачіпали й церкви та релігійні організації, які повинні були зменшити кількість зібрань чи виконувати правила, одним із

яких передбачалося дотримання соціальної дистанції. Це питання було дискусійним, справа дійшла навіть до Верховного Суду, але останній, у свою чергу, відмовляв у судових позовах, які базувалися на тому, що така діяльність, а саме обмеження богослужіння, є порушенням гарантій свободи віросповідання, які зазначені Першою поправкою. В той же час, на нашу думку, рішення суду було правильним і демократичним, адже про яке порушення свободи віросповідання може йтися, якщо обмежувальні заходи мали на меті зберегти людські життя [65]. Позовні заяви Церкви Невади щодо припинення обмежень були відхилені рішенням (5 проти 4), а також Каплиці Голгофи Детройтської Долини в Детройті, штат Невада, яка зазначала, що «держава ставить будинки культу в менш сприятливі вимоги, ніж казино, ресторани та парки розваг» [208]. Найбільшими прихильниками того, що церква повинна мати більш гнучкі правила, є протестанти, але навіть серед них 62% зазначають, що вони повинні відповідати загальноприйнятим стандартам. Демократична партія (93% вважають, що правила для церков та релігійних організацій повинні бути однаковими, як для всіх, лише 3% думає, що вони повинні бути більш гнучкими), більше ніж республіканська (65% підтримує загальні правила, і 33% вважають, що вони повинні бути гнучкішими для церков та релігійних організацій) підтримує ідею загальних стандартів. Але, на нашу думку, це є досить зрозумілим, адже республіканська партія завжди знаходила підтримку в протестантів, тому вони не можуть різко висловлюватись з цього приводу. Вісім з десяти прихожан вважає, що їхня громада повинна бути повністю закрита (28%) або відкрита з певними змінами (57%). Якщо провести паралель між євангелістами-протестантами та католиками, то серед євангелістів-протестантів:

- 18% вважають, що їхні церкви повинні бути відкриті, як зазвичай;
- 64% вважають, що церкви повинні бути відкриті з певними змінами;
- 18% вважають, що церкви повинні бути закриті.

Що стосується католиків, то:

- 8% вважають, що церкви повинні бути відкриті без змін;
- 49% вважають, що церкви повинні бути відкриті з певними змінами;
- 27% вважають, що церкви повинні бути закритими.

Отже, дані Pew Research Center чітко показують, що євангелісти-протестанти є більш консервативно налаштованими щодо ситуації з небезпекою Covid-19 і їхніми церквами та їх функціонуванням [65]. 79% опитаних зазначають, що церкви здійснюють запис релігійних служб, транслюють онлайн чи на телебаченні. Загалом 33% опитаних, станом на 13-14 липня 2020 р. зазначили, що відвідували служби особисто, і 72% – що дивилися їх онлайн чи на телебаченні [65].

Багато релігійних установ та організацій, незважаючи на рішення, прийняті Верховним Судом, продовжували проводити богослужіння. Можливо це було спричинено тим, що церкви боялися втратити прихожан, чи тим, що думали, що прихожани, імовірно, перейдуть до іншої конфесії чи церкви. Адже за даними Pew Research Center, 40% опитаних, станом на 13-19 липня 2020 р. зазначили, що вони дивляться служби, які пропонує церква, яку вони відвідують, і 29% зазначили, що дивляться служби інших церков, 30% зазначили, що дивляться служби як своїх церков, так і інших [65]. Також більшість пожертв у церкви зменшилися в період пандемії Covid-19, в загальному тільки 8% опитаних, станом на 13-19 липня 2020 р. зазначили, що їхні пожертвування збільшилися, 18% зазначили, що зменшилися, 54% зазначили, що залишилися такі ж, 17% зазначили, що не давали пожертвування, і 2% не відповіли [65]. США, як інші країни, намагалися зменшити кількість соціальних контактів та запровадити дистанцію, але тільки десять штатів заборонили особисті релігійні зібрання, в тому числі Каліфорнія, в якій група церков подала позов, що ці обмеження є порушенням Першої поправки, федеральний суддя не ухвалив це рішення. Деякі штати зробили обмеження по кількості, а саме 22 штати та округ Колумбія – не більше 10 чоловік, два штати Коннектикут та Орегон – дозволили в межах 50 та 25 чоловік відповідно. П'ятнадцять штатів не ввело

жодних обмежень по кількості [237]. На нашу думку, такий гнучкий підхід до стандартів обмеження захворюваності в межах церков і релігійних організацій є несприятливим і таким, що загрожує життю. США повинні були виробити спільні механізми протидії поширення захворюваності в межах усіх штатів і закликати їх дотримуватися чіткого плану. Адже більше 650 випадків зараження під час пандемії були пов'язані з релігійними установами [86]. Такі жахливі наслідки мали сколихнути штати та покликати обмежити релігійні служби, але цього не відбулося, тому що церкви та релігійні організації стали «полем бою» для політичних суб'єктів і могли спричинити наслідки на президентських виборах у листопаді. З іншого боку, церква та релігія – це ті американські цінності та їхня свобода, за якими американці колись приїхали і можливо тому, навіть в епоху Covid-19, вони так тримаються за них.

З іншого боку Covid-19 зробив те, що можна рідко побачити, він об'єднав релігійні організації у спільній меті допомогти подолати пандемію. Вони допомагають лікарням, відкривають польові лікарні, перевозять їжу, закупають необхідне медичне обладнання і підтримують американців. Релігійна гуманітарна організація «Сумка самаритянина» («Samaritan's Purse») відкрила польову лікарню в Центральному парку Нью-Йорка; Американська єврейська всесвітня служба допомагає в 19 країнах світу; мусульмани здійснюють пожертвування, допомагали їжею та доставляли тисячі лікарських рукавичок у лікарні Чикаго, частково керуючись закатом в Рамадан, як одним зі стовпів ісламу [194].

Отже, Covid-19 не тільки поставив перед церквами нові виклики, а й навчив співпрацювати. Адже перед боротьбою із загрозою людству вони акумулювали свої зусилля. І, напевно, це один із безпрецедентних періодів, коли обмеження діяльності церков поставлено в рамки країною.

3.2 Лобізм релігійних організацій у політичному житті США

Релігійні організації в США завжди були дієвим механізмом впливу на людей та під час прийняття важливих рішень, які так чи інакше стосуються релігії. З часом, коли вплив цих організацій став очевидним, особливо в 1970-1980 рр., питання, які цікавили релігійні організації, вийшли далеко за межі релігії та церкви, вони стали на рівні держави чи навіть міжнародних відносин, релігійні організації почали лобіювати питання державного та міжнародного значення.

З огляду на дослідження ролі релігії в політичних процесах країни, важливе значення має вплив не тільки релігії загалом, а й релігійних організацій, які стали «форпостом» сили та впливу в країні, лобіюють свої інтереси не тільки як організація, а й у деяких випадках за допомогою політичних діячів, партій чи навіть очільників країни. Релігійним організаціям інколи важко знайти компроміс із державними інституціями та суспільством з певного ряду питань від збільшення прав релігійних організацій, введення обов'язкової молитви в школі, питання абортів, використання стовбурових клітин та іншого. Таким чином, неодноразово виникає питання на морально-ціннісному рівні на основі тих чи інших політичних рішень. І незважаючи на демократичний характер відносин між релігійними організаціями в країні та політичними інституціями, прослідковується спектр питань та тем, які викликають суперечки в американському суспільстві. У якому дотепер певною мірою зберігся стереотип, що республіканська партія стоїть на захисті релігійних прав та цінностей, в той час як демократична партія є більш демократичною та виступає за захист свободи та індивідуальних прав людини.

Релігійні організації є важливою темою дослідження, адже, на нашу думку, вони здійснюють більший вплив, ніж інші неприбуткові організації в країні з огляду на те, що мають найбільш тісний зв'язок із людьми. Це

найбільший їхній капітал та цінність, це довіра до них як у суспільстві, так і в політичних колах.

Найбільш впливовими лобістськими релігійними організаціями є протестантські та католицькі, але дедалі більшого впливу набувають мусульманські та іудейські релігійні організації. Серед найважливіших питань в лобістських релігійних групах: освіта та релігія – молитва в школі, фінансування релігійної освіти; соціально-політичні – медицина, питання абортів; суспільно-політичні – вибори, внутрішня та зовнішня політика; економічні – бюджетні та податкові питання й інше (Додаток В).

Зазвичай, релігійні організації, як і корпорації, представлені лобістами, для того щоб запобігти утвердженню конгресом небажаного для церкви законопроекту.

Актуалізація впливу релігійних організацій у країні відбулася на початку 1980-1990 рр., особливо в колах протестантів. Ренесанс був стимульований, на нашу думку, президентськими виборами 1976 р., коли перемогу здобув Дж. Картер, і протестанти доклали багато зусиль для того, щоб він отримав керування Білим домом; не варто відкидати той факт, що світ змінювався, глобалізація в США також принесла свої плюси та мінуси в американське суспільство, інститут сім'ї почав слабшати, в країні збільшилася кількість розлучень; релігійні лідери неодноразово використовували в своїх проповідях політичний контекст та «радили» своїй пастві «правильні» рішення; іншим фактором був телеєвангелізм, який у руках харизматичних проповідників, таких як Фоллвел, Пат Робінсон, Б. Грем, перетворювався на сильний механізм впливу; пандемія Covid-19 стимулювала тісніший зв'язок релігійних груп через інтернет із їхніми прихожанами, в деякій мірі вивела його на новий рівень; пандемія Covid-19 не тільки змінила життя релігійних організацій, але вона також продемонструвала, їхню «силу» в боротьбі за свої права з огляду на обмеження, які їх стосувалися, але їм не подобалися; релігійні очільники ставали не просто провідниками душі, а радниками та пасторами для

очільників країни. Ці фактори, на нашу думку, спричинили такий ефект «лавини», який один за одним збільшував та консолідував настрої євангелістів та католиків, які знайшли відгук в релігійних організаціях цього спрямування.

Маючи спільні інтереси, релігійні лідери, і не тільки, почали консолідувати вірян у релігійні організації, які стали лобіювати певні суспільні чи суспільно-політичні питання, інколи наймали лобістів, які просували певні стратегії. Як зазначає Йосиф Бремл, уже на початку 1970-рр. «Пол Вейрих розробив стратегію об'єднання різних конфесій у політично-єкуменічні рухи» [76]. І в 1979 р. однією з перших впливових релігійних організацій було створення «Моральної більшості» (1979-1989 рр.) Джеррі Фолвеллом. Незважаючи на заперечення деяких релігійних правих, організація включала католиків, мормонів та іудеїв. Прихильники цієї організації виступали за консервативні моральні стандарти, основним лейтмотивом створення організації було, як зазначалось вище, занепокоєння християнськими фундаменталістами певним рядом змін, які, на їхню думку, загрожували підірвати моральні цінності в країні. Крім зазначених вище питань, які непокоїли засновників та прихильників «Моральної більшості», було питання, яке цікавило їх чи не найбільше – групова молитва в школі, яка була заборонена Верховним Судом США, і також вони виступали проти законного права на аборт, відновлення традиційних гендерних ролей для чоловіків і жінок. Але, крім суспільних цінностей, релігійна організація цікавилася і арелігійними речами, які релігії не стосувалися. «Моральна більшість» виступала за збільшення витрат на оборону, підтримувала сильну антикомуністичну внутрішню політику в країні. Після того як «Моральна більшість» почала зростати та зміцнюватися в геометричній прогресії, вона почала брати досить активну участь у виборчих та внутрішньополітичних питаннях. З огляду на те, що релігійна організація розширювалася і її кількість збільшилася до декількох мільйонів, то вплив на перебіг виборів не міг не бути вагомим. На нашу думку, саме завдяки лобіюванню «Моральної

більшості», республіканець Рональд Рейган виграв вибори в 1980 р. Як зазначає Дуг Банварт у дослідженні «Джеррі Фолвелл, зростання моральної більшості та вибори 1980 року», «Моральна більшість» представлена не лише протестантами-євангелістами на чолі з Фолвеллом, а й католиками на чолі з Полом Вайрїхтоном та іудеями на чолі з Говардом Філіпсом. Свою диференційованість, множинність та відмінності відкидала з метою очищення країни, але із розуміння того, що, нівелюючи конфесійну диференціацію, вони зможуть стати масштабнішою організацією, а як наслідок – більше прихильників, прихожан, членів, які є «ресурсом» у просуванні інтересів та питань. На нашу думку, переступивши через лінію дозволу вступу в організацію не тільки протестантів, вони розуміли, що роблять її сильнішою та стійкішою, уникають критики інших конфесій деякою мірою, а з огляду на це «Моральна більшість» стає надзвичайно впливовою. І не помилилися, якщо взяти до уваги вибори 1980 р., де вони відіграли не останнє місце для перемоги Р. Рейгана, адже вони безпосередньо та опосередковано лобіювали його кандидатуру практично по всій Америці. І вони не помилилися – він виграв вибори. Як зазначає Деніел К. Вільямс у дослідженні «Власна партія Бога: становлення християнських прав», вибори Дж. Картера президентом і правління його адміністрації поклало початок «нової ери», сили євангелістів почали збільшуватися, з огляду на це, збільшувався і їхній вплив на політику, «...релігійні групи були більшими зараз і більш впливовими...». Вони мали вплив на своїх громадян не лише опосередковано, а й безпосередньо через «...телебачення, освіту і видавничу імперію». І вони, на нашу думку, чітко усвідомлювали свій вплив. «У нас разом із протестантами та католиками достатньо голосів, щоб розтерзати цю країну», – зазначив Пет Робертсон у 1979 р. [242, с. 159].

Головною силою на президентських виборах 1980 р. було знайомство Фолвелла з Р. Рейганом, і їхні спільні інтереси. Попри те, що супротивником Р. Рейгана був «двічі народжений» Дж. Картер, останній розчарував своїх релігійних прихильників. Лобіювали свої інтереси, а саме інтереси свого

кандидата, різними способами: використовували церкви як мережу зв'язку, здійснювали поштову розсилку для підтримки Р. Рейгана чи навіть збору коштів, і що, на нашу думку, є одним із найважливіших чинників спілкування зі своїми прихожанами та висловлювання, – за кого саме голосувати.

Як зазначає Даніел К. Уільямс, Р. Рейган підтримував імідж «християнина», за місяць до виборів у 1980 р., він відвідав Лінчбург, штат Вірджинія, з метою виступити перед глядачами в баптистському коледжі Джеррі Фолвелла Ліберті, і тема його промови не була світською, він виступав із доповіддю про підтримку молитви в класах державних шкіл. Це є одним із найбільш суперечливих питань у США, яке релігійні організації люблять вже впродовж довгого часу. Даніел К. Уільямс зазначає, що цей виступ у християнських коледжах був не першим. Багато хто, серед них і політолог Корвін Сміт, зазначали, що союз Р. Рейгана та республіканської партії й «Моральної більшості» в особі Фолвелла буде недовгостроковим [243, с. 125]. Але вони помилилися, адже вже близько трьох десятиліть білі євангелісти, вже не в «Моральній більшості», яка розпалася в 1988 р., зокрема підтримують республіканську партію на виборах президента та інших.

Якщо провести паралель з Дж. Картером, який повністю розчарував релігійних лідерів, які його підтримали, Р. Рейган також, на нашу думку, не виконав та не пролобіював усіх питань, та не здійснив надій, які на нього покладали «Моральна більшість», але він не зазнав такої критики як Дж. Картер. Ми погоджуємося з Чарльзом Остіном, який у статті «Релігійні праві виявляють нетерпимість до Рейгана» зазначив, що лідери релігійних правих ставали все більш нетерплячі до Р. Рейгана, і звертали увагу на те, що на наступних президентських виборах ті релігійні консервативні виборці, які підтримували Р. Рейгана, не зроблять цього знову. Кел Томас, директор зі зв'язків із громадськістю консервативного лобі «Моральної більшості» зазначив, що «Немає ніяких сумнівів у тому, що президент Рейган не виявив

особистого тиску на молитовну поправку й питання проти абортів». На нашу думку, лідери релігійної організації поставили перед Р. Рейганом надто важкі завдання, по-перше, це питання про шкільну молитву; по-друге, закон про аборти; по-третє, підтримку релігійного навчання та інше. Ці питання, а особливо питання молитви в школі, були тестом на вірність американським принципам відокремлення держави та церкви. Р. Рейгана звинувачували в тому, що він надто турбується політикою та економікою, та наголошували, що громадяни пам'ятають не тих політиків, які турбувалися про вищезгадані речі, а тих, що встановлювали нові принципи та цінності. Р. Рейган попри релігійний «шлейф» його передвиборчої та політичної діяльності, дійсно ввійшов в історію США як президент, який ввів політику-«рейганоміку», посприяв знищенню Берлінського муру, стабілізації відносин із СРСР у період Холодної війни. Незважаючи на всі суперечності, які не подобалися релігійним прихильникам, Р. Рейган переміг на наступних виборах [69].

А «Моральна більшість», яка змогла деякою мірою вплинути на перебіг подій в країні, незважаючи на всі свої сили, які вилилися в релігійну армію, згодом розпалася. На нашу думку, розпад «Моральної більшості» був запущений після того, як Фолвелл пішов із посади президента в 1987 р, а згодом на президентських виборах підтримав Дж. Буша старшого, а не Пета Робертсона – телеєвангеліста, під час президентської кампанії.

У США в 1990-ті рр. релігія не зменшила свого впливу в суспільстві. А в ХХ ст. збільшилася кількість протестантів та «двічі народжених», а з ними і кількість євангелістських організацій та прихильників консервативних та фундаменталістських напрямів.

І на заміну «Моральній більшості» прийшла «Християнська коаліція Америки», заснована в 1989 р. Петом Робертсоном. Засновник приблизно десятиліття очолював цю організацію (до 2001 р.). Вона мала представників різних деномінацій – протестантів, католиків, п'ятидесятників та інші. Після невдачі на президентських виборах у 1988 р., Пет Робінтсон вирішив мобілізувати виборців в одну організацію – «Християнська коаліція

Америки». Організація спочатку отримала статус 501 (c) (3), безподаткової організації, але згодом була позбавлена цього статусу через політичну діяльність та лобіювання своїх інтересів.

Коаліція виступає проти розділу держави та церкви, а Пет Робертсон зазначив, що таке відокремлення є «брехнею» і «викривленням, нав'язаним нам за останні декілька років» [215]. Пет Робертсон та Ральф Рід закликали членів партії на нижчому рівні балотуватися в різні інституції – шкільні ради, місцеві законодавчі органи, і таким чином зробили для себе стійкий фундамент. На вищому рівні ієрархії представники партії були представлені на різних високих посадах по всій країні. Пет Робертсон був одним з найвпливовіших релігійних лідерів, і, як зазначає Девід Джон Марлі, «найбільш важлива причина того, що Робертсона слід сприймати серйозно, є те, що незалежно від того, що думає мейнстрім, він все одно має значення для мільйонів людей: людей, які голосують» [163, с. 8]. І, на нашу думку, цей погляд є досить глибоким та змістовним, адже, маючи в своєму розпорядженні радіо, телебачення, та мільйони послідовників «Християнської коаліції Америки», не можна говорити про те, що організація не має сили в лобіюванні своїх інтересів чи кандидатів на державні посади. Вони лобіювали за відміну закону Кодексу IRS, який не дозволяє церкві підтримувати кандидатів чи виступати проти них під час виборів, та поширюється на всі звільнені від податків організації в рамках 501 (c) (3).

Кількість членів організації стрімко зростало від кількох тисяч до більше мільйона прихильників. Їхньою перевагою над своїми попередниками було те, що вони розсіювалися по всій країні, не тільки в одному центрі. Крім того, щоб не втратити цих виборців, які вороже ставилися до «християнського фундаменталізму», вони могли підтримувати тих кандидатів, що є нейтральними в питаннях церкви та релігії, – і цей тактичний хід спрацював. Також навіть ті передвиборчі кампанії, основною метою яких було просування традиційних цінностей, за допомогою політтехнологій радили не апелювати до релігійних основ, а позичати

риторику ліберальних опонентів, фокусуючись на правах людини. Заборону абортів пропагували через захист права на життя, дозвіл молитви в школах, що було одним із болючих питань християнських фундаменталістів – свободою віросповідання. В 1994 р. вони налічували близько 1400 місцевих осередків і 1,5 млн членів [197, с. 8].

Свої цінності та пріоритети «Християнська коаліція Америки» звичайно ж проносила та лобіювала через політиків, яких підтримувала, але для того потрібно було пролобіювати кандидатів, з чим вони справлялися досить добре. Перш за все, це вибори до конгресу 1994 р., під час яких представники організації не шкодували ні фінансових (20 млн дол.), ні агітаційних сил (30 млн брошур), і в палату представників було обрано велику частину їхніх кандидатів [197, с. 15]. 1996 р. був сприятливим для «Християнської коаліції Америки», адже бюджет організації був великий і це, звичайно, було важливим аспектом для збільшення впливу організації. Не дивно, що «кожний п'ятий делегат Національного з'їзду Республіканської партії 1996 року ідентифікував себе з «християнськими правими»». Для підтвердження впливу «Християнської коаліції Америки» варто зазначити, що 1995 р. на з'їзді-конференції її відвідали практично всі кандидати, які балотувалися від республіканської партії на виборах 1996 р.. Після того як Р. Рід покинув організацію в 1997 р., в ній почалися зміни, скоротилася кількість пожертвувань, що, звичайно, негативно вплинуло на неї.

Станом на 2020 р., президентом і генеральним директором «Християнської коаліції Америки» є Роберта Комбс. До посади очільника «Християнської коаліції Америки» вона займала досить впливові посади в державних інституціях, була на багатьох посадах у республіканській партії. «Християнська коаліція Америки» ідентифікує себе як інституція, яка «забезпечує освіту та політичну підготовку тисяч християнських активістів...», вони роздають мільйони брошур під час більшості президентських виборів у США і мотивують це тим, що допомагають виборцям краще розібратися в програмах кандидатів як на президентських

виборах, так і на інших [216]. Також ця організація випускала спеціальні довідники для виборців, які можна було отримати, заповнивши форму на сайті організації щодо виборів, а саме інформацію про позиції кандидатів в Сенат і Палату представників США на виборах 2018 р. щодо питань релігії та сімейних питань.

Такий довідник для виборців був виданий і в 2016 р. [216]. Також «Християнська коаліція Америки» представляє різного роду питання, які лобіює чи виносить на порядок денний своєї організації, які виходять, на нашу думку, далеко за межі питання релігії та церкви. Це питання щодо політики адміністрації Б. Обама, а саме в сфері охорони забезпечення «Обамакер», який був прийнятий у 2011, що, на думку представників «Християнської коаліції Америки», повинен бути відмінений чи замінений, мотивуючи це тим, що він за своєю суттю змушує американців оплачувати аборти своїми податками, і вони лобіювали це питання, коли мали велику частину прихильників республіканської партії в Конгресі. Зменшення державного боргу – представники «Християнської коаліції Америки» стверджують, що в країні немає проблеми з доходами, а є проблеми з видатками, і засуджують поведінку щодо нераціональних витрат держави, називаючи їх аморальними. Також наголошують, згідно з інформацією, представленою на їхньому офіційному сайті, що вони будуть підтримувати прийняття саме збалансованої бюджетної поправки до їхньої Конституції, яка буде націлена на відмову від підвищення податків, справедливих податки та інше; встановлення та забезпечення миру і військової оборони, релігійна організація виступає за збільшення витрат на військовий сектор, мотивуючи це тим, що збільшення фінансування приведе до впевненого та безпечного існування країни. Захист прав громадян, згідно з текстом Другої поправки, яка наголошує на тому, що для безпеки держави необхідна добре організована поліція, та право народу носити та мати право на зброю – не повинно бути обмежене. Питання про заборону чи зупинення фінансування абортів, дослідження ембріональних стовбурових клітин людини, також вони

лобіюють обмеження фінансування організації «Планованого батьківства» («Planned Parenthood») і наголошують на тому, відповідно до інформації на офіційному сайті організації, що будуть звертати увагу конгресменів на це питання. Захист шлюбу та сім'ї. «Християнська коаліція Америки» повністю незадоволена рішенням суду «Обергефелл проти Ходжа» [177], яке, на їхню думку, знищує інститут сім'ї. Навіть питання енергетичної безпеки та його реформа чи заборона релігійної дискримінації християн в армії, яка, на нашу думку, є безпідставним питанням, адже США є однією з найбільш лояльних країн в цьому питанні, і військові капелани та військові загалом мають багато законів і положень про захист їхньої релігійної свободи та недискримінації й інше [216]. Така мотивація своєї діяльності чітко виокремлює організацію як таку, яка займається не виключно релігійною діяльністю, а й політичною, що за своєю суттю не відповідає Першій поправці та моделі відокремлення держави і церкви в США та порушує закон IRS про те, що релігійні організації не повинні займатися політичною діяльністю у зв'язку з тим, що це зумовить зняття безподаткового статусу з організації, що і було зроблено щодо цієї релігійної організації.

Згідно із дослідженням Pew Research Center, кількість організацій, які займаються релігійним лобіюванням у Вашингтоні, збільшилася в п'ять разів у період з 1970 по 2011 рр., з 40 до 200. Загалом ці групи наймають близько 1000 людей і їхні витрати становлять 350 млн дол. на рік для зусиль, які спрямовані на вплив на національну державну політику. В загальному, ці організації працюють над понад 300 політичними питаннями. Якщо в минулому ці питання стосувалися лише внутрішньої політики, то зараз вони виходять далеко за її межі на арену міжнародних відносин.

Якщо проведемо кореляцію? відповідно до кількості прихильників тієї чи іншої релігії та найбільш впливовими релігійними групами, то, на нашу думку, вийде досить очікувана картина, яка підтверджена дослідженням Pew Research Center: «... приблизно кожна п'ята релігійна пропагандистська організація в Вашингтоні підтримує погляди римо-католиків (19%) і

приблизно стільки ж є євангелістами-протестантами за світоглядом (18%), ... іудеї – 12%, і 7% – основні протестанти». Але не слід недооцінювати менші групи, які також досить стійко закріпилися в Вашингтоні. Дослідник Герцке Д. зазначає, що зростання кількості правозахисних організацій, зв'язаних із релігійними питаннями, перевищує навіть інші види організацій [156].

Професор Аллен Д. Герцке в книзі «Представляти Бога в Вашингтоні: роль релігійних лобі в американській політиці» також звертає увагу на збільшення кількості релігійних лобістських груп. Ці групи залучені в гострих соціальних проблемах та в справах держави та церкви. Погоджуємося з професором Алленом Д. Герцке, що з суто соціальних питань ці групи перейшли вже в далеко віддалені питання від релігії та соціальних проблем. Він зазначає, що «...на будь-якій сесії Конгресу релігійні лідери будуть також сперечатися щодо зменшення продуктових талонів, допомоги нікарагуанським Контрас, законодавства щодо громадянських питань, санкцій Південної Африки» [126, с. 5], і цей список може стосуватися практично всіх нагальних питань, які тією чи іншою мірою цікавлять лобістів.

Звичайно, всі ці адвокаційні, пропагандистські та лобістські питання коштують немало. У чому можна переконатися, дослідивши дані 2008-2009 рр., згідно з якими, групи, які займаються релігійними інтересами, витрачають не менше 350 мільйонів доларів на рік для того, щоб просунути свої програми державної політики. Ця інформація була представлена із федеральних податкових декларацій або річних звітів, але вона, на нашу думку, не є остаточною, і сума може бути в рази більшою, адже були проаналізовані дані тільки 129 із 216 груп: 8% витрачають 100 000 і менше доларів, 29% – від 100 001-500 000, 16% – від 500 001-1 мільйона доларів, 34% – від 1 000 001-5 000 000, 7% – від 5 000 001-0 000 000, 6% витрачають понад 10 000 000. Із цих 40 груп, найбільше витрачають на пропаганду в період з 2008-2009 рр. міжрелігійні, іудейські, євангелісти-протестанти, протестанти, католики та інші. В період з 2008 і 2009 рр. кількість витрат на

адвокацію значно скоротилася, це спричинено, на нашу думку, нестійкою фінансово-економічною ситуацією в країні та економічною кризою, наприклад, Світова церковна служба в 2008 р. витратила 2 928 739 дол. США, а в 2009 – 2 008 441 дол. США, що на 31% менше за попередній період [159].

Рассел Геймліх зазначає, що Американсько-ізраїльський комітет зі зв'язків із громадськістю витрачає найбільше серед груп із захисту релігійних інтересів у Вашингтоні, в 2008 р. сума становила 87 899 089 дол. США. В три рази менше витрачає Конференція католицьких єпископів, у 2009 р. витратила 26 662 111 дол. США. Рассел Геймліх зазначає, що групи витрачають свої кошти по-різному, багато з них спрямовують їх на захист і лобювання, інші – на інші статті видатків. Лобювання звернене на спробу вплинути на ті чи інші законодавчі рішення на рівні країни чи штату, і змусити громадськість змінити думку щодо певних питань чи вплинути на них [123].

Пол Мануель виділяє ще одну групу, яка представляє Католицьку церкву в США – Конференцію католицьких єпископів США (USCCB), яка виступає як професійне об'єднання, так і організація, що лобює суспільну політику [161, с. 3]. Сама USCCB, на своєму сайті представляє себе як «зібрання ієрархії єпископів, які разом виконують пастирські функції від імені віруючих християн США і Вірджинських островів США» [222]. На нашу думку, Конференція католицьких єпископів США є досить сильною лобістською групою в країні, вона була однією з груп, яка вступала в дискусію про реформу охорони здоров'я 2009-2010 рр. У цій реформі їх найбільше цікавило питання фінансування абортів, і єпископи, разом з іншими групами, почали виступати проти цього, вони мали на меті, щоб цей Закон відповідав прийнятій поправці Хайда, яка забороняла федеральне фінансування абортів. Свої думки щодо цієї медичної реформи Б. Обама вони виклали в 2009 р., заявивши, як зазначає Поль Мануель, що уряд не може фінансувати аборти за кошти платників податків, бідні також повинні

отримувати медичне страхування і навіть іммігранти мають бути включені в медичне обслуговування, ба навіть ті, які знаходяться в країні нелегально [161, с. 15-16].

Ця дискусія, на нашу думку, сколихнула політичний світ США, зменшила рейтинги Б. Обама, а це не дивно, адже Конференція католицьких єпископів США є впливовою структурою в США, яка має вплив на думку своїх прибічників та вірян, і завдяки цьому може лобіювати питання чи поправки до законів не тільки на рівні штатів, а й на рівні країни. До того ж, станом на 2009 р. загальні чисті активи організації становили 133 770 806 млн дол. США, а в 2020 р. вони склали 237 521 257 млн дол. США [230, с. 3]. У консолідованому звіті про фінансові положення, станом на 2018 р., чисті активи USCCB становили 246 311 380 млн дол., в 2019 р. – 264 229 148 млн дол. [231, с. 3].

«Краще ніяка реформа охорони, ніж неправильна реформа охорони здоров'я», – зазначив єпископ Р. Уокер Ніклесс у пастирському листі, в якому він закликав своїх вірян зателефонувати до їхніх членів Конгресу [146]. Також негативно про цю реформу висловилися ще багато єпископів, які оприлюднили свої думки в єпархіальних газетах, за допомогою інтернету, яким активно користуються багато конфесій, консервативними активістами поширилися думки, розуміючи, що як колись телеєвангелізм потрібен був для підтримки їхнього впливу, тепер це інтернет, всесвітня мережа, яка доносить будь-яку інформацію з надзвичайною швидкістю, також газети поширювалися на виході з церкви, звичайно, такий жест став негативним ярмом для зусиль, які Обама доклав, щоб реформувати систему охорони здоров'я. Незважаючи на те, що «Обамакер» – це можливість для багатьох на якісну та дешеву медицину. Але представники релігійних кіл були налаштовані несприятливо до неї. Професор права і теології Кейтлін Кавені в Нотр-Дам негативно оцінила настрої католиків, зазначивши, що постає питання, чи зможуть католики голосувати за Б. Обаму, попри його підтримку права на аборт [146].

Грейс-Марі Тернер зазначила, що «Обамакер» і ситуація довкола неї розпалюється і створює «головний біль для Білого дому в рік виборів». Єпископ Уільям Лої, від імені єпископського спеціального комітету щодо релігійної свободи зазначив, що «релігійна свобода є нашою американською спадщиною, нашою найзаповітнішою свободою», «ми просимо не щось інше, як повагу, дане Богом право на релігійну свободу...», закликав до поваги Конституції та законів США, тим самим, на нашу думку, він вважає «Обамакер» таким, що не відповідає Конституції та законам США. Кандидат Роджер Махоні зазначив, що католицька спільнота кине всю свою енергію проти цього рішення і буде лобіювати свої погляди [113].

Сильне католицьке лобі мало неабиякий вплив на внутрішню та зовнішню політику країни, але сьогодні цей вплив не зменшився. Кінець 2019 і початок 2020 рр. сколихнув людство пандемією Covid-19, наслідком стало падіння економіки, закриття бізнесів, банкрутство компаній, які не могли втриматися на плаву за таких умов, особливо постраждав малий та середній бізнес. Держава намагалася за допомогою різних соціальних виплат підтримувати населення та різними способами підтримати існування компаній. Важко цей період переносять і церкви та релігійні організації, яких просили закритися чи обмежувати кількість прихожан задля безпеки. Але католицька церква змогла пролобіювати, використавши спеціальне та безпрецедентне звільнення від федеральних правил, які забороняють релігійним організаціям лобіювати федеральні фонди. Крім того, Конгрес дозволив релігійним організаціям й іншим неприбутковим організаціям подавати заявки на отримання позик через Програму захисту заробітної плати. Але, згідно з цією Програмою, участь можуть брати тільки ті організації, які налічують менше ніж 500 співробітників, звичайно ж, мережа католицьких церков та релігійних організацій, багатьох приходів, виходить далеко за це число. Але організоване лобіювання католицькою церквою призвело до того, що адміністрація Д. Трампа звільнила групи від конкретного правила. І, як наслідок, католицька церква отримала від 1,4 млрд

дол. США до 3,5 млрд дол. США у вигляді підтримки. Багато хто стверджує, що ця сума є значно більшою, у цій підтримці для церкви значна кількість американців та журналістів знайшли багато негативних аспектів. Перш за все це те, що держава та церква відокремлені одна від одної і дії такого характеру є неприйнятними. Але прихильники зазначають, що в цьому немає нічого незаконного, серед них і єпископ Лоуренс Персико, який зазначає, що «відокремлення церкви від держави не означає, що тим, хто керований своєю вірою, немає місця на суспільному майданчику» [72]. Негативно щодо виділення коштів релігійним організаціям зреагувала і Рейчел Лазер, виконавчий директор організації «Об'єднані американці за відокремлення церкви від держави», зазначила, що «Американський уряд на федеральному рівні ніколи до цього не субсидував молитовні будинки для виплати заробітної плати духовенству», назвала цю ситуацію безпрецедентною і наголосила, що навіть якщо адміністрація Трампа може це дозволити, то Конституція забороняє це. Повністю погоджуємося з Р. Лазер, адже це є прямим порушенням Першої поправки. Реакція самих церков на це фінансування, звичайно ж, була позитивною, як зазначає «TheGuardian», вони наголошують на тому, що їм, як і іншим роботодавцям, потрібно платити робітникам і вони не бачать у цьому проблеми. Такої ж думки дотримується професор Майкл Макконнелл, який зазначає, що метою цього фінансування було субсидувати роботодавців, щоб робітники не втратили роботу. А робітники церков та молитовних будинків не є винятком і також входять в це число [214].

Але це фінансування викликає певні питання чи дискусії. По-перше, «досить суперечливі фігури» отримали ці виплати від держави, серед них Джиммі Сваггарт, Джим Баккер і Пітер Попофф [113]. По-друге, серед отримувачів є релігійні організації, які пов'язані з євангельськими союзниками Д. Трампа.

Лобювання релігійних організацій зіграло в цій ситуації, на нашу думку, основну роль, адже молитовні будинки, церкви та релігійні

організації, які пропагують релігійні переконання і, крім цього, не пов'язані з бізнесом, до того ж подають себе як безприбуткові, взагалі не мали б права отримувати гроші від Управління малого бізнесу США. З одного боку, ми погоджуємося з Різ Данклін і Майклом Резендесом, що деякою мірою до цього рішення уряд підштовхнув різкий спад економіки та високий рівень безробіття. Ці чинники допомогли релігійним організаціям отримати доступ до Програми захисту заробітної плати і фонду вартістю 659 млрд. Крім того, «...релігійним групам вдалося переконати адміністрацію Трампа звільнити їх від правила, яке зазвичай дискваліфікує кандидата з більше ніж 500 робітників» [96]. Вагому суму отримали релігійні організації, церкви та молитовні будинки, які пов'язані з євангельськими союзниками Д. Трампа, вони отримали не менше ніж 17,3 млн дол. США у вигляді позик «... із федерального пакету мір із рятування, розробленні для допомоги малому бізнесу під час пандемії коронавірусу». Варто відзначити, що серед отримувачів церква «Сіті оф Дестіні» («City of Destiny») (від 150 000 до 350 000 дол.), яку Д. Трамп та його радник з віри в Білому домі Паула Уайт-Кейн називають своєю домівкою і «Фьорст баптист Даллас» (First Baptist Dallas) – церква, (від 2 до 5 млн дол.), яку очолює союзник Д. Трампа, впливовий старший пастор Роберт Джефферссон [203]. Варто зазначити, що іншою стороною пандемії Covid-19 було обмеження зібрань, як один зі способів запобігання поширення хвороби, і церкви та релігійні організації різних напрямків в своїй більшості негативно сприйняли їх, було відкрито багато проваджень, в яких вони посилалися на порушення Першої поправки, через обмеження зібрань для проведення служби [29, с.51; 30, с.17; 48, с.345-249].

Варто відзначити, що релігійні організації та церкви, які займаються лобістською діяльністю, відповідно до прийнятого Конгресом у 1995 р. «Законі про розкриття інформації про лобіювання», зазначається, що «церквою, її об'єднаною допоміжною установою або конвенцією чи асоціацією церков, які звільнені від подачі федеральної податкової

декларації», а також «релігійним орденом» не повинні розкривати своєї лобістської діяльності, за винятком, якщо вона витрачає велику суму коштів, або якщо вона наймає лобістську фірму (найнята фірма повинна розкрити, що саме вона лобіювала від імені церкви чи релігійної організації) [157].

Незважаючи на великий спектр лобістської діяльності та PR кампаній, створення сайтів та реєстрація в соціальних мережах, таких як Facebook, Instagram, Twitter, релігійні організації та церкви деякою мірою зменшили вплив. Згідно із дослідження Gallup, довіра американців до релігійних організацій зменшується і тільки 36% американців довіряють церквам та релігійним організаціям станом на 2019 рік. Якщо провести паралель і проаналізувати період із 1972 до 2019 рр., то можна побачити, що в 1974 р.-1977 р. – в середньому 65%-68% довіряли релігійним організаціям, в цей період почали набувати сили християнські фундаменталісти, в 2000-х рр. цей показник був близько 60% і різко зменшився після 2001 р. – до 45%, в 2004 році цей показник виріс на 8%, і склав приблизно 53%, та варіювався з 2007-2010 з 46 до 52%, у 2012 р. показник довіри зменшився на декілька пунктів, після 2013 р. виріс, але опісля 2014 р. почав невпинно зменшуватися, і станом на 2019 р. показник довіри до релігійних організацій у США становив тільки 36% [166].

Отже, лобізм релігійних організацій впродовж десятків років впливає на політику та політиків США, і не тільки на внутрішню, а й зовнішню. «Моральна більшість», «Конференція католицьких єпископів» та інші релігійні організації протягом багатьох років вели своїх прихожан в певному «напрямку». Лобіюючи свої питання через політиків, найбільш нагальними з них були і залишаються питання молитви в школах, абортів, інституту шлюбу, розширення преференцій церквам та релігійним організаціям та інше.

3.3 Релігійні організації української діаспори у становленні та розвитку державно-церковних відносин у США

Великий вплив на розвиток державно-церковних відносин у США здійснювала українська діаспора, її церкви й релігійні організації. Імена українців, які проторували шлях до Америки, стоять у витoku країни, вони присутні серед перших засновників колоній (у Джеймстауні), учасників важливих суспільно-політичних подій в США, працівників шахт та заводів, які доклали чимало зусиль для соціально-економічного розвитку регіонів, де працювали, видатних релігійних діячів та інше. Центром життя українців, які мігрували на нові землі, була церква, яка стала плацдармом їхнього духовного та суспільного розвитку в Америці.

Термін діаспора дуже давній, і вперше застосовували його для іудеїв, які жили за межами Палестини у 73 р. н.е., і означає «розкиданий, розсіяний». У значенні української діаспори, яка розпорошена по всьому світу в пошуках кращого життя, безпеки та перспективи на майбутнє, і в США, безпосередньо, він означає «розсіяння», яке, як наслідок, консолідувало українців, але вже на іншій території Нової Землі. Єлейко І., зазначає, що основними причинами міграції «були і залишаються економічні чинники» [10, с. 187], виділяє декілька етапів міграції українців до США. Вона стверджує, що 1877 р. є датою початку еміграції до США, першим відомим українським емігрантом цієї хвилі був Андрій (Агапій) Гончаренко, чернець Києво-Печерської лаври, який був змушений емігрувати через переслідування за те, що брав участь у антикріпосницькому русі. Перший етап української міграції в США, зазначає Єлейко І., розпочався наприкінці XIX ст – початок Першої світової війни; другий етап – 20-30-ті роки XX ст., припав на міжвоєнний період; третій етап 1947-1951 рр. до США мігрувало багато біженців та переселенців, відсоток трудових мігрантів був невеликий, і значна кількість інтелігенції – юристи, лікарі, вчителі та інші; четверта хвиля міграції почалася наприкінці 1980-х років.

Першим притулком для українських емігрантів під час першого етапу еміграції стала Пенсільванія, де вони працювали на вугільних шахтах і на металургійних заводах, а згодом Нью-Йорк, Нью-Джерсі та ін. Вони деякою мірою стояли біля витоків побудови цих міст, адже своєю працею розвивали вугільну та металургійну промисловість у США. На перший етап не припадає розвиток та розбудова церков та релігійних організацій українців у США. На нашу думку, це було спричинено тим, що спочатку невелика кількість людей приїжджала і найпершою метою був заробіток коштів і повернення додому, хоча зрештою велика кількість українців так і не повернулася. Другий етап міграції характеризувався тим, що мігрантів було набагато менше і з'явилися перші політичні мігранти. Під час третього етапу міграції велика частина інтелігенції мігрувала в США і значно менше трудових мігрантів, як зазначає Слейко І., саме завдяки мігрантам третьої хвилі в США почали розвиватися українці як діаспора об'єднана, «почався розвиток українського політичного, громадського, культурного та релігійного життя в діаспорі». Четвертий етап міграції не був покликаний і не характеризувався політичними чи культурними активностями з огляду на те, що мігранти їхали в США із економічними проблемами і найперше, що їм було потрібно – це заробити кошти для підтримки родини [10, с. 188-189].

Як зазначає П. Р. Магочі в книзі «Наші люди. Карпато-русини й інші дисиденти в Північній Америці», основною метою українців-карпато-русинів у США було заробити найбільше коштів і повернутися на батьківщину. І вони бралися за роботу, в якій могли отримати найбільшу плату. Основними центрами в 1880-х і 1890-х рр. для них були «вугільно-мідний пояс на північному сході штату Пенсільванія, неподалік Скрентону і Вілкс-Бар, а також маленькі вугільні міста, такі як Гейзелтон, Фріленд, Маганой Сіті і Оліфент» [158, с. 19]. Також під час пошуку роботи вони поширилися в Конектикут, місто Бріджпорт, фабрики Нью-Джерсі, інші міста також приваблювали мігрантів. Але найбільша концентрація діаспори – мігрантів, як зазначає П. Р. Магочі, була зосереджена в Пенсільванії, особливо в

Пітсбургу і його околицях, таких як Гоумстід, Мангол, Маккіпорт та інші. Тут була поширена індустрія, яка розвивалася і потребувала робочих. Згодом вагома концентрація русинів була в Нью-Йорку, особливо в індустріальних центрах Бінгемтон, Ендікот і Джонсон Сіті та інших. Ось чому погоджуємося з П. Р. Магочі, що не є дивним той факт, що в 1910-1920 рр., основна концентрація русинів була в урбанізованих зонах – 79%, з них 54% – в штаті Пенсільванія, 13% – у Нью-Йорку, та 12% – в Нью-Джерсі та інших штатах, та навіть на золотих рудниках і срібних місцях в Лідвіл, Колорадо [158, с. 19-21]. З часом українська діаспора в США стала сильним та консолідованим оплотом української культури, а церква стала тим об'єднуючим елементом, який акумулював українське суспільство в єдину групу. Одним із перших храмів українців у США була збудована в 1884 р. українська греко-католицька церква у м. Шенандоа, через декілька років у США було понад 50 українських церков [17, с. 87]. Варто відзначити, що П. Р. Магочі в книзі «Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America» зазначає, що греко-католицька церква в США опинилася під тиском, та стикнулася із досить негативним ставленням від католицької церкви. Та попри це історія греко-католицької церкви в США розпочалася зі створенням перших епархій в «... трьох східних частинах Пенсільванії – Шенандоа (1884 р.), Фріленд (1886 р.), Гейзелтон (1887 р.). Приблизно через три десятиліття ці та інші ранні епархії, включаючи греко-католицькі, ... почали ідентифікувати себе, як українські чи російські». З огляду на це та інші фактори, «...з'явилися люди, які взяли на себе ініціативу в організації епархій, побудові храмів, ...» і, що чи не найголовніше, почали вимагати священників із Європи [158, с. 25]. Через неприхильну політику католицьких священників у США, багато греко-католицьких мирян перейшли в православ'я. Це було відзначено о. Степаном Ярмусь, який вказав, що через неприхильну політику католицької церкви в США, багато греко-католицьких мирян переходили в православ'я. Згідно зі словами о. Степана Ярмусь, який зазначав, що «творцем українського православ'я в Америці була

нерозсудлива церковна політика латинської єпархії» [56]. Наслідком цього було те, що багато парафій перейшло в православ'я, серед них і карпаторуська парафія у Міннеаполісі, очолювана О. Товтом, яка в 1891 р. перейшла до Російської православної місії в Америці [158, с. 29-30;56]. За даними Релігійно-інформаційної служби України, згодом у православ'я перейшло 6898 вірян з Галичини та Закарпаття [56].

Початком діяльності Української греко-католицької церкви в США є 22 грудня 1884 р., коли о. І. Волянський, який приїхав у грудні 1884 р. до Шенандоа, провів першу службу для українських іммігрантів. О. І. Волянський є організатором Братства Св. Миколая і в 1886 р. був ініціатором будівництва та освячення церкви. Варто зазначити, що за невеликий проміжок часу кількість греко-католицьких церков у країні збільшилася, і станом на 1898 р. було понад 50 українських греко-католицьких церков [9, с. 181]. Приїзд о. І. Волянського був негативно сприйнятий католицькими священиками [158, с. 25].

Як зазначає Юшкевич В., реальну кількість людей, які їхали з України в США у перший етап, порахувати практично не можливо. Адже не велося чіткого обліку кількості мігрантів, до того ж велику кількість українців записували як «поляки», «угорці», «росіяни», чи «галичани», на перших порах українці не виступали проти цього, адже велика частина з них була неписьменними. Як зазначалося, вони працювали здебільшого на шахтах, у штаті Пенсільванія, в містах Шенандоа, Гейзелтон, Вілк-Бері та інших [60, с. 106]. Робота була важкою і той факт, що вони знаходяться на чужій землі, не полегшував життя українцям. Згодом вони написали листа до греко-католицького митрополита Сильвестра Сембратовича архієпископа Львівського, і попросили надати їм «духовного лідера», адже церква завжди була важливою в житті українців, не винятком стало і життя в Америці. На лист митрополит відреагував, і згодом надіслав о. Івана Волянського. Він був дуже освіченою людиною, займав посаду в рідному Яблоневі, і в 1884 р. він отримав призначення від митрополита С. Сембратовича про місію в Америку

[60, с. 107]. Попри всі намагання о. Івана Волянського «достукатися» до католицьких священників, це залишилося безуспішним, вони не сприймали його, особливо коли зрозуміли, що він одружений. Він декілька разів намагався зустрітися з місцевим архієпископом Патриком Раяном, але до нього на прийом вийшов головний вікарій архідієцезії о. Волш, який після ознайомлення з листом митрополита С. Сембратовича дізнався, що о. Іван Волянський одружений і припинив зустріч. На нашу думку, така неприязнь до нього була спричинена тим, що вони розуміли, що з приїздом українського священника католицький прихід втрачає вірян, які переходять в греко-католицьку церкву. Згодом у 1890 р. о. Іван Волянський був змушений передати всі обов'язки над своєю парафією новоприбулому неодруженому греко-католицькому священникові о. К. Андруховичу, який недовго послужив громаді, яка була ним незадоволена і його обов'язки було передано о. Т. Обушкевичу. Але вклад, який о. І. Волянський зробив для української діаспори був вагомим, він за допомогою своєї мудрості та розуму створив громаду, згуртовану навколо церкви. Недарма у «Шенандоа Геральд» (Вісник Шенандоа) від 30 травня 1887 р., про нього написали: «Іноземець із незнайомої країни без будь-якої сторонньої допомоги, але з непереборною волею, вихованістю і рішучістю, почав складати разом багато уламків своєї церкви у вугільному регіоні, і намагався забезпечити своїх вірян усім необхідним для служіння Богу і своїй вірі у відповідності до власних обрядів і традицій» [60, с. 108-109]. Завдяки старанню о. І. Волянського, на нашу думку, виникла одна з перших українських організацій в Америці «Братство Святого Миколая», в жовтні 1885-го почалося зведення церкви на кошти парафіян, яких він згуртував, родини жертвували по 10 доларів, а також, окрім того, щомісяця сім'я – 1 долар, а одинокі люди – 50 центів, на що поляки відреагували негативно, за свідчення очевидців, навіть не зняли капелюхи коли було закладання фундаменту, але стояли неподалік, зазначає очевидець цих подій Діонісій Селлі. Розуміючи, яке вагоме значення має церква та релігійні організації в розвитку культури, суспільства та держави в

той час, з ініціативи о. І. Волянського, було створено «...український хор, першу читальню, першу театральну групу і оркестр, які працювали і творили в Шенандоа», він видавав газету «Америка», йому допомагали Г. Дольний, В. Сарич, Нєготинич, А. Петровський, який виготовив друкарські столи та велику кількість меблів. [60, с. 109-110]. Важлива роль о. І. Волянського була не тільки в згуртуванні українців та розвитку українських громад, а й у налагодженні їхніх зв'язків з місцевим населенням та іншими нацменшинами в США, зазначає В. Юшкевич. Він був єдиним священником у вугільній Пенсільванії, який підтримував страйки шахтарів та допомагав їм домогтися кращих умов життя та роботи [60, с. 111].

Опинившись в мультикультурному середовищі, церква стала тим механізмом, який тримав українців разом, нагадував їм про їхню ідентичну приналежність, культуру, Батьківщину. За підтримки Української греко-католицької церкви було створено:

- Багато освітніх закладів, серед яких Філії Українського католицького університету ім. Св. Климента Папи, заснованого Й. Сліпим в 1963 р., в Чикаго (1973 р.), Вашингтоні (1976 р.), Філадельфії (1977 р.).
- Велике значення надавалося інформаційно-фінансовим відносинам, було створено інформаційно-фінансовий відділ у Стемфорді (Конектикут), з благословення Л. Гузара.
- Бібліотеки, в яких зберігалися тисячі українських книг [9, с. 183-184].
- Випускали українські періодичні видання, перше з яких було видано в США 15 серпня 1886 р. з підтримки о. Івана Волянського [35].

Дяків В. також звертає увагу на те, що приїзд о. І. Волянського мав важливе духовно-просвітницьке значення для українських емігрантів [9, с. 181].

Функціонування греко-католицької церкви на Новій Землі не було простим з самого початку, адже до 1907 р., однією з нагальних проблем було те, що необхідно було призначити окремого єпископа для українців греко-католицької церкви. І хоча в 1907 р. в США прибув перший єпископ Сотер

Ортинський, він не мав повної єпископальної влади, і, як зазначає Гнідик І., був залежний від місцевих американських єпископів. Наступними питаннями протягом 1907-1913 рр. були розбудова греко-католицької церкви в США, створення самостійного єпископства. Українці Америки надсилали листи А. Шептицькому – «душі» греко-католицької церкви, з яких, крім труднощів та проблем канонічного статусу церкви було й те, що велика кількість мирян переходила в російську православну церкву. Велика кількість парафіян були з греко-католицької церкви, але через певні причини, серед яких і нестача греко-католицьких священників, змушені були перейти в іншу конфесію.

Що ж стосується православ'я, то воно активізовувалося за інших умов. Оскільки перша хвиля імміграції була із Закарпаття, Галичини та Буковини, основна частина емігрантів були греко-католиками. І в Новому світі вони зустріли неоднозначне ставлення до себе римо-католицьких єпископів, внаслідок цього значна частина їх переходила в православ'я, яке поповнилося за період другої хвилі міграції. Але церков та своїх священників українські православні миряни не мали, тож запрошували священників Російської духовної місії в Америці, а подекуди й відвідували інші церкви. Після створення в 1921 р. Української автокефальної православної церкви представники української діаспори почали клопотати про надання єпископа. В 1924 р. Іоанна (Теодоровича) було призначено архієпископом. Він очолив Українську автокефальну православну церкву в США, яка на той час була досить великою, адже нараховувала 8580 членів. Він згодом очолив і Українську греко-православну церкву в Канаді. В 1936 р. відбулася значна подія для українського православ'я в США – Вселенський Патріархат взяв їхню церкву під свій омофор [14, с. 86-87, 89-90].

Що ж до православної церкви, на нашу думку, то Українське православ'я в США потребувало керівника-священника, але який би зміг консолідувати громаду і працювати для розвитку церкви та общини. І після того як у 1921 р. на території України було проголошено Українську автокефальну православну церкву, й українська діаспора в США використала

шанс та звернулася з проханням про отримання єпископа, відповідь була позитивною і керівника було призначено. Іоанн (Теодорович) прибув у США в 1924 р. і згодом взяв під керівництво церкву в Канаді. І цей факт показує великі наміри та бажання розбудови церкви на новій території. Але прихід нового очільника не був безконфліктним, питання викликало законність хіротонії архієпископа Іоанна (Теодоровича). З огляду на ці та інші непогодження, в 1929 р. було створено ще одну православну юрисдикцію мирянами греко-католицької церкви на конгресі в Аллентауні, які розірвали зв'язок з Римом. Після того вони проголосили створення Української православної церкви Америки [158]. На початку духовним опікуном церкви став єпископ Афтіміос Офейш, в 1932 р. очільником церкви був висвячений колишній ректор греко-католицької семінарії у Львові о. Йосиф Жук. Після формування двох українських церков, між ними почалася конкуренція та протистояння [56]. Остаточна легітимізація церкви відбулася в 1936 р., тоді Вселенський патріарх взяв її під свій омофор і в 1937 р. назначив Богдана Шпильку єпископом епархії. Б. Шпилька досить вдало керував епархією і кількість прихожан збільшувалася. В 1995 р. почалися переговори між Українською православною церквою США та Українською православною церквою Америки про об'єднання. І в 1996 р. Українська православна церква Америки приєдналася до Української православної церкви США, адже була меншою за розмірами.

Іоанн Теодорович зробив багато для розквіту українського православ'я в США. В 1923 р., коли його було призначено на служіння в США, тоді Подільська округа, де він служив, мала понад 300 українських парафій. Остаточо питання про виїзд до США було прийнято в жовтні 1923 р., і після листування з емігрантами, він отримав кошти. Через певний час у кінці грудня 1923 р. він виїхав, і 13 лютого 1924 р. прибув до США, де в храмі св. Вознесіння у Нью-Йорку провів службу. Згодом його обрали на чин Першоієрарха Церкви. І в той же час він був обраним опікуном церкви в Канаді, цю службу він ніс до 1947 р., допомагаючи громаді згуртуватися

навколо церкви [20, с. 132]. Хоча відносини з канадськими греко-католиками відразу не склалися, і преса греко-католиків неоднозначно відгукувалася про нього («Канадський Українець» до прикладу) [20, с. 133]. В 1947 р. разом з о. Володимиром Букатом і о. Стефаном Халлік-Холутяком заснував Українську православну лігу; було створено семінарію Св. Софії; засновано багато стипендіальних програм; організовано Молодіжну українську православну лігу в США в 1962 р. метою якої була підготовка молоді для керівних посад у житті церкви [226]. Створено і освячено Церковний центр, єдиною спорудою якого спочатку був будинок Фішера, на який збирала гроші вся громада, згодом там розмістилася типографія, з якої виникло видання «Українське Православне Слово», резиденція архієпископа, бібліотека/архів та багато іншого. Важливою датою в житті української діаспори в США став 1955 р., коли почалося будівництво Меморіалу церкви Св. Андрія, яке тривало десять років, і який був освячений 10 жовтня 1965 р. Архієпископ Мстислав незадовго до освячення сказав: «Меморіальна церква – це комбінований пам'ятник над могилами наших предків – рідних нам і найдорожчих. Храм-пам'ятник – це вираз нашої глибокої поваги до героїв і мучеників нашого українського народу. Меморіальна церква – це дуже скромний хрест над могилами мільйонів жертв геноцидного голоду, зраненого ворогом. Храм-пам'ятник – це наша слабка спроба відтворити велич українських храмів, зруйнованих московськими комуністами в 20 столітті. Храм-пам'ятник – це творіння вільного українського духу, який нерозривно пов'язаний зі старовинним українським стилем церковного будівництва ...» [226]. В 1961 р. відбулася інша важлива подія для життя української діаспори – в США було створено Об'єднання Українського Православного Сестринства. Митрополит Іоанн багато зробив для української церкви в США і протягом 47 років намагався покращити її.

Життя та творчість видатного діяча релігійно-суспільного руху в США та Україні залишається мало вивченим, однією з причин є те, що велика його частина була за кордоном. Його багатую богословською спадщиною була не

лише релігійна література, вона стосується «особливостей церковного богослужіння в Україні та в Канаді і США, теорії церковного права в застосуванні до ситуації як самостійного становлення Української Церкви в діаспорі», як зазначає І. Преловська [20, с. 128].

Його наступником було обрано митрополита Мстислава. Він зробив багато для об'єднання українського православ'я. Він домогся успіху в досягненні гармонійних відносин між трьома хвилями української еміграції. Він усіма силами звертав увагу на те, що українська церква стане незалежною. І мав вагомий духовний вплив не тільки на українську церкву, а й брав участь у зустрічі з президентом США Рональдом Рейганом перед його зустріччю з очільником СРСР Михайлом Горбачовим. Він став головою Української автокефальної церкви України, став символом незалежності України та Української церкви, і вперше від 1944 р. повернувся зі США до України і став першим на чолі української незалежної церкви [226]. Наступним очільником українського православ'я в США став митрополит, який був введений в сан митрополитом Мстиславом – митрополитом Константин. Він, як і його попередник, доклад зусиль для подолання прірви між українськими мігрантами. В 1975 р. була заснована в будівлі помістя Хезерингтон Українська православна духовна семінарія Св. Софії, яка, до речі, в 2015 р. отримала ліцензію штату Нью-Джерсі як вищий навчальний заклад, який може надавати ступінь магістра. І в програмі «SEVIS» Міністерства внутрішньої безпеки США вона офіційно визнана як така, що має право приймати іноземних студентів, яких досить багато, особливо з України. В 2012 р. після смерті митрополита Константина, митрополитом Антоній був вибраний четвертим митрополитом. Він ще президентом Консисторії зробив багато для вірян, реорганізував церковне управління в різні міністерства. Будучи митрополитом, чимало зробив для Фонду розвитку приходу Нової місії, Фонду допомоги дітям Чорнобиля і Українській програмі усиновлення дітей сиріт – програма Орісі Федерович і Наталії Деделук. Очільники церков української діаспори зробили багато для

розвитку української громади в США та здійснили вагомий вклад в культуру, мали значний вплив та повагу в США [226].

В 1938 р. на американському континенті в США була створена ще одна православна церква – Американська карпато-руська православна єпархія з переважно закарпатською паствою. Причиною утворення цієї єпархії була незгода щодо латинізації зі сторони Риму, і на церковному конгресі в Пітсбурзі, штату Пенсільванія, було вирішено повернутися до православ'я і призначено Ореста П. Чернока першим єпископом Американської карпато-руської православної єпархії. До 1939 р. церква налічувала 50 000 членів, також було організовано Американську карпато-руську молодіжну організацію, яка в 1947 р. була реорганізована. Також важливим було створення газети «Церковний вісник» [149, с. 66]. Після смерті митрополита Ореста очільником церкви став його помічник єпископ Іоанн (Мартин), його призначив Священний Синод Вселенського Патріархату. Єпископ Іоанн зробив багато для розбудови церкви: оновив єпархіальне керівництво; переглянув навчальну програму семінарії; було створено пенсійний фонд для духовенства. Але він недовго очолював єпархію, адже через 7 років помер і наступним керівником було призначено митрополита Миколу (Смішка). Митрополит Микола чимало зробив для розвитку церкви української діаспори, він був яскравим прихильником та захисником єпархії; оновив програми навчання в семінарії; побудована нова канцелярія для єпархії приміщення до єпископальної резиденції та багато іншого. Розуміючи, що в світі глобалізації та діджиталізації церква не може бути поза межами цих процесів, було створено вебсайт – www.acrod.org. 14 липня 2012 р. після смерті митрополита його наступником став архімандрит Григорій Тацина. В 29 серпні 2018 р. його висвятили в митрополити (табл. 3.3) [82].

**Очільники Американської карпато-руської православної єпархії
та основні результати їхньої діяльності**

Американська карпаторуська православна єпархія	
Очільники	Основна діяльність
митрополит Орест (Хронюк) (1938–1977)	1938 р. утворена Американська карпато-руська православна єпархія; Засновано Американську карпато-руську молодіжну організацію; Започатковано видання «Церковного вісника».
єпископ Іоанн (Мартин) (1977–1984)	Переглянуто керівництво єпархією; Внесено зміни до навчання семінаристів»; Випущена англійська церковна літургія; Створено пенсійний фонд для духовенства; Відкрита програма єпархіальних донорів; Побудовано «Camp Nazareth» в окрузі Мерсер, штат Пенсільванія.
митрополит Миколай (Смішко) (1985— 2011)	Вдосконалення навчальної програми в семінарії; Програма «Урожай 200»; Відкрито нові місії в Флориді, Джорджії, Індіані та ін.; Побудовано приміщення канцелярії; Створено веб – сайт єпархії - www.acrod.org ; Вдосконалено «Табір Назарет»; Створив новий рух для молоді – «Молодіжне апостольство»; Створення видання «Daylight».
єпископ Григорій (Таціс) (з 2012)	Продовжив справу своїх попередників; Опікується про розвиток молодіжного служіння; Зміцнення церкви.

Джерело: складено автором на основі [149, с. 66; 82; 128]

Українська автокефальна церква в США, Українська православна церква Америки в єдності із Вселенською патріархією, а також Американська карпато-руська єпархія Константинопольського патріархату завжди були тими інституціями, які консолідували українську діаспору, вони мали вагомий вплив на території США, і в кожному штаті, зокрема. Одним із таких прикладів є штат Каліфорнія.

Українська діаспора в Лос-Анджелесі (штату Каліфорнія) також стала об'єднуватися навколо українських організацій, які залишалися комунікативним та об'єднуючим фактором у житті громади, серед них Українська православна церква св. Володимира, Українська православна церква св. Андрія Первозваного та Українська католицька парафія Різдва Пресвятої Богородиці. На початку приблизно 1920 р. в Лос-Анджелесі проживало приблизно 300 родин, як зазначає М. Новак, автор часопису «Новий шлях», який разом із групою однодумців поставили собі за мету запросити священика, створити церкву і побудувати Український Народний Дім. І громада запросила священника о. Петра Маєвського. І він переїхав з Вінніпегу (Канада) до Лос-Анджелеса, Каліфорнія (США). До речі, тоді там не було жодної української парафії, як і на всьому заході США. В листопаді 1946 р. йшла підготовка до відправи першої служби, яка мала відбутися на Різдвяні свята й було скликано Загальні збори парафіян, на яких було засновано парафію – Української православної парафії св. Володимира в м. Лос-Анджелес, Каліфорнія. І, як зазвичай, із церквою збільшилося українське культурне життя, почалися церковні недільні уроки, культурно-освітня діяльність [6, с. 129-130].

Наразі представники української церкви та українська діаспора в США також мають не менш важливе значення в суспільно-політичному житті США та України. Не виключенням стало отримання Томосу – незалежності Православної церкви України. Церкви українського походження підтримали Україну на цьому нелегкому шляху отримання автокефалії. Тодішній президент України Петро Порошенко подякував УПЦ у США та особисто митрополиту Антонію та архієпископу Даниїлу за підтримку України в цьому історичному рішенні [31]. До речі, важливим є той факт, що архієпископ УПЦ у США Даниїл (Зелінський) брав участь 1-3 вересня 2018 р. в роботі Ради ієрархів Вселенського патріархату, як повідомляється згідно з даними офіційного сайту УПЦ в США, основною метою було інформувати про поточні справи в церковному житті, обмін думками, такі зустрічі є

важливими для розбудови духовних зв'язків. Але питання про церковні проблеми та аспекти в Україні теж стояли на порядку денному [32]. З огляду на те, що церкви української діаспори є ваговою підтримкою України, особливо в питанні Томосу, ця подія стала важливим чинником напередодні його отримання. На нашу думку, очевидним є той факт, що ця адвокаційна ситуація разом з іншими стали тими частинами пазлу, які допомогли українській православної церкві вийти з-під «братської руки» Російської православної церкви, яка міцно впилася і загарбала українську церкву багато років тому, а також стати однією з найбільших та найвпливовіших церков православного світу, що було неприязно сприйнято церквою в Росії, але це й не дивно, адже з огляду на такий наслідок вона втратила вагому частину свого впливу та історії.

Українські релігійні організації та церкви в США з самого початку допомагали українцям з-за кордону. Не виключенням стала й історично важлива подія отримання Томосу українською церквою.

Вони допомагають Україні навіть із-за океану, співпрацюючи в багатьох проектах, суспільних ініціативах, підтримці іміджу України, становленні незалежної православної церкви. Серед нещодавніх ініціатив:

- Представники Світового Конгресу України, а саме президент – Павло Грода, віце-президент та Директор представництва СКУ в Україні 21-23 травня 2019 р. зустрілися з Предстоятелем ПЦУ митрополитом Епіфанієм, Почесним Патріархом ПЦУ Філаретом, предстоятелем УГКЦ Святославом Шевчуком та представником Вселенського Патріархату, другим секретарем Святого і Священного Синоду дияконом Григорієм (Фрагкакисом). Під час зустрічі було обговорено багато важливих питань, серед яких надано увагу «єдності та визнанню Православної Церкви України на світовому рівні, консолідація Української греко-католицької церкви», а також сприяння та підтримка українців у розвитку духовних проектів [37, с. 8].

- Українська діаспора у Філадельфії зібрала сто тисяч доларів для Українського Католицького Університету, крім того 260 гостей зібралися в

Українському освітньому і культурному центрі в США, щоб підтримати університет у Львові [221, с. 11].

- Українська діаспора є активним учасником суспільних процесів в США і під час пандемії Українська православна церква в США разом із благодійною фундацією «TheSALTFoudation» у м. Саут-Баунд-Брук, штат Нью-Джерсі, роздала 800 продуктових пакетів [57].

- Зв'язок українських церков США та України перевірений не лише позитивними подіями, а й сумними для нашої історії та народу, українські церкви в США разом із нами віддали належне пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр., і 19 листопада 2020 р. з нагоди 87-ої річниці, перед храмом парафії Св. Трійці Православної церкви України, яка знаходиться в Норт-Роялтон (штат Огайо, США), біля пам'ятника, присвяченого цій трагедії, священники православної і греко-католицької церков вшанували пам'ять жертв Голодомору, і через призму Covid-19, коли людство було непевне, як розвиватимуться події далі, показали переживання мільйонів українців [55].

- Водночас толерантність і повага, яку українські церкви отримали в США, вони використовують і в ставленні до інших суспільно-політичних подій, які є важливими для цієї країни, прикладом є вшанування УПЦ США жертв найбільшого теракту в історії країни 11 вересня 2001 р., собор єпископів УПЦ США звернувся з приводу річниці трагедії 2019 р. і закликав молитися за всіх, хто бореться з цим явищем [58].

Отже, релігійні організації української діаспори зіграли важливу роль у становленні та розвитку державно-церковних відносин не тільки в США, а й у себе на Батьківщині. Діаспора пройшла чотири етапи міграції, яка наповнювала її новими мігрантами, що потребували створення української церкви за кордоном, як «оплоту» своєї Батьківщини, хранительку традицій, а вони зі свого боку стояли на початку розбудови країни, особливо в вугільних регіонах, як-от Пенсільванія, де руками українців створювалася економіка країни, яка зараз є однією з найбільших та найвпливовіших економічно, політично, соціально в світі, країни, що пронесла свободу та рівність як

маркер якості, яка зробила релігію і церкву центром свого розвитку, але відсторонила від впливу на державу США.

З огляду на це, виокремлюємо певні рекомендації щодо двосторонніх відносин Української православної церкви в США та Православної церкви України:

- Організації мобільності духівництва з метою посилення та покращення двосторонніх відносин на релігійному рівні;
- Проведення конференцій та круглих столів щодо вироблення спільної політики та механізмів у роботі релігійних організацій та церков з метою посилення позицій Православної церкви України в світі;
- Проведення брифінгів щодо обміну досвідом між релігійними організаціями української діаспори в США та України, а також обміну досвідом у сфері взаємодії релігійних організацій та державних інституцій у соціальній галузі, допомоги бідним та малозабезпеченим сім'ям, дітям, позбавленим батьківського піклування та інше.

Висновки до розділу 3

З 46 президентів 44 були протестантами, і тільки 2 – католиками – Дж. Кеннеді та Дж. Байден. Першому довелося провести багато виступів та чітку кампанію з метою переконати громадян США, що його віра не завадить йому бути президентом, а Ватикан не буде втручатися у справи країни, другий не зазнав такої нищівної критики через своє віросповідання з огляду на те, що його конкурентом був Д. Трамп, і конкурентна боротьба перемістила свої координати в іншу площину. В загальному тільки п'ять католиків виносили свою кандидатуру на пост президента США, і якщо проаналізувати їхні передвиборчі кампанії та реакції на них, та з огляду на події 1976 р., вибори Дж. Картера, вибори Р. Рейгана, – можна простежити чітку кореляцію впливу церкви та релігійних організацій на політичну ситуацію в країні у кінці ХХ-початку ХХІ ст.

Лобізм релігійних організацій пронизує не тільки виборчий процес США, але і суспільно-політичні відносини загалом. Сотні чи навіть тисячі лобістів працюють для просування та адвокації певних державно-церковних питань, від молитви в школах до заборони дослідів на стовбурових клітинах. Релігійні організації та церкви зробили багато для розбудови країни, як такої, не стали винятком і релігійні організації української діаспори, які, в особі о. І. Волянського, о. І. Теодоровича та інших, створили сильну церкву на американському континенті, що стала центром життя української діаспори, багато зробила для розбудови державно-церковних відносин і країни загалом. Особливо перша хвиля міграції, яка працювала на вугільних шахтах і розбудовувала країну, не виключенням є й інші три хвилі міграції, які зробили багато в США.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні, відповідно до мети, сформовано пропозиції та висновки:

1. Проаналізовано понятійний апарат поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин» у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: С. Гантінгтона, Ю. Кальниша, А. Баранової, Б. І. Андрушина, В. Бондаренко, В. А. Яценко, М. М. Палінчака, О. Н. Сагана, О. В. Добродум, В. Клімова, С. Фотіу, С. Онищук, С. І. Здіорука, А. Т. Б. МакГовена, К. Дурема та інших. Доповнено поняття «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин».

2. Посилення процесів глобалізації та інтеграції, розвиток Інтернету, політичні й економічні зміни та вплив релігійного чинника в ХХІ ст. потребують уточнення та модернізації понять «державно-церковні відносини» та «модель державно-церковних відносин». На основі праць дослідників ці дефініції набули подальшого розвитку. Державно-церковні відносини – це сукупність відносин та співпраця між державою та церквою в суспільно-політичних, економічних, правових, соціальних взаємозв'язках державних органів і релігійних організацій та церкви, які склалися впродовж певного періоду й регулюються згідно з нормативно-правовими нормами країни, відповідають конституційним, моральним, демократичним принципам конкретної країни і відображаються в моделі взаємовідносин між церквою та державою. Модель державно-церковних відносин – система відносин, яка склалася в результаті історичних, політичних, культурних подій в країні під дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, які сприяли виокремленню певної моделі відносин між духовною та світською частинами країни, церквою та державою і визначили модель їхньої взаємодії.

2. На основі моделей державно-церковних відносин Палінчака М. М., МакГовена А. Т. Б., Онищук С. В., Кальниша Ю. Г. та інших було запропоновано класифікацію моделі державно-церковних відносин, яка

відображає сучасні зміни в міжконфесійних та державно-церковних відносинах у XXI ст. Виокремлено два види:

- клерикалістична модель, яка ділиться на наступні підвиди: теократія, цезаропапізм, державна церква;

- світська модель, яка поділяється на наступні підвиди: модель повного відокремлення, модель часткового відокремлення та модель відокремлення держави від церкви.

3. Політико-правові аспекти формування та реалізації моделі державно-церковних відносин у США пройшли велику плеяду змін. Історично-правові та суспільно-політичні передумови формування державно-церковних відносин у США були побудовані на: Декларації незалежності США 1776 р. Т. Джефферсона, змістом якої була заява тринадцятьох штатів про те, що вони не будуть під впливом Великобританії, і вперше на такому високому рівні пролунала заява «вільні», що викликало дисонанс у суспільстві, де процвітало рабство; прийнятті Конституції США 1789 року; Білль про права, який включав перші десять поправок: Першій поправці, в якій йдеться про те, що всі мають право вільно сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію, виражати свої погляди та мати повну свободу світогляду, Чотирнадцятій поправці, яка гарантувала поширення Першої поправки по всій країні, в кожному штаті (до цього вона поширювалася тільки на рівні країни), і кожен штат мав право нівелювати чи відмінити її; Статуті Вірджинії 1796 року – першому акті, який гарантував свободу віросповідання ще до Першої поправки, в якому також зазначалося, що не можна вимагати певного віросповідання для зайняття тієї чи іншої посади – це було заборонено. Досліджено особливості функціонування та підтримки моделі державно-церковних відносин у 2021 р. в США. Згідно з дослідженнями, 55% американців підтримують відокремлення держави та церкви, 14% виступають за інтеграцію церкви та держави, 18% мають змішані погляди, з огляду на які підтримують відокремлення та в деякій мірі інтеграцію держави та церкви, 12% не зазначили свою позицію.

4. У світі спостерігається кореляція, що розвинуті економічно країни є менш релігійними. США – виняток із цього правила, є однією з найбільш розвинених країн світу економічно, політично й технологічно і, з іншого боку, є однією з найбільш релігійних країн. В США до недавнього часу була присутня молитва в школі, де американська громадянська релігія в певній мірі вибудовувала свій фундамент. Релігійні організації та церкви протягом вагомого періоду часу не могли дійти консенсусу, як саме повинні відбуватися релігійні заняття, незважаючи на те, що в школах читали молитву, яка є позаконфесійною, були поширені суперечки та дискусії серед представників різних релігійних деномінацій. З огляду на це, особливості державно-церковних відносин у сфері освіти формувалися не тільки законодавством США, а й прецедентом судової системи країни. Адже багато спірних питань вирішувалися у Верховному суді та судах інших інстанцій в країні. Виокремлено основні судові справи, що сформували державно-церковні відносини в США:

- справа Еверсон проти Департаменту освіти (1947 р.);
- Зорак проти Клаусон (1952 р.);
- Макколлум проти Департаменту освіти (1948 р.);
- Енджелл проти Віталь (1962 р.), стала однією з основоположних і поклала край молитві в школі;
- Абінгтон проти Шемпп (1963 р.);
- Веллес проти Джеффри (1985 р.);
- Геральд проти шкільного округу Понтоток (1996 р.).

З огляду на те, що суперечки щодо впливу релігій та церков у США були поширеними, законодавство про освіту США змінювалося відповідно до вимог часу: 1950 р. став позитивним для християн-консерваторів, було прийнято Закон про звільнені години, який надав можливість учням школи брати участь у молитві поза школою; 1995 р. у зв'язку з дискусіями, які розгорнулися в питаннях державно-церковних відносин у сфері освіти, департаментом освіти США було розіслано інструкцію «Релігійні прояви в

державних школах»; Закон про початкову і середню освіту Ліндона Б. Джонсона, президента США (The Elementary and Secondary Education Act (ESEA), 1965); 2001 р. – Закон про реформування системи освіти «Жодна дитина не залишена поза законом» (No Child Left Behind Act of 2001); 7 лютого 2003 р. в усі округи було надіслано Інструкцію про конституційно захищену молитву у початковій і середній школах («Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary School»).

6. У дослідженні було уточнено дефініції низки базових понять, що дало змогу конкретизувати понятійний апарат дослідження, серед яких поняття «релігійна організація». Релігійна організація – це організація, яка заснована на певній релігії чи віруванні, здійснює свою діяльність на безприбутковій основі. В США релігійні організації, відповідно до закону 501 (c) (3), мають безподатковий статус. Вперше їх звільнили від оподаткування, згідно з Актом про тарифи Вільсона-Гормана, у 1894 р. З огляду на норми податкового кодексу, релігійні організації мають здійснювати свою діяльність на безприбутковій основі, не брати участі у виборчих кампаніях та в політичній агітації.

7. Роль та місце релігійних організацій у суспільно-політичних процесах у США є важливими. Вони також можуть скористатися програмою Благодійний вибір, яка дозволяє релігійним організаціям брати участь у соціальній політиці країни й фінансується з державного бюджету для здійснення соціальної політики та деякою мірою допомозі державі в її провадженні. Вперше положення про «Благодійний вибір» було сформовано в 1996 р., коли було прийнято Закон про рівні можливості, згідно з яким, релігійні організації могли вступати в боротьбу за надання соціальних послуг, але без необхідності змінювати релігійний характер, управління чи знімати предмети культу в тих приміщеннях, де буде надаватися ця допомога. В результаті закон зазнав нищівної критики, адже велика кількість науковців, юристів, громадських діячів, серед яких М. Лютер, стверджували,

що це є намаганням обійти «стіну відокремлення» державно-церковних відносин.

8. Досліджено вплив церкви, релігійних організацій на політичні процеси країни, роль церкви та релігійних організацій на виборах у США. Вибори 35-го президента США Дж. Кеннеді та 39-го президента США Дж. Картера були прикладом того, як релігія може завадити і «надихнути» президентські кампанії. Дж. Кеннеді був третім католиком, який намагався очолити країну, і його кандидатура викликала бурю емоцій серед американців, які вважали, що його католицизм буде заважати політиці, а Ватикан буде втручатися в справи країни. З метою переконати своїх опонентів, Дж. Кеннеді виступив перед «Великою Г'юстонською асоціацією міністрів» з промовою, яка увійшла в історію США. Іншим прикладом є Дж. Картер, вагомий вплив на вибори якого мали протестантські євангелісти. Проведено порівняльний аналіз президентських кампаній Дж. Картера і Р. Рейгана.

9. Вплив релігії у політиці Д. Трампа, який заручився підтримкою євангелістів. У зв'язку з чим, під час його президентства було прийнято багато поправок та законів, пов'язаних із релігією. Дональд Трамп виступив проти Поправки Джонсона і намагався відмінити її. Д. Трамп зніщював та виділив кошти релігійним організаціям, з метою підтримання їх під час коронавірусної пандемії. Конгрес дозволив релігійним організаціям та іншим неприбутковим організаціям подавати заявки на отримання позик через Програму захисту заробітної плати. Важливі зміни в державно-церковних відносинах відбулися під час світової пандемії Covid-19, що вплинули на діяльність релігійних організацій в країні. Вони виступали проти деяких обмежень, які стосувалися масових зібрань, багато релігійних лідерів сприйняли ці обмеження неоднозначно.

10. Лобізм релігійних організацій та лідерів пронизував усю історію США. Особливо під час євангелістського ренесансу 1980-1990 рр. «Моральна

більшість», Конференція католицьких єпископів та інші релігійні організації мали великий вплив у США.

11. Серед ореолу релігійних організацій, лідерів та церков у США, вагоме місце займає українська діаспора, яка доклала багато зусиль для розвитку державно-церковних відносин у Сполучених Штатах. Знайшовши перший свій дім у штаті Пенсільванія, в 1884 році була збудована українська греко-католицька церква, згодом утворено три єпархії в Пенсільванії: 1884 р. – в Шенендоа, 1886 р. – в Фрідленді, 1987 р. – в Гейзелтоні. О. І. Волянський був одним із перших, хто прокладав шлях українцям у США через підтримку їхньої духовної єдності, якої вони потребували в США. Згодом була утворена православна церква української діаспори під керівництвом о. І. Теодоровича. Вихідці із західної України заснували Карпато-руську церкву в США. Українська діаспора завжди підтримувала Батьківщину з-за кордону, не виключенням стало і отримання Томосу, яке викликало сплеск негативу церкви у Росії та її соратників. У дослідженні представленні рекомендації щодо поглиблення двосторонніх відносин між Православною церквою України та церквами США. А саме:

а) активізувати двостороннє співробітництво в рамках мобільності духовенства;

б) проведення та організація спільних культурних заходів;

в) проведення конференцій, круглих столів православними священиками США та України в рамках вироблення механізмів посилення ролі та впливу церкви в християнському світі;

г) створення робочих груп для обміну досвідом між релігійними організаціями української діаспори в США та українськими релігійними організаціями в рамках вироблення механізму залучення релігійних організацій та церков у соціальну сферу допомоги бідним та нужденним. Приклад США чітко ілюструє роботу церкви та релігійних організацій у цій сфері, особливо в межах програми «Благодійний вибір».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №18. Економіка і право*. Київ, 2009. Вип. 7. С. 94-104.
2. Баранова А. Проблемы взаимоотношений государственной власти и православных церквей в Украине. *Культура народов Причерноморья*. 2009. № 159. С. 112-113.
3. Белоножко С. В. Декларация независимости США в контексте политико-правовых идей колониального периода (XVII–XVIII вв.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. - Бердянськ; Запоріжжя, 1998. Вип. III: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. URL: <http://istznu.org/page/issues/3/398.ukr.html> (дата звернення: 12.12.2021).
4. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с.
5. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
6. Гетьман-П'ятковська Ірина. Українська діаспора в країнах Америки. С. 128-136. URL: <http://www.americanstudies.history.knu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%93%D0%B5%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD-%D0%9F%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%86..pdf> (дата звернення: 16.12.2021).
7. Добродум О. Релігійна соціалізація у віртуальному кібер-просторі. *Релігійна свобода*. 2018. Вип. 21. С. 164-174. URL: <https://uars.info/prints/rs/21/13.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).

8. Добродум О.В. Религия и политика в реальном и виртуальном пространстве (на примере США та России): монографія. Одесса: Удача, 2011. 352 с.
9. Дяків В. Греко-католицька церква як чинник формування релігійної та національної ідентичності української діаспори у Північній Америці. *Релігія та Соціум*. 2014. №3-4 (15-16). С. 179-186.
10. Єлейко І. Передумови та особливості міграції українського населення до США. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Випуск 39. С. 187–194.
11. Єленський В. «Американська релігія» та її кредо. URL: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/4719-amerikanska-religiya-ta-yiyi-kredo.html> (дата звернення: 21.02.2022).
12. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія. К.: Знання України, 2005. 552 с.
13. Кальниш Ю. Державно-церковні відносини: історія розвитку і сучасна політична типологізація. *Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник*. Київ: VIP, 2001. С. 206.
14. Кірушок Ю. В. Становлення церков української православної діаспори в 20-30 х роках XX століття. *Наукові записки. Серія "Історичне релігієзнавство"*. 2010. Випуск 2. С. 85-94.
15. Климов В. В. Сучасна модель державно-церковних відносин як результат суспільних трансформацій. *Українське релігієзнавство*. 1999. № 12. С. 52-63.
16. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (дата звернення: 17.05.2021).
17. Куцевич Вадим. Еволюція храмобудування в поселеннях української діаспори. *Науковий пошук. Українська Академія Мистецтв*. 2013. Випуск 21. С. 87-96.

18. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ: Укр. вид. спілка, 1996. 942 с.

19. Мучник А. М. Релігія і держава: світовий досвід. *Український науковий журнал*. 2009. №1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/49> (дата звернення: 10.06.2022).

20. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. Вип. 11 / Національний університет “Острозька академія”, Українське Історичне Товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2008. 540 с.

21. Онищук С. В. Конкордатна система – модель відносин між церквою та державою. *Державне управління: теорія та практика*, 2013. № 2. С. 240-245. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Dutp_2013_2_29 (дата звернення: 18.02.2022).

22. Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2014. Вип. 2. (12). URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-02\(12\)/index.html](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-02(12)/index.html) (дата звернення: 10.01.2022).

23. Онищук С. В. Модель партнерської взаємодії держави та церкви в процесі реформування системи державного управління. *Модернізація системи державного управління: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. уч., (20 квітня 2012 р.): у 2 ч. Ч. 1 / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. С. 140.*

24. Онищук С. В. Формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні: теоретичні та прикладні засади. *Ефективність державного управління*, 2015. Вип. 42. С. 61 – 67.

25. Офіційний сайт «Planned Parenthood». URL: <https://www.plannedparenthood.org/about-us/who-we-are/our-history> (дата звернення: 12.12.2021).

26. Палінчак М. М. Політологічний зміст поняття «державно – церковні відносини». *Науковий журнал «Політикус»*. 2015. Вип. №1. С. 77-83.

27. Палінчак М. М. Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посіб. Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2015. 296 с.

28. Палінчак М. М., Кучарчик Рудольф, Стеблак Д. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 62-66.

29. Палінчак М.М., Стеблак Д.М. Covid-19, церква та фінансування релігійних організацій: дискусії у Верховному суді США. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2020. № 23. С. 49-53.

30. Палінчак М., Стеблак Д. Релігійні організації США та пандемія Covid-19: виклики сьогодення. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid–19»* / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 15-18.

31. Порошенко подякував єпископату УПЦ в США та Канаді за підтримку ПЦУ. 2019. URL:https://risu.ua/poroshenko-podyakuvav-episkopatu-upc-v-ssha-ta-kanadi-za-pdtrimku-pcu_n96292 (дата звернення: 26.12.2020).

32. Представник УПЦ в США візьме участь у Синаксисті єрархів Вселенського Патріархату в Константинополі. 2018. URL: https://risu.ua/predstavnik-upc-v-ssha-vizme-uchast-u-sinaksisi-erarhiv-vselenskogo-patriarhatu-v-konstantinopoli_n92589 (дата звернення: 27.12.2020).

33. Романова О. Релігійний фактор у політичному просторі США. *Політичний менеджмент*, 2004. № 5. С. 107-113.
34. Романова О. І. Релігія в державних школах США: Протистояння чи взаємодія? *Політичний менеджмент*, 2005. № 1. С. 122-126.
35. Рощина Л.О., Романенко Н.М. Українська греко-католицька церква за кордоном (кін. XIX – кін. XX ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. №3. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/7150> (дата звернення: 12.12.2021).
36. Саган О. Моделі державно-церковних взаємин у світовій історичній ретроспективі. *Релігійна свобода*. 2000. № 54. С. 9-12. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_2000_2000_5 (дата звернення: 10.06.2022).
37. Світовий конгрес Українців. 2019. *Бюлетень* № 3. Літній випуск. С. 26. URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/Bulletins/UWC%20Bulletin%20%e2%84%96%203_2019.pdf (дата звернення: 17.12.2021).
38. Стеблак Д. Американська громадянська релігія в публічній риториці і політичній практиці Дж. В. Буша-мол. *Вісник Львівського університету Серія філос.-політолог. студії*, 2020. Випуск 28. С. 197-202.
39. Стеблак Д.М. Дж. Байден: політика, церква, релігія. *Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24-25 червня 2021 року) / за заг. ред.: М. М. Палінчак, В. В. Химинець, М.М. Король, Ужгород: РІК-У, 2021. С. 149-151.
40. Стеблак Д.М. Вплив телевангелізму на релігійно-політичний простір США. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*. Київська наукова суспільнознавча організація. Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 2020. С. 78-81.
41. Стеблак Д. М. Забезпечення свободи віросповідання солдатів і військових капеланів у США. *Вісник Національного технічного університету*

України “Київський політехнічний інститут”. *Політологія. Соціологія*. Київ, 2019. № 3 (43). С. 203-207.

42. Стеблак Д.М. Діяльність релігійних організацій в США. *Пріоритетні напрямки наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Київ, 7-8 лютого 2020 р. Кив, 2020. С. 76-78.

43. Стеблак Д. М. Державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2018. № 13. С. 21-25.

44. Стеблак Д.М. Політико-правові аспекти формування моделі державно – церковних відносин у Сполучених Штатах Америки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*, 2018. Вип. 34. С. 81-87.

45. Стеблак Д. М. Президентські вибори в США 2020 року та релігійний фактор. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути*: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 17-18 серпня 2020 р. Дніпро, 2020. С. 448-449.

46. Стеблак Д. М. Зовнішня та внутрішня політика президента США Дж. Байдена. Релігійний чинник у політиці президента. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 5. Р. 71-75.

47. Стеблак Д. М. Релігійний фактор у політиці Сполучених Штатів Америки. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів*: матеріали доповідей Міжнар. наук.-практич. Конференції, м. Ужгород, 16-17 квіт. 2018. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 348-351.

48. Стеблак Д.М. Роль християнського фундаменталізму у виборчому процесі США. Порівняльний аналіз з країнами Європи. *Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 р.) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В.В. Химинець, М.М. Король. Ужгород: РІК-У, 2020. С. 345-349.

49. Стеблак Д.М. Роль релігійних організацій в США. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2019. Випуск 22. С. 202-207.
50. Стеблак Д. М. Роль релігійного фактору президентських виборах Дж. Кенніді. *Scientific Journal Virtus*, 2019. № 30. С. 277-280.
51. Стеблак Д. М. Становлення та розвиток протестантського фундаменталізму в Сполучених Штатах Америки. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії*, 2020. № 20. С. 59- 63.
52. Стеблак Д. М. Церква та державні школи в США. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії*, 2019. № 16. С. 87-93.
53. Титов В. Д. Філософсько-правові погляди Томаса Джефферсона. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2011. № 1. С. 85-93.
54. Ткачук Ю. Взаємодія держави і церкви: концептуалізація сучасних підходів. *Релігія та Соціум*. 2012. №1 (7). С. 133-139.
55. У Клівленді (США) молитовно вшанували пам'ять жертв Голодомору. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2020. URL: https://risu.ua/u-klivlendi-ssha-molitovno-vshanuvali-pamyat-zhertv-golodomoru_n113689 (дата звернення: 24.12.2020).
56. Українська православна діаспора. Ч. 1. Заснування церковних структур. *РІСУ*. 2018. URL:https://risu.ua/ukrajinska-pravoslavna-diaspora-ch-1-zasnuvannya-cerkovnih-struktur_n91713 (дата звернення: 16.12.2018).
57. Українська церква в США роздала понад 800 продуктивних наборів тим, хто потребує в часи пандемії. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3039408-ukrainska-cerkva-v-ssa-rozdala-ponad-800-produktivnih-naboriv-tim-hto-potrebue-v-casi-pandemii.html> (дата звернення: 07.06.2020).

58. УПЦ США поминає жертви трагедії 11 вересня 2001. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2019. URL: https://risu.ua/upc-ssha-pominaue-zhertvi-tragediji-11-veresnya-2001_n100059 (дата звернення: 12.10.2019).

59. Черній А. М. Релігієзнавство. Київ Академвидав. 2003. URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/religia/zmist.htm> (дата звернення: 20.05.2022).

60. Юшкевич В. Діяльність отця Івана Волянського серед американських українців (1884 – 1890 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Випуск №31. С. 106-113.

61. Яценко В. А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... канд. філос. наук; спец: 09.00.06. Київ: Ін-т філософії НАН України, 1993. 189 с.

62. Adam L. Split 5 to 4, Supreme Court Rejects Nevada Church's Challenge to Shutdown Restrictions. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2020/07/24/us/supreme-court-nevada-church-coronavirus.html> (Last accessed: 27.12.2020).

63. Adams J. Legal Papers of John Adams. 3 Vols. in One. Ed. by L Kinvin Wroth and Hillier B. Zobel. Cambridge (MA), 1965. Vol. 2. P. 131.

64. Albright M. The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs. Harper Collins. 2009. P. 368

65. Americans Oppose Religious Exemptions From Coronavirus-Related Restrictions. Pew Research Center. URL: <https://www.pewforum.org/2020/08/07/americans-oppose-religious-exemptions-from-coronavirus-related-restrictions/> (Last accessed: 05.12.2020).

66. Annals of Congress 434 (June 8, 1789). URL: <https://memory.loc.gov/ammem/amlaw/lwac.html> (Last accessed: 12.12.2021).

67. Arnsberg P. A History of the Tax-Exempt Sector: An SOI Perspective, Stat. Income Bull., 2008. P. 105-135.

68. Army Chaplain Corps. URL: <https://www.goarmy.com/chaplain/about.html> (Last accessed: 05.05.2021).

69. Austin C. Religious Right Growing Impatient with Reagan. *The New York Times*. Aug. 16, 1982. URL: <https://www.nytimes.com/1982/08/16/us/religious-right-growing-impatient-with-reagan.html> (Last accessed: 11.04.2021).

70. Banwart D. Jerry Falwell, the Rise of the Moral Majority, and the 1980 Election. P. 133-157. URL: <http://www.wiu.edu/cas/history/wihr/pdfs/Banwart-MoralMajorityVol5.pdf> (Last accessed: 25.03.2022).

71. Bauchman v. West High School. URL: <https://www.becketlaw.org/case/bauchman-v-west-high-school/> (Last accessed: 20.01.2021)

72. Beer T. U.S. Roman Catholic Church Received At Least \$1.4 Billion In Taxpayer-Funded PPP Loans. *Forbes*. 2020. URL: <https://www.forbes.com/sites/aaroncolby/2020/08/17/safety-trumps-when-dealing-with-customers-who-refuse-to-wear-masks> (Last accessed: 04.06.2021).

73. Berymon v. Henderson, 482 N.E.2d 391 (Ill. App. 1985). URL: <https://casetext.com/case/berymon-v-henderson> (Last accessed: 12.01.2022).

74. Bowen v. Kendrick, 487 U.S. 589 (1988). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/487/589/> (Last accessed: 12.12.2021).

75. Bradfield v. Roberts, 175 U.S. 291 (1899). Bradfield v. Roberts. N 76. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/175/291/> (Last accessed: 12.01.2020)

76. Braml J. The Politics of Religion in the United States. Manifestations politiques de la religion aux États-Unis. URL: <https://journals.openedition.org/lisa/4113> (Last accessed: 22.12.2021).

77. Brian T. Kaylor. Presidential Campaign Rhetoric in an Age of Confessional Politics. Lexington Books, 2010.266p.

78. Campbell D. E. A Matter of Faith: Religion in the 2004 Presidential Election. Brookings Institution Press, 2007. 308p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=iGE11BfOliAC&pg=PA180&lpg=PA180&> (Last accessed: 11.12.2021).

79. Campbell v. Cauthron 623 F2d 503. URL: <https://openjurist.org/623/f2d/503/campbell-v-cauthron> (Last accessed: 15.12.2021).

80. Canada B., Ackerman D. M. Faith-based Organizations: Current Issues. Nova Publishers, 2003.101 p.

81. Careers& Jobs. URL:<https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/browse-career-and-job-categories/administrative-support/chaplain.html> (Last accessed: 02.05.2020).

82. Carpatho-Russian Churches in the United States. URL:<https://www.acrod.org/diocese/history/> (Last accessed: 18.09.2021).

83. Considerations for Communities of Faith. Centers for Disease Control and Prevention. 2020. URL:https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/faith-based.html?CDC_AA_refVal=https%3A%2F%2Fwww.cdc.gov%2Fcoronavirus%2F2019-ncov%2Fphp%2Ffaith-based.html (Last accessed: 08.02.2022)

84. Charitable Choice: The Facts. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/government/fbci/guidance/charitable.html> (Last accessed: 23.02.2021).

85. Charitable Choice: First Results from Three States. P. 186. URL:<https://pdfs.semanticscholar.org/64e2/5940662bf3749b4dcb9828e17aac83270a45.pdf> (Last accessed: 10.11.2019).

86. Churches Were Eager to Reopen. Now They Are Confronting Coronavirus Cases. *The New York Times*. URL:<https://www.nytimes.com/2020/07/08/us/coronavirus-churches-outbreaks.html> (Last accessed: 09.11.2020).

87. Cohen M. D. Presidential Races Can Change Significantly as Election Day Approaches. URL:<https://news.gallup.com/poll/2392/presidential-races-can-change-significantly-election-day-approaches.aspx> (Last accessed: 26.11.2018).

88. Community Services Block Grant (CSBG). U.S. Department of Health & Human Services. URL: <https://www.acf.hhs.gov/ocs/programs/csbg> (Last accessed: 11.02.2021).

89. Conley R. S. Historical Dictionary of the Reagan-Bush Era. Rowman & Littlefield, 2017. 488p.

90. Cooperman A. Will the coronavirus permanently convert in-person worshippers to online streamers? They don't think so. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/08/17/will-the-coronavirus-permanently-convert-in-person-worshippers-to-online-streamers-they-dont-think-so/> (Last accessed: 27.12.2020).

91. Courts Not Silent on Moments of Silence. URL: <https://www.pewforum.org/2008/04/24/courts-not-silent-on-moments-of-silence/> (Last accessed: 14.02.2020).

92. Declaration concerning religion, ethics, and the crisis in the Clinton presidency. URL: <https://layman.org/news86fd/> (Last accessed: 01.03.2019).

93. Department of Health and Human Services. Administration for Children and Families. 45 CFR Part 260. RIN 0970-AC12. Charitable Choice Provisions Applicable to the Temporary Assistance for Needy Families Program. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2003-09-30/html/03-24291.htm> (Last accessed: 11.01.2020).

94. Dowd M. Bushworld: Enter at Your Own Risk. Penguin, 2005. 541 p.

95. Dry M. Civil Peace and the Quest for Truth: The First Amendment Freedoms in Political Philosophy and American Constitutionalism. Lexington Books, 2004. 309 p.

96. Dunklin R., Rezendes M. AP: Catholic Church lobbied for taxpayer funds, got \$1.4B. URL: <https://apnews.com/dab8261c68c93f24c0bfc1876518b3f6> (Last accessed: 12.09.2021).

97. Durham W. C. Jr. Religious Freedom in a Worldwide Setting: Comparative Reflections. P. 359-389. URL:

<http://www.pass.va/content/dam/scienze-sociali/pdf/acta17/acta17-durham.pdf>
(Last accessed: 19.10.2021).

98. Elizabeth's Supremacy Act, Restoring Ancient Jurisdiction (1559), 1 Elizabeth, Cap. 1 Gee, Henry, and William John Hardy, ed., Documents Illustrative of English Church History (New York: Macmillan, 1896), p. 442-458.

99. Engel v. Vitale. URL: <https://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/engel-v-vitale> (Last accessed: 20.01.2021).

100. Esbeck C. H. Five views of Church state Relations in Contemporary American Thought. Volume 1986. Issue 2. P. 371-404. URL: <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1472&context=lawreview> (Last accessed: 10.01.2022).

101. Everson v. Board of Education, 330 U.S. 1 (1947). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/330/1/> (Last accessed: 11.05.2021).

102. Exemption Requirements - 501(c)(3) Organizations. URL: <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations/exemption-requirements-501c3-organizations> (Last accessed: 01.01.2020).

103. Fact Sheet on Johnson Amendment: Trump Foundation Litigation and Pending Legislation. URL: <https://www.councilofnonprofits.org/fact-sheet-johnson-amendment-trump-foundation-litigation-and-pending-legislation> (Last accessed: 01.01.2022).

104. Ferrari S. The New Wine and the Old Cask. Tolerance, Religion and the Law in Contemporary Europe. 78 p.

105. Fleegler R. L. Ellis Island Nation: Immigration Policy and American Identity in the Twentieth Century. University of Pennsylvania Press, 2013. 270 p.

106. Florida Statutes. Title XLVIII. Chapter 1003. Section 45 Permitting study of the Bible and religion; permitting brief meditation period. URL: <http://www.flsenate.gov/laws/statutes/2011/1003.45> (Last accessed: 14.02.2020).

107. Flowers R. B. That Godless Court?: Supreme Court Decisions on Church-state Relationships. Westminster John Knox Press, 2005. 228 p.

108. Formicola J. R., Segers M. The Bush Faith-Based Initiative: The Catholic Response. *Journal of Church and State*, 2002. Vol. 44, Issue 4. P. 693–715. URL: <https://academic.oup.com/jcs/article/44/4/693/841100> (Last accessed: 01.10.2019).

109. For a Lot of American Teens, Religion Is a Regular Part of the Public School Day. URL: <https://www.pewforum.org/2019/10/03/for-a-lot-of-american-teens-religion-is-a-regular-part-of-the-public-school-day/> (Last accessed: 20.01.2020).

110. Foster W. Z. 1881-1961. Outline Political History of the Americas. P. 668. URL: <https://archive.org/details/outlinepoliticalhistoryoftheamericas/page/n655/mode/1up> (Last accessed: 21.02.2022).

111. Giving USA 2019 : Americans gave \$427.71 billion to charity in 2018 amid complex year for charitable giving. URL: <https://givingusa.org/giving-usa-2019-americans-gave-427-71-billion-to-charity-in-2018-amid-complex-year-for-charitable-giving/> (Last accessed: 10.12.2019).

112. Giving USA 2019: The Annual Report on Philanthropy for the Year 2018. URL: <https://givingusa.org/> (Last accessed: 10.01.2020).

113. Grace-Marie Turner. ObamaCare: A Dozen (More) Damaging Disclosures. *Forbes*. 2012. URL: <https://www.forbes.com/sites/gracemarieturner/2012/04/27/obamacare-a-dozen-more-damaging-disclosures/#6614fd4f2d72> (Last accessed: 04.02.2018).

114. Green S. K. The Third Disestablishment: Church, State, and American Culture, 1940-1975. Oxford University Press, 2018. P. 480. URL: https://books.google.com.ua/books?id=_9B2DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 11.06.2022).

115. GuideStar USA, Inc. URL: <https://www.guidestar.org/> (Last accessed: 20.04.2022).

116. Guth L. J. Bush and religious politics. URL: https://www.researchgate.net/publication/295921550_Bush_and_religious_politics (Last accessed: 04.02.2019).

117. H.R.1 - No Child Left Behind Act of 2001. 107th Congress (2001-2002). URL: <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/1/text?overview=closed> (Last accessed: 20.02.2020).

118. Halmai G. Religion and Constitutionalism. URL: <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/Professors/Halmai/Models-of-State-Church-Relations-and-Religious-Rights.pdf>. (Last accessed: 20.01.2022).

119. Hamburger P. Separation of Church and State. Harvard University Press, 2002. 514 p.

120. Harvey P., Goff P. The Columbia Documentary History of Religion in America Since 1945. Columbia University Press, 2005. 584 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=d_Nyi_Ur3pAC&pg=PA263&lpg=PA263&dq=It+is+a+matter+of+history+that+this+very+practice+of+establishing+governmentally+composed+prayers+for+religious+services+was+one+of+the+reasons+which+caused+many+of+our+early+colonists+to+leave+England+and+seek+religious+freedom+in+America.+...&source=bl&ots=sTv6OJImXN&sig=ACfU3U0w_-YqfSuAQFjT-gx0Fc15HFdjEA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiN-e_Kn7jnAhXgycQBHUgrBtYQ6AEwD3oECACQAQ#v=onepage&q=It%20is%20a%20matter%20of%20history%20that%20this%20very%20practice%20of%20establishing%20governmentally%20composed%20prayers%20for%20religious%20services%20was%20one%20of%20the%20reasons%20which%20caused%20many%20of%20our%20early%20colonists%20to%20leave%20England%20and%20seek%20religious%20freedom%20in%20America.%20...&f=false (Last accessed: 01.02.2021).

121. Hatfield J. R. For God and Country: The Religious Right, the Reagan Administration, and the Cold War, 2013. 358p. URL: https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=ohiou1365158195&disposition=inline (Last accessed: 11.01.2021).

122. Halesby S. Thomas Jefferson and the Origins of American Religious Nationalism. Religion and politics. URL:

<https://religionandpolitics.org/2015/10/20/thomas-jefferson-and-the-origins-of-american-religious-nationalism/> (Last accessed: 26.11.2020).

123. Heimlich R. Religious Advocacy Groups in Washington, D.C.: Catholic and Evangelical Protestant Lobbying. Pew Research Center. URL:<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2011/11/23/aipac-outspends-other-religion-related-advocacy-groups-in-washington-d-c/> (Last accessed: 01.12.2020).

124. Herdahl v. Pontotoc County School Dist., 933 F. Supp. 582 (N.D. Miss. 1996). URL:<https://law.justia.com/cases/federal/districtcourts/FSupp/933/582/1741862/> (Last accessed: 20.01.2021).

125. Herman S. Biden Places His Catholic Faith Front and Center. *Voice of America*. URL: <https://www.voanews.com/usa/biden-places-his-catholic-faith-front-and-center> (Last accessed: 27.12.2020).

126. Hertzke A. D. Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity. Univ. of Tennessee Press, 1988. 260 p.

127. Herrera A. Before he was president, H.W. Bush championed family planning. URL:<https://www.pri.org/stories/2018-12-05/he-was-president-hw-bush-championed-family-planning> (Last accessed: 07.01.2019).

128. His Eminence, Metropolitan Gregory of Nyssa. URL:<https://www.acrod.org/consecration/biography> (Last accessed: 18.09.2021).

129. How the Faithful Voted: 2012 Preliminary Analysis. *Pew Research Center*. URL:<https://www.pewforum.org/2012/11/07/how-the-faithful-voted-2012-preliminary-exit-poll-analysis/> (Last accessed: 04.07.2018).

130. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. URL:https://books.google.com.ua/books?id=1CM3GUNLzOAC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 18.11.2020).

131. I.R.C. § 501(c)(3) (1954). URL: <https://www.irs.gov/> (Last accessed: 01.02.2020).

132. Illinois ex rel. McCollum v. Board of Education of School District. P. 203-256. URL: <https://www.loc.gov/item/usrep333203/> (Last accessed: 13.02.2020).

133. International Religious Freedom Act of 1998. URL: <https://www.congress.gov/105/plaws/publ292/PLAW-105publ292.pdf> (Last accessed: 28.02.2021).

134. In U.S., Far More Support Than Oppose Separation of Church and State. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2021/10/28/in-u-s-far-more-support-than-oppose-separation-of-church-and-state/> (Last accessed: 15.06.2022).

135. Is America A Christian Nation? URL: <https://www.au.org/resources/publications/is-america-a-christian-nation> (Last accessed: 20.12.2021).

136. James Madison, letter to Edward Livingston, July 10, 1822, in Saul K. Padover, ed., *The Complete Madison: His Basic Writings*, Harper, New York, 1953.

137. James H. Read. James Madison. URL: <https://mtsu.edu/first-amendment/article/1220/james-madison> (Last accessed: 17.05.2021).

138. Janet M. Box-Steffensmeier, Steven E. Schier. *The American Elections of 2008*. Rowman & Littlefield Publishers, 2005. 206 p.

139. Jefferson Legacy Foundation. URL: <https://www.jeffersonlegacyfoundation.org/broadsides> (Last accessed: 20.03.2022).

140. Jefferson's Letter to the Danbury Baptists. URL: <https://www.loc.gov/loc/lcib/9806/danpre.html> (Last accessed: 20.06.2021).

141. Jefferson T. *Notes on the State of Virginia*. Lilly and Wait, 1832. P. 280.

URL: https://books.google.com.ua/books?id=NgKidsPa_QoC&printsec=frontcover&dq=Jefferson+Thomas.+Autobiography%3B+Notes+on+the+state+of+Virginia&

hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=one%20half%20the%20world%20fools%20and%20the%20other%20half%20hypocrites&f=false

(Last accessed: 01.05.2022).

142. John F. Kennedy and religion. URL:<https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/john-f-kennedy-and-religion> (Last accessed: 03.02.2021).

143. Journal of the Senate of the United States of America. United States. Congress.Senate.U.S. Government Printing Office, 1974.2072 p.

144. Kaleem J. What Joe Biden means for Catholics in America. *Los Angeles Times*. URL: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2021-02-12/joe-biden-catholic> (Last accessed: 28.02.2021).

145. Kern A., Alexander M. D. American Public School Law. Cengage Learning. Eighth edition. 2011. 1184 p.

146. Kirkpatrick D. D. Some Catholic Bishops Assail Health Plan. 2009. *The New York Times Company*. URL: <https://www.nytimes.com/2009/08/28/health/policy/28catholics.html> (Last accessed: 12.12.2021).

147. Knoles G. H. The Religious Ideas of Thomas Jefferson. *The Mississippi Valley Historical Review*. 1943. Vol. 30. No. 2. P. 187-204. URL: <https://www.jstor.org/stable/1892964> (Last accessed: 12.02.2022).

148. Know your rights. URL: <http://www.austudents.org/know-your-rights/> (Last accessed: 01.01.2022).

149. Kurian G. T., Lamport M. A. Encyclopedia of Christianity in the United State. Rowman & Littlefield, 2016. P. 2864.

150. Kyvig D. E. Daily Life in the United States, 1920-1939: Decades of Promise and Pain. Greenwood Publishing Group, 2002. 271p.

151. Lemon v. Kurtzman, 403 U.S. 602 (1971). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/403/602/> (Last accessed: 11.04.2021).

152. Letter from President George Washington, cited in Barry Kosmin and S/Lachmen, *One Nation under God Religion in Contemporary America Society*, Harmony, New York, 1993, 23 p.

153. Letters between Thomas Jefferson and the Danbury Baptist. URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/danburybaptists> (Last accessed: 06.04.2021).

154. Lindsay M. D. *Faith in the Halls of Power: How Evangelicals Joined the American Elite*. Oxford University Press, USA, 2007. 332p.

155. Lipka M., Smith G. A. White evangelical approval of Trump slips, but eight-in-ten say they would vote for him. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/07/01/white-evangelical-approval-of-trump-slips-but-eight-in-ten-say-they-would-vote-for-him/> (Last accessed: 03.10.2021).

156. Lobbying for the Faithful. URL: <https://www.pewforum.org/2011/11/21/lobbying-for-the-faithful-exec/> (Last accessed: 08.01.2018).

157. Lobbying Disclosure Act. URL: <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html> (Last accessed: 21.12.2021).

158. Magocsi P. R. *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Multicultural History Society of Ontario. 1994, 2019 p.

159. Major Characteristics of Religious Advocacy Groups. Pew Research Center. URL: <https://www.pewforum.org/2011/11/21/lobbying-for-the-faithful-major-characteristics/#advocacy> (Last accessed: 06.08.2019).

160. Many in U.S. see religious organizations as forces for good, but prefer them to stay out of politics. URL: <https://www.pewforum.org/2019/11/15/many-in-u-s-see-religious-organizations-as-forces-for-good-but-prefer-them-to-stay-out-of-politics/> (Last accessed: 12.12.2019).

161. Manuel P. Religious Groups as Interest Groups: The United States Catholic Bishops in the Welfare Reform Debate of 1995–1996 and the Health Care Reform Debate of 2009–2010. *Religions*. 2016. Vol. 7, Iss.16. P. 28. URL: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/religious-groups-as-interest->

groups-the-united-states-catholic-bishops-in-the-welfare-reform-debate-of-1995-1996-and-the-health-care-reform-debate-of-2009-2010 (Last accessed: 10.12.2020).

162. Martin J. M. Should the government be in the business of taxing churches? *Regent University Law Review*, 2017. Vol. 29:307. P. 307-336. URL: http://www.ecfa.org/Documents/Should_Govt_Be_in_Business_of_Taxing_Churches_Martin.pdf?mod=article_inline (Last accessed: 01.10.2019).

163. Marley D. J. Pat Robertson: An American Life. Rowman & Littlefield, 2007. 312 p.

164. Masquat v. Maguire, 638 P.2d 1105 (Okla. 1981). URL: <https://law.justia.com/cases/oklahoma/supreme-court/1981/5085-1.html> (Last accessed: 12.12.2021).

165. Matthews R. E., Lane J. Jr. Is Charity a Choice?: Protestant Evangelicals, Charitable Choice and the Feeding of the Poor. Cambridge Scholars Publishing, 2012. 155 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Eq0wBwAAQBAJ&pg=PA7&lpg=PA7&dq=charity+choice+religion+organizations&source=bl&ots=WVqkfbWJfm&sig=ACfU3U07pGK1b98MnO6m_Qs98Ax95H1AwQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjuhLz1luDmAhUTAxAIHaZkAj4Q6AEwCXoECAkQAQ#v=onepage&q=charity%20choice%20religion%20organizations&f=false (Last accessed: 14.02.2020).

166. McCarthy J. U.S. Confidence in Organized Religion Remains Low. URL: <https://news.gallup.com/poll/259964/confidence-organized-religion-remains-low.aspx> (Last accessed: 10.12.2019).

167. McGowan A. T.B. Church and State: The Contribution of Church History to Evangelical Models for Public Theology. P.5-16. URL: https://biblicalstudies.org.uk/pdf/ejt/14-1_005.pdf (Last accessed: 05.09.2021).

168. Memorial and Remonstrance. URL: <https://billofrightsintstitute.org/primary-sources/memorial-and-remonstrance> (Last accessed: 06.04.2021)

169. Mooney A. Controversy surrounds Obama's faith office. CNN. URL:<https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/02/05/obama.fith.based/> (Last accessed: 12.12.2021).

170. Murtha, 279 A.2d 889 (NJ 1971). URL: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/appellate-division-published/1971/115-n-j-super-380-0.html> (Last accessed: 12.11.2021).

171. Neuhaus R. J. *The Naked Public Square: Religion and Democracy in America*. W.B. Eerdmans Pub. Co; 1st edition, 1984.280 p.

172. Newport F. Religion and the COVID-19 Virus in the U.S. Gallup. 2020. URL:<https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/307619/religion-covid-virus.aspx> (Last accessed: 10.12.2020).

173. Newport F. Religious Group Voting and the 2020 Election. Gallup. 13 November 13, 2020. URL:<https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/324410/religious-group-voting-2020-election.aspx> (Last accessed: 03.07.2021).

174. No Child Left Behind Act of 2001. URL: <https://www2.ed.gov/nclb/overview/intro/execsumm.pdf> (Last accessed: 20.02.2020).

175. Oath of Office for President of the United States. URL: <http://www.presidentsusa.net/oathofoffice.html> (Last accessed: 20.12.2020).

176. Obama's "war on religion". *The Economist*. 2012. URL:<https://www.economist.com/united-states/2012/02/11/obamas-war-on-religion> (Last accessed: 01.12.2018).

177. Obergefell vs. Hodge. URL:https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf (Last accessed: 02.12.2020).

178. Office of Faith-based and Neighborhood Partnerships. URL:<https://obamawhitehouse.archives.gov/administration/eop/ofbnp/values> (Last accessed: 12.10.2020).

179. Palinchak M., Steblak D. Billy Graham and his Religious Influence on US Politics. *Medzinárodné vzťahy 2019: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: Zborník príspevkov z 20. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach, 28-29 Novembra 2019*. P. 860-864.

180. Penning J. M. The Religion of Bill Clinton. *Religion and the American Presidency*. P. 191-214.
URL:https://www.researchgate.net/publication/304720227_The_Religion_of_Bill_Clinton (Last accessed: 12.01.2021).

181. Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act of 1996, Pub. L. No. 104-193 (1996) (codified as amended in 42 U.S.C. 604a).URL:<https://www.congress.gov/104/plaws/publ193/PLAW-104publ193.pdf> (Last accessed: 12.12.2019).

182. Perrine W. M. Bauchman v. West High School Revisited: Religious Text and Context in Music Education. *Philosophy of Music Education Review*, 2017. Vol. 25, No. 2. P. 192-213.

183. Peters W. Leadership Lessons: John F. Kennedy. New Word City, Inc., 2017. 70p.

184. Prendergast W. B., Prendergast M. E. The Catholic Voter in American Politics: The Passing of the Democratic Monolith. Georgetown University Press, 1999.260 p.

185. President Obama's Advisory Council on Faith-Based and Neighborhood Partnerships. Pew Research Center. 2009.
URL:<https://www.pewforum.org/2009/08/18/president-obamas-advisory-council-on-faith-based-and-neighborhood-partnerships/> (Last accessed: 01.02.2018).

186. President Jimmy Carter. Evangelicalism, Church-State Relations, and Civil Religion. *Journal of Church and State*. 1983. Vol. 25, No. 1 P. 113-132.
URL: <https://www.jstor.org/stable/23916386>(Last accessed: 01.02.2018).

187. President's Advisory Council on Faith-Based and Neighborhood Partnerships. A New Era of Partnerships: Report of Recommendations to the President, 2010. 164 p.

URL:<https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ofbnp-council-final-report.pdf> (Last accessed: 11.12.2019).

188. Presidential Debates Rarely Game-Changers. URL: <https://news.gallup.com/poll/110674/presidential-debates-rarely-gamechangers.aspx> (Last accessed: 01.02.2018).

189. Presidential Executive Order Promoting Free Speech and Religious Liberty. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-executive-order-promoting-free-speech-religious-liberty/> (Last accessed: 02.04.2020).

190. Prince v. Massachusetts, 321 U.S. 158 (1944). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/321/158/> (Last accessed: 11.04.2021).

191. Religion. URL: <https://news.gallup.com/poll/1690/religion.aspx> (Last accessed: 20.01.2022).

192. Religion and Politics '08: Barack Obama, 2008. URL: <https://www.pewforum.org/2008/11/04/religion-and-politics-08-barack-obama/> (Last accessed: 03.01.2018).

193. Religion in the Public Schools. URL: <https://www.pewforum.org/2019/10/03/religion-in-the-public-schools-2019-update/> (Last accessed: 12.12.2019).

194. Reynolds D. U.S. faith-based groups fight COVID-19 worldwide. URL: <https://share.america.gov/u-s-faith-based-groups-fight-covid-19-worldwide/> (Last accessed: 06.07.2020).

195. Ross D. Henry VIII 's Act of Supremacy (1534). URL: <https://www.britainexpress.com/History/tudor/supremacy-henry-text.htm> (дата звернення: 21.12.2021).

196. Rozell M. J., Whitney G. Religion and the American Presidency. Palgrave Macmillan, a division of Nature America Inc. Palgrave Macmillan, New York, 2007. 302 p.

197. Rozell M. J., Wilcox C. God at the Grass Roots: The Christian Right in the 1994 Elections. URL:

https://books.google.com.ua/books?id=Qj6gm1oBmNMC&pg=PA213&dq=God+at+the+grass+roots:+Christian+rights+in+the+1994+Election&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwjX26_C9bn4AhUXy4sKHR6LAo8Q6AF6BAgJEAI#v=onepage&q=God%20at%20the%20grass%20roots%3A%20Christian%20rights%20in%20the%201994%20Election&f=false (Last accessed: 18.10.2021).

198. S. 1177 - Every Student Succeeds Act. 114th Congress (2015-2016).
URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/1177/text?overview=closed> (Last accessed: 20.02.2020).

199. Sandstrom A. God or the divine is referenced in every state constitution. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/08/17/god-or-the-divine-is-referenced-in-every-state-constitution/> (Last accessed: 11.01.2018).

200. Sarbaugh T. J. John Fitzgerald Kennedy, the Catholic Issue and Presidential Politics, 1959-1960. Dissertation. Loyola University Chicago, 1987.
URL: https://ecommons.luc.edu/luc_diss/2544 (Last accessed: 01.02.2020).

201. Schempp v. School District of Abington Township, Pa., 201 F. Supp. 815 (E.D. Pa. 1962). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/201/815/1513859/> (Last accessed: 19.01.2021).

202. Scientists Change the Face of Debate With RU-486 Decision. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12320371/> (Last accessed: 11.03.2021).

203. Schor E. Virus loans helped entities tied to Trump evangelical allies. July 7, 2020. URL: <https://apnews.com/88a957426a09eb3b7db2dbceeffa25c0> (Last accessed: 14.09.2021).

204. Shindler C. The Hebrew Republic: Israel's Return to History. Rowman & Littlefield, 2017. 394 p.

205. Smith G. S. Faith and the Presidency From George Washington to George W. Bush. Oxford University Press, USA, 2006. 665p.

206. Smith G. S. Jimmy Carter: A progressive evangelical foreign policy. *Journal The Review of Faith & International Affairs*, 2011. Volume 9, Issue 4. P. 61-70.

URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15570274.2011.630205#> (Last accessed: 05.01.2018).

207. Smith G. S. Religion in the Oval Office: The Religious Lives of American Presidents. Oxford University Press, 2015.512p.

208. Split 5 to 4, Supreme Court Rejects Nevada Church's Challenge to Shutdown Restrictions. *The New York Times*. URL:<https://www.nytimes.com/2020/07/24/us/supreme-court-nevada-church-coronavirus.html> (Last accessed: 04.09.2020).

209. State and Local Implementation of Existing Charitable Choice Programs: Hearing Before the Subcommittee on the Constitution of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, One Hundred Seventh Congress, First Session, April 24, 2001. United States. Congress.House.Committee on the Judiciary.Subcommittee on the Constitution.U.S. Government Printing Office, 2001. 82 p.

210. Stephen C.L. The Culture of Disbelief: How American Law and Politics Trivialize Religious Devotion, 1993.

211. Strode T. Clinton's church 'has remained strong' during his presidency, pastor says. Baptist Press. URL:<http://www.bpnews.net/1350/clintons-church-has-remained-strong-during-his-presidency-pastor-says> (Last accessed: 01.12.2021).

212. Swezey J. A., Schultz K. G. Released-time programs in religion education. *Faculty Publications and Presentations*. 2013. P. 21. URL:https://digitalcommons.liberty.edu/educ_fac_pubs/226/ (Last accessed: 12.02.2020)

213. Tax Guide for Churches & Religious Organizations. Publication 1828 (Rev. 8-2015) Catalog Number 21096G Department of the Treasury Internal Revenue Service. URL: www.irs.gov<https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p1828.pdf> (Last accessed: 01.01.2020).

214. Televangelists take a slice as churches accept billions in US coronavirus aid. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us->

news/2020/jul/09/televangelists-churches-us-coronavirus-aid-billions (Last accessed: 12.12.2021).

215. The Christian Coalition: Undermining America. 2002. Americans United for Separation of Church and State. URL:<https://www.au.org/church-state/november-2002-church-state/editorial/the-christian-coalition-undermining-america> (Last accessed: 17.12.2021).

216. The Christian Coalition of America. URL: <http://www.cc.org/> (Last accessed: 10.12.2021).

217. The Oath of Office for Civil Service Employees. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/3331> (Last accessed: 20.12.2020).

218. The Oath of Office for Federal Judges. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/453> (Last accessed: 20.12.2020).

219. The Restriction of Political Campaign Intervention by Section 501(c)(3) Tax-Exempt Organizations. URL: <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations/the-restriction-of-political-campaign-intervention-by-section-501c3-tax-exempt-organizations> (Last accessed: 05.01.2020).

220. The Role Religion Could Play in the 2020 Election. URL:<https://www.cfr.org/conference-calls/role-religion-could-play-2020-election> (Last accessed: 10.12.2020).

221. The Ukrainian Weekly. *The Ukrainian Weekly Sunday*. June 4, 2006. Vol. LXXIV No. 23. P. 24.

222. The United States Conference of Catholic Bishops (USCCB). URL:<https://www.usccb.org/about> (Last accessed: 15.06.2021).

223. Thomas O. Charitable choice/faith-based initiatives. June 2009. URL: <https://www.freedomforuminstitute.org/first-amendment-center/topics/freedom-of-religion/establishment-clause-overview/charitable-choicefaith-based-initiatives/> (Last accessed: 01.12.2019).

224. Tocqueville de Alexis. Democracy in America. URL: <https://oll-resources.s3.us-east->

2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2286/Tocqueville_1532.02_LFeBk.pdf (Last accessed: 24.01.2022)

225. Transcript: JFK's Speech on His Religion. URL: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=16920600> (Last accessed: 18.01.2018).

226. Ukrainian Orthodox Church of the USA. Church History. URL: <https://www.uocofusa.org/history> (Last accessed: 12.09.2021).

227. United States Constitution. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript> (Last accessed: 17.05.2021).

228. Untiedt W. Lighting the Way: The Johnson Amendment Stands Strong against Dark Money in Politics. URL: <http://law.emory.edu/ecgar/content/volume-6/issue-1/essays/lighting-way-johnson-amendment-dark-money-politics.html> (Last accessed: 12.10.2021).

229. U.S. Air Force. URL: <https://www.airforce.com/careers/specialty-careers/chaplain> (Last accessed: 06.05.2021).

230. USCCB Consolidated Financial Statements December 31, 2009 and 2010. URL: https://www.usccb.org/sites/default/files/about/financial-reporting/upload/Final-Consolidated-Report_07-25-2011.pdf (Last accessed: 12.12.2021).

231. USCCB Consolidated Financial Statements with Supplemental Schedules December 31, 2018 and 2019. URL: <https://www.usccb.org/resources/2018%20and%202019%20Statements.pdf> (Last accessed: 12.12.2021).

232. U.S. Department of Education. Guidance on Constitutionally Protected Prayer in Public Elementary and Secondary Schools. URL: https://www2.ed.gov/policy/gen/guid/religionandschools/prayer_guidance-2003.html (Last accessed: 20.02.2020).

233. U.S. Reports: Abington School District v. Schempp, 374 U.S. 203 (1963). p. 203-320. URL:

<http://cdn.loc.gov/service/ll/usrep/usrep374/usrep374203/usrep374203.pdf> (Last accessed: 20.01.2022).

234. U.S. Reports: *Zorach v. Clauson*, 343 U.S. 306 (1952). P. 306-325.
URL: <http://cdn.loc.gov/service/ll/usrep/usrep343/usrep343306/usrep343306.pdf>
(Last accessed: 13.02.2020).

235. U.S. Reports: *Wallace v. Jaffree*, 472 U.S. 38 (1985).
URL:<http://cdn.loc.gov/service/ll/usrep/usrep472/usrep472038/usrep472038.pdf>
(Last accessed: 15.02.2020).

236. Vanderslice M. *A New Era of Partnerships: Advisory Council on Faith-based and Neighborhood Partnerships Presents Final Report of Recommendations*, 2010. URL:<https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2010/03/11/a-new-era-partnerships-advisory-council-faith-based-and-neighborhood-partnerships-pr> (Last accessed: 11.02.2018).

237. Villa V. Most states have religious exemptions to COVID-19 social distancing rules. URL:<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/27/most-states-have-religious-exemptions-to-covid-19-social-distancing-rules/> (Last accessed: 29.05.2020).

238. Virginia Statute for Religious Freedom. URL:
<https://billofrightsinstitute.org/essays/virginia-statute-for-religious-freedom> (Last accessed:19.03.2022).

239. Ward A. *Everson v. Board of Education* (1947). URL:
<https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/435/everson-v-board-of-education>
(Last accessed: 20.01.2022).

240. Wald K. D., Calhoun-Brown A. *Religion and politics in the United States* : Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2011. URL:
<https://www.worldcat.org/title/religion-and-politics-in-the-united-states/oclc/671655019/viewport> (Last accessed: 20.12.2021).

241. *Walz*, 397 U.S. at 676. URL: <https://supreme.justia.com/> (Last accessed: 01.12.2020).

242. Williams D. K. *God's Own Party: The Making of the Christian Right*. OUP USA, 2012. 400 p.

243. Williams D. K. Jerry Falwell's Sunbelt Politics: The Regional Origins of the Moral Majority. *Journal of Policy History*. Cambridge University Press. 2010. Volume 22, Number 2. P. 125-147.

244. Williams R.H. Civil Religion and the Cultural Politics of National Identity in Obama's America. *Social Justice*, 2013. P. 239-257. URL: https://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1052&context=social_justice (Last accessed: 12.10.2019).

245. *Wisconsin v. Yoder* (1972). URL: <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/676/wisconsin-v-yoder> (Last accessed: 11.04.2021).

246. *Zorach v. Clauson*, 343 U.S. 306 (1952). P. 306-325. URL: <http://cdn.loc.gov/service/ll/usrep/usrep343/usrep343306/usrep343306.pdf> (Last accessed: 21.10.2021).

247. 26 U.S.C. § 501- Exemption from tax on corporations, certain trusts, etc. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/501> (Last accessed: 20.01.2021).

248. 26 USC 7611. Title 26-Internal Revenue Code. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-tege/26usc7611.pdf> (Last accessed: 05.01.2020).

249. 26 U.S.C. § 7611 - Restrictions on church tax inquiries and examinations. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/7611> (Last accessed: 20.01.2020).

250. 374 US 203 *Library of Congress. U.S. Reports: Abington School District v. Schempp* (1963). URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep374/usrep374203/usrep374203.pdf> (Last accessed: 25.10.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Стеблак Д. М. Становлення та розвиток протестантського фундаменталізму в Сполучених Штатах Америки. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії.* 2020. № 20. С. 59 – 63.
2. Стеблак Д. Американська громадянська релігія в публічній риториці і політичній практиці Дж. В. Буша-мол. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2020. Випуск 28. С. 197-202.
3. Палінчак М. М., Стеблак Д. М. Covid-19, церква та фінансування релігійних організацій: дискусії у Верховному суді США. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії.* 2020. № 23. С. 49-53.
4. Стеблак Д. М. Державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії.* 2018. № 13. С. 21-25.
5. Стеблак Д. М. Політико-правові аспекти формування моделі державно-церковних відносин у Сполучених Штатах Америки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології».* 2018. Вип. 34. С. 81-87.
6. Стеблак Д. М. Церква та державні школи в США. *Наукове видання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії.* 2019. №16. С. 87-93.
7. Стеблак Д. М. Роль релігійних організацій в США. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Збірник наукових праць.* 2019. Випуск 22. С. 202-207.

8. Палінчак М. М., Кучарчик Рудольф, Стеблак Д. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 62-66.

9. Стеблак Д. М. Забезпечення свободи віросповідання солдатів і військових капеланів у США. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право*. Зб. наук. праць. Київ, 2019. № 3 (43). С. 203 – 207.

Наукові парці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стеблак Д. М. Релігійний фактор у політиці Сполучених Штатів Америки. *Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів*: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 520 с.

2. Palinchak M., Steblak D. Billy Graham and his Religious Influence on US Politics. *Medzinárodné vzťahy 2019: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Zborník príspevkov z 20. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 28. 29. Novembra 2019. P. 860-864.

3. Стеблак Д. М. Вплив телевангелізму на релігійно-політичний простір США. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук* : міжнародна науково – практична конференція. Київська наукова суспільнознавча організація. Київ, 2020. С. 78 – 81.

4. Стеблак Д. М. Діяльність релігійних організацій в США. *Пріоритетні напрямки наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічні аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7 – 8 лютого 2020 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2020. С. 100.

5. Стеблак Д. М. Роль християнського фундаменталізму у виборчому процесі США. *Порівняльний аналіз з країнами Європи. Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 р.) / За заг.

ред.: М. М. Палінчак, В.В. Химинець, М.М. Король. Ужгород: РІК-У, 2020. С. 392.

6. Стеблак Д. М. Президентські вибори в США 2020 року та релігійний фактор. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути*: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 17-18 серпня 2020 р. Дніпро, 2020. С. 448-449.

7. Стеблак Д. М. Дж. Байден: політика, церква, релігія. *Україна в системі європейської економічної і політичної інтеграції* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24-25 червня 2021 року) / за заг. ред.: М. М. Палінчак, В. В. Химинець, М.М. Король, Ужгород: РІК-У, 2021. С. 149-151.

8. Палінчак М., Стеблак Д. Релігійні організації США та пандемія Covid-19: виклики сьогодення. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 15-18.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Стеблак Д. М. Роль релігійного фактору президентських виборах Дж. Кеннеді. *Scientific, Journal Virtus*. 2019. № 30. Р. 277-280.

2. Стеблак Д. М. Зовнішня та внутрішня політика президента США Дж. Байдена. Релігійний чинник у політиці президента. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 5. Р. 71-75.

Рис. Б.1 Законодавче регулювання державно-церковних відносин в сфері освіти

Джерело: розроблено автором на основі [106; 117; 174; 198; 212, с.4-5]

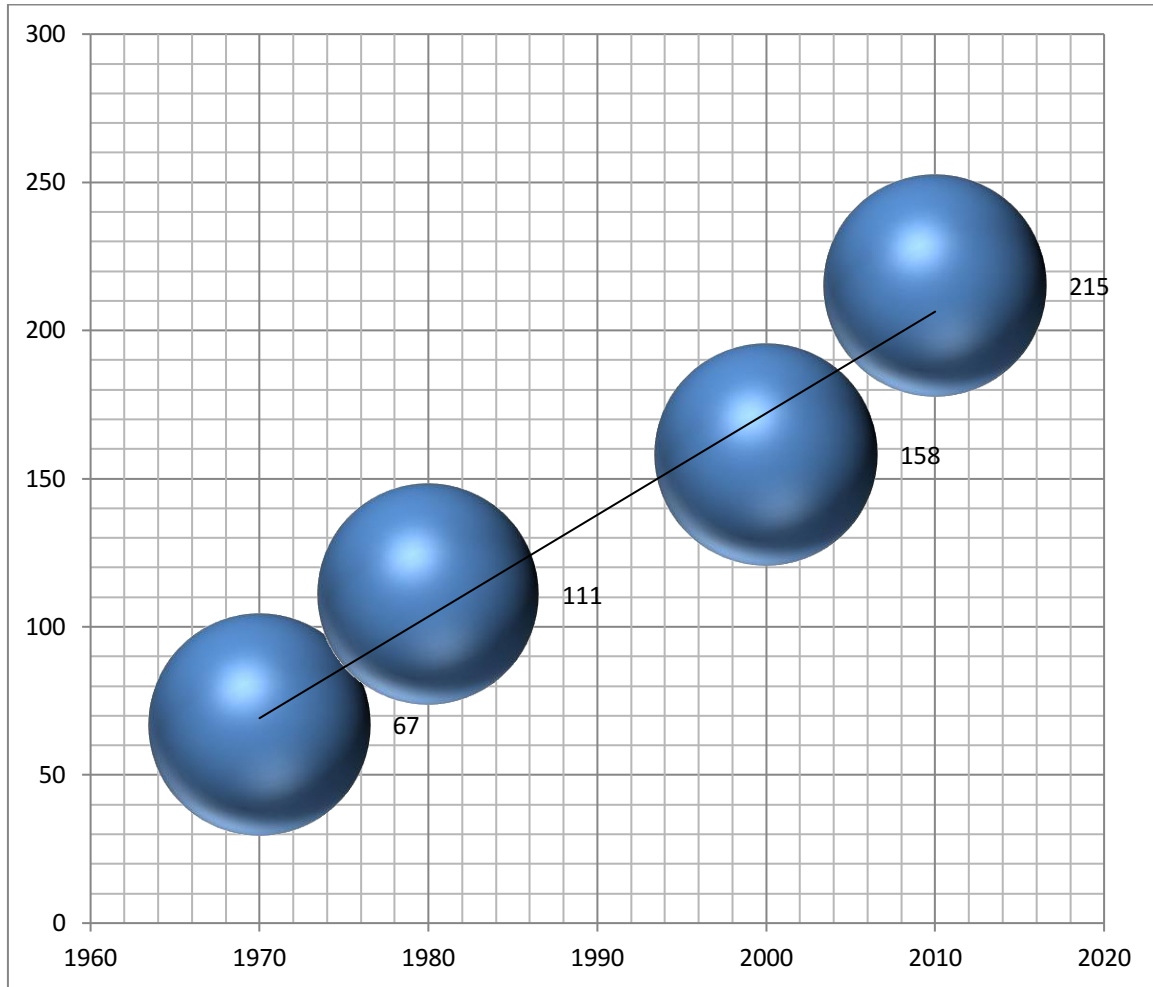

Рис. В.1 Ріст релігійних адвокаційних організацій в окрузі Колумбія, США

Джерело: розроблено автором на основі [156]

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

з наукової роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Володимир ФЕКЕТА

2022 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

1. **Пропозиція для впровадження:** Поняття та види моделі державно-церковних відносин. Державно-церковні відносини в США.
2. **Установа розробник:** ДВНЗ «Ужгородський національний університет», викладач кафедри міжнародної політики Стебляк Д.М.
3. **Джерело інформації:** Стебляк Д.М. Державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. *Науковий журнал Ужгородського національного університету Серія: Регіональні студії*. 2018. № 13. С. 21-25.
4. **Базова установа, яка впровадить впровадження:** кафедра міжнародної політики ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
5. **Термін впровадження:** вересень-грудень 2022 року.
6. **Форма впровадження:** в навчальний процес – матеріали лекцій та практичних занять в процесі вивчення особливостей державно-церковних відносин в США.
7. **Пропозиції:** рекомендовано до застосування при підготовці лекцій та практичних занять з дисципліни «Релігійний фактор у міжнародних відносинах».

Відповідальний за впровадження
завідувач кафедри
міжнародної політики,
к.і.н., доцент

Ален ПАНОВ